

СУЧАСНІСТЬ

ЖОВТЕНЬ 1972 Ч. 10 (142)

О. ВЛАСОВ: ПОВНИЙ ПОДИХ

**Д. КОЗІЙ: СТЕФАНИКОВА
ЛЮДИНА В МЕЖОВИХ
СИТУАЦІЯХ**

**Б. КРАВЦІВ: ПРОГРЕСУВАННЯ
РУСИФІКАЦІЇ В УРСР**

**В. РУДНИЦЬКИЙ: ІЗ СПОГАДІВ
НОТАРЯ**

**«SUČASNIST» — OKTOBER 1972
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III**

ІВАН КОШЕЛІВЕЦЬ

МИКОЛА СКРИПНИК

Книжка на 344 стор. друку, крім нарису діяльності М. Скрипника на тлі української дійсності 1920—30-их років, містить у додатках документи і велику бібліографію.

Ціна: 20 н. марок, для США і Канади — 7 дол., в ін. валютах — рівновартість ціни в дол.

ВАДИМ ЛЕСИЧ

НИКИФОР З КРИНИЦІ

Книжка (72 стор., на крейдяному папері) містить нарис життя й аналізу творчости всесвітньовідомого українського маляра з Криниці. Крім того, 16 репродукцій його творів, у тому числі дві кольорові.

Ціна: 16,50 н. м. або 5 дол. (США, Канада), або рівновартість в іншій валюті.

ІГОР КАЛИНЕЦЬ

ПІДСУМОВУЮЧИ МОВЧАННЯ

Книжка поезій (96 стор.), заборонених в УРСР і поширених самвидавом. Ілюстарції Р. Петрука.

Ціна: 10 н. м., або 3 дол. у картоні;
15 н. м., або 4.50 дол. у полотні (США і Канада); або рівновартість в іншій валюті.

З замовленнями звертатися до видавництва.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ЖОВТЕНЬ 1972, Ч. 10 (142)
РІК ВИДАННЯ ДВАНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Богдан Войчук, Вольфрам Бургардт, Богдан Кравців, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Олег С. Федішин

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріалів дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкуються і реєструються в таких північно-американських публікаціях: „Historical Abstracts“, „America: History and Life“.

Gemäß dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Suchasnist» e. V.
8 München 2
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: Roman Tymkewycz

Druck: »Logos« GmbH, Buchdruckerei und Verlag,
8 München 19, Bothmerstraße 14.

Повний подих

Орест Власов

ПОВНИЙ ПОДИХ

Скажіть мені,
На якому з островів
Живе Робінзон —
Самітний, зарослий
У бороду забуття.
Покажіть мені,
Кудю до нього дорога.
Приведу йому
Натовп,
Міста й дороги.
І пісні.
Гладенько підголю,
Віддам його світові.

Скажіть мені,
Де — з галасом, криком
І гамором —
Товчеться юрба.
Поведу її на тихий острів,
Де тільки
Море клекоче,
Вітер шепоче,
А самота
Ходить піском.

Буду радіти,
Мов промені сонця.
Розцвітуть мої руки
На лазурі неба.
Коси мої позеленіють
Од шовкових хвой.
А очі вп'ються
Вином пролісків,
Наситяться м'яким
Буханцем
Ранків і вечорів.

Бо й самітному треба
Слухати плескіт

Святкових прапорів
 І дивитися в очі
 Дрижанню й гулу життя.
 Бо юрбі годі
 Бігти без тями,
 Хай би спинилася
 Біля малого водограю
 І брала в долоні
 Малі квітки.
 Хай кожний дихає
 Повним життям.

... СЬОМА КАЗКА

*«Того дня, коли умремо,
 прийде вітер стерти сліди
 наших ніг».*

Бушменська приказка

Без болю,
 Самітно —
 Із скрученими парусами —
 Колишеться корабель.
 (Мов сумна,
 У срібло облямована,
 Княжна, при сьомому вікні
 Своєї кімнати —
 Чекаючи княжичча
 Із бути або не бути бою).
 Сьомий смолоскип
 Догорів
 На чорному кораблі.
 Сьому пісню
 Співав
 Гураган у снасті.
 Сьома смерть
 Водила
 За комір вигнанця-пірата
 І жбурнула його
 Біля ніг домовини-моря.
 Сім блискавиць
 Розчахнуло семеро небес;
 Розтрощило между
 Смерти й життя,
 Поссало весь лютий морок.
 Сім величних хорів Борей
 Скам'янілими голосами
 Приспівували
 На музику розгублених

Від безглуздя
 Хвиль.
 Сьомий пірат
 Сім разів пірнув,
 Сім разів шляхом до скону
 Слала його
 Доля вигнанців.
 Та сім раз виринав він,
 Дивився на море,
 Гураган, чорний прапор
 Із білим черепом;
 І сім разів добрався він
 До чорного корабля
 Смерти.
 І знову сім раз
 Умирав у труні
 З коралевими свічами
 І сьома стами малими, срібленими
 Рибками в кінчику ока.
 Жінки —
 Жінки в чекальні,
 Де дожидають
 Одну тільки вістку:
 Останню, смертну.
 Сім, сім, сім
 Разів... виринав
 Вигнанець-пірат,
 До корабля добрався
 І — хоча тут одна тільки
 Відповідь,
 Під одним тільки прапором —
 Кортіло ще пливати
 Під чорним із білим черепом
 Прапором бути або не бути.
 Бо десь там
 Малі, сріблені рибки
 Ще не висушли
 В кінчику ока жінки
 У недочекальні.

ЕЛЬ ГРЕКО

*«Будьте реалістами —
 вимагайте неможливого!» —
 Гасло з паризьких пішоходів.*

Угору лізуть
 Похмурі благання,
 Залишають за ширмою
 Цей світ каліцтва.

Король сидить на престолі,
 А на здеревілому
 Його обличчі мигтять
 Саркофаги й пишнobarвні ікони
 Та, на тіло під'юджені,
 Сановники яснолобі.

Бульваром копе
 Безликий льокомотив
 Шаленого животіння.
 Широю туманної скелі
 Бульвар перетяго.
 Десять тисяч сучкуватих
 Довгих пальців
 Барвою розтрощеного черева
 На ширмі малює
 Фантазмагоричні слова:
 «Panemet circenses!»

Сядь, візьми ромашку-помазок,
 Здми чорно-срібну косу,
 Ткни пальцем
 У м'яке крило сизої зозулі
 Та намалюй
 З протилежного боку:
 «Щастя?»

Застиглі, коряві руки
 У невірному диму святости
 Плачуть над світом.
 Пилюкою на вітрі
 Точаться поради
 Загамованих волелюбів —
 Аж ноги мерзнуть.

На червоній землі
 Недопеченого хліба
 Юрба шукає.
 Надпотужними мечами
 Перетяго промені сонця.
 Сонце-каліка навколіпках
 Заголосило ядерним виском.
 Зосталося лиш трохи світла-надії;
 А завтра вже на Голготі
 Виросли смачні помідори.
 Голодні серця
 Зібрали їх,
 Розтяли й —
 Сипнув із них
 Кулеметний гад.

Не знали ж, що в
П'ятикутниках і баштах
Коріння тих рослин.

Увірви листок чоگونهбудь,
Заклади між долоні,
І вітер пелюстками
Гратиме
На зеленій кобзі.
Русалки виплинуть з очей:
Лоскотатимуть вони юрбу,
Коряві руки, червону землю.
Не вір зловісним
Паперожерам!

Бо написане єсть:
На бульварах ростуть
Звичайні помідори,
Туманом плаче ширма
Над червоною землею;
Десять тисяч сучкуватих,
Довгих пальців
Відправляють
К' бісу надпотужних;
Найкращі оператори
Вимальовують нові промені;
Здеревілі обличчя відходять
У забуття голої вічності.
А ви —
Виоруйте поля!

КРАСУНЯ І ДЗЕРКАЛО

Сиджу вночі.
Ніч своїм тілом
Обняла верхи
Наляканих дерев,
Приголомшений вітер,
Заклякле містечко
І збляклий місяць.
Загубив свої промені місяць
За он-тим лісочком
І висить без блиску,
Мов достигла диня.
Під верболозами
Потай закрадається
Сизий туман.
Їздить він на
Дрібненьких хвилях річки,
Повитої трауром ночі.

Аж —
Заблукала хмара,
Полізла на місяць —
І вже самотній лиш шум.
То вітер
Виповз з-під хмари
І перебирає струни
Знишклого берега.
Не видно.
Встаю.
Вже на третьому кроці
Зустрічаюся з місяцем.
Вискочив він весело,
Поліз трохи вище,
Обтер лице — блиснув —
І пішов прямо
Над он-те село.
А вітер,
Він вже розгулявся
І пестить свіжими руками,
Вмоченими в місячне сяйво.
Мої кроки залишаються
На темнозелено-срібному килимі
Трав, роси
І безлічі малих місяців.
Стаю обережно,
Щоб не занепокоїти
Тихі,
Що лягла
Від сходу до заходу —
Щоб не розбити
Місячного дзеркала,
В якого природа питається:
«Дзеркало, дзеркальце,
Скажи мені,
Хто найкращий на світі».

Роман про добру людину (IV)

Емма Андіївська

Звичайно, насправді зустріч із Савою пройшла трохи інакше, адже ні Дмитрик не передбачав, що осліпне, хоч, на щастя, ця сліпота згодом зовсім зникла, залишивши тільки блимання в очах, коли він дуже хвилювався, ні Сава, що йому відбере ноги, праву — пустить, а ліву він назавжди волочитиме, бо коли Дмитрик, прикинувши подумки найдійовіші, як на його погляд, комбінації, — основні напрямні він волів випрацьовувати наперед, навіть коли згодом їх і доводилося цілком відбігати! — подався до Сави й заговорив про Йосипа, аби якнайшвидше спекатися вияснювальної розмови, оскільки прикрі справи Дмитрик за звичкою полагоджував у першу чергу, Сава, на диво, ані не накинувся на нього, ані навіть не розсердився (він взагалі витлядав прибитим і хворим, аж Дмитрикові стало його шкода), а лише трохи очманіло, а, може, й просто втомлено спитав:

— А хто тобі дав право виступати захисником?

Ясна річ, Дмитрика зовсім не тягло вдаватися до подробиць, хто дав право, а хто не дав, а тим більше до задушешної розмови при чарці, — хіба він на те прийшов? — хоч йому й хотілося б відповісти, що йому самому Йосип звалився на голову (зрештою, звалився чи не звалився, а Дмитрик пообіцяв тілці Теклі заопікуватися її придурком, а, пообіцявши, зобов'язався, й на тому кінець!), Дмитрик навіть вважав за доцільне обійти цей запит мовчанкою, але через те, що Сава на нього якось зосереджено і zarazом порожньо, ніби після тижневого перепою, дивився, ледве беручи Дмитрикову присутність до уваги, Дмитрикові й злетіло з язика: «Ліпше захищати, ніж убивати», а як Сава похитав головою й заперечив: «Залежить — кого», Дмитрик підсів до Сави і, зазираючи йому просто в очі, спитав, чи Гнат йому дійсно снився, домагаючися помсти, і навіть потрусив його за плече, а тоді воно вже якось само собою вийшло, що Сава витяг пляшчину й налив у чарки, хоч Дмитрик ніколи не залагоджував справ, тим більше таких делікатних, при горілці.

Правда, Гаркуша, — який їм обом, за його висловом, ще своєчасно встиг виломпувати шлунки в табірному шпиталі, а після такого гарту вони, мовляв, житимуть щонайменше по сто років (бож звідки Гаркуші догадатися, що не випивка, а історія з Гнатом і його провідниками, які виявилися Дмитриковими охоронцями, довела їх до цього стану?), — називав ту горілку звичайнісіньким денатуратом, у що як Сава,

так і Дмитрик — очевидно, кожен собі, аби не ускладнювати того, що однак не давалося вже направити, — відмовилися повірити, оскільки де ж би Сава отак собі знічев'я жлуктив отруту, та ще й частував нею гостя? Зрештою, і Дмитрикові не бракувало ні очей, ні язика! невже він не відрізнив би горілки від денатурату, навіть якщо Сава тоді й запаморочив його, прохопившись зі своїм: «Ти гадаєш, Йосип невинний?» — а тоді відразу ж: «Якщо посидиш зі мною, сам побачиш!» — «Що побачу?» — «Побачиш!» — а це настільки скерувало Дмитрикові думки на інші рейки, аж він не спромігся зауважити, що́ п'є, а Сава і далі провадив своєї, і від його гово-рення Дмитрик чманів?

— Саво! — пробував ще знайти рівновагу Дмитрик і зауважив, — і, власне, з того все й почалося, — що на Саві лежить глевка тінь, яка в'яже йому рухи, замулює рот, обличчя, розмазує, а тоді й зовсім поглинає слова, від чого Сава сіріє й никне, потім ця тінь, — властиво, вже не тінь, а велетенська гуси́нь, тіло якої переливається вниз витягненими липкими й вологими бганками, — пересувається і на Дмитрика, просто йому на серце, й починає душити, наче йому на груди поклали надпробну плиту, тільки ця плита-гуси́нь не просто душить, а й кільцями пробує вмотитися йому в тіло, а це таке огидне й гнітюче відчуття, що Дмитрик не витримує й цо-сили гатить перед собою кулаком, вигукуючи: «Це що за витівки?» — і одразу ж чує, як клейка тінь, що відбирала йому віддих, відступається й лускається, як лялечка, і з безформної маси вигортається Гнат і трохи зніяковіло приєднується до них.

— Гнате! — насторожується Дмитрик, вагаючися, чи це він на власні очі бачить, чи це лише витвір Савиної балаканини, і, крім них двох, у кімнаті нікого нема, хоч Гнат і сидить поруч і навіть зовсім чітко відповідає на Дмитрикове: «Що ти тут робиш?» — «Я з вами!»

— Ти дійсно казав Саві, що Йосип тебе убив? — чи то міркує, чи й справді долосно вимовляє Дмитрик, і тієї ж миті його пронизує усвідомлення: Гнатові щось від нього треба, тільки він соромиться або, може, йому не випадає з місця про те запитати, бо він зиркає на стіну, на яку і Дмитрик переводить погляд, хоч нічого на ній, крім двох брунатних плям з довгими патьоками, не зауважує, оскільки всі його думки зайняті навіть не Йосипом чи радше Савиним упередженням супроти Йосипа, а тим, що́ ж Гнат від нього хоче (це хотіння досягає Дмитрика настільки виразно, аж він підводиться, і Гнат махає рукою, аби Дмитрик сів і не заступав йому виду, бо він ніби когось очікує) і чому Гнат не викладе відразу, що його муляє, замість оглядатися на стіну й вибачливо пояснювати, мовляв, Сава не чує його через надмірну ретельність, яку, до речі, Гнат і цінує, і поважає, розуміючи, що вона вияв найкращих Савиних почуттів, — у цьому він ажі трохи не сумнівається! — тільки ця ретельність, живлена односторон-

німи спогадами, які Гнатові тепер лише утруднюють взаємини зі своїм колишнім приятелем, найбільше стоїть на заваді, бо саме через неї Сава й не чує Гнатових зауваг.

— Ні, чую! — ображено заперечує Сава. — Не тільки чую, а й бачу: сьогодні ти не сам, а з провідниками!

— З провідниками? — вигукує Гнат, дивлячися на Саву, ніби вперше його зауваживши, і починає непокоїтися, хоч і намагається заховати за пляшку правди, аби не видно було, як вона тремтить.

І саме тому, що Гнат так старанно силкується приховати збудження, Дмитрикові одразу ж спадає заслona з очей і він переконується: там, де щойно височіла стіна з брунатними плямами, видовженими в патьоки, коливається нічне повітря, трохи вологе, наче від ріки, в якому час від часу полискують і гаснуть нитки бабиного літа, а в далині, край села (за пагорбом його не видно, однак Дмитрик знає: це те село, з якого невдовзі по тому, як радянські танки зрівняли хати з землею разом із рештками вцілілих від гарматного обстрілу мешканців і худобою, очищуючи край від бандерівської крамоли, переслідуваний Омелько Луцзяк виніс трирічного Ромка, оскільки, — як Омелько признався Дмитрикові, — коли він, минувши згарище, надібав на вже ледве живу від голоду й жаху дитину, він просто не зміг її кинути. Він навіть не пожалів її, він сам дійшов тоді стану, коли не до жалів, адже, крім думки, як вирватися з лецят непроханих визволителів, від нього нічого не лишилося, він не тямив від втоми, ні куди спрямовує кроки, ні що чинить, та й дитина, яка радше скидалася на зацьковану й обкалянну сажею, болотом і кров'ю звірину, викликала не жаль, а майже огиду й тупу, а разом із тим невимовно щемливу нудьгу, — а лише, коли його погляд сковзнув по зіщуленій купці немощів, де жили тільки постарілі — тоді вони здалися йому величезними, — зовсім не дитячі очі, — а воно ж ледве світу побачило! — які вичікувально стежили за ним, йому в груди наче вдарило ножом, і він збагнув: ця дитина — його доля, це він сам, це те світле й добре, що відрізняє людину від мерзеної тварюки, і якщо він залишить її конати в рівчаку, куди вона чудом устигла непоміченою виповзти з села, він не матиме спокою ні живий, ні мертвий, бо те, що він повинен її врятувати, важливіше від його власної безпеки, спасіння, від усього на світі, хоч він і не годен збагнути, чому це так і звідки в нього ясновидюща певність, що якби він раптом, переламавши себе, не послухався цього веління, — бож дитина тільки заважатиме, тут самому важко переховатися, а як же із нею разом? — тієї миті, як йому дощастить досягти безпечного місця, він з огиди перед своїм унутрішнім каліцтвом, яке зумовив би цей вчинок, накладе на себе руки!) палають дві клуні, що цеволі наближаються, і мірою того, як вони наближаються, Гнат метушиться, силкуючися щось сказати Дмитрикові до вуха, а що він надто хвилюється, йому пропадає голос, уся

його постать хилиться кудись набік, і Дмитрик догадується, що Гнат звертається до Сави (бо Сава тепер до нього ближче, ніж Дмитрик), а Сава чомусь не помічає його звернення.

— Це правда, що ти Саві говорив про Йосипа? — знову спадає Дмитрикові на думку, і він починає обережно промацуватися до Гната, бо йому здається, ніби Гнат зовсім виразно щось просить, лише він вимовляє слова так швидко й нерозбірливо, — вони йому то склеюються, то висипаються посередині, лишаячи самі початкові літери й кінцівки, — що Дмитрик голосно вирішує: «Отже це таки правда?» і чує раптом цілковито змінений голос Гната: «Мені не до Йосипа!», який настільки його вражає, аж Дмитрик зважує, чи це дійсно Гнат, чи це напливами все ще морочить його Савина балаканина, заважаючи належно осмислити й закріпити в нерухомі відбитки довкілля, наслідком чого невмотивована, однак несамовито сильна тривога, мовляв, Гнатові треба негайно допомогти, по вінця заволодіває ним, і, заки Дмитрик усвідомлює, що робить, його уста самі вимовляють: «Тобі чимось допомогти?» — і тоді він здивовано бачить, з яким поспіхом Гнат хапається за цей натяк, радіючи на всі легені: «Так, Дмитрику, допоможи, допоможи!» — аж Дмитрик затуляє вуха й сміється:

— Я оглухну, коли ти так кричатимеш!

— Дмитрику, я тобі довіку дякуватиму!

— Не поспішай з подякою. Якщо я зможу.

— Зможеш, зможеш, аби тільки захотів, це зовсім просто!

І Гнат сором'язливо, хоч і з явною певністю, що цей рух вичерпно ілюструє його прохання, оскільки він надто прозорий, наближає вказівного пальця до Дмитрикових, а тоді до своїй грудей і застигає, прислухуючися. А що Дмитрик спантеличено дивиться на нього, вичікуючи пояснення, як це розуміти, Гнат опускає руки й засмучений (йому аж сльози набігають на очі) відступає.

— Тобі лячно?

— До біса! — не витримує Дмитрик, — чого мені має бути лячно?

— Не сердься, невже ти не розумієш?

— Ні, не розумію!

— Випозиц мені на одну лише мить своє тіло!

— Мое тіло?

— На одну лише секунду! Наймізерніший уламок секунди! Я його не пошкоджу, тобі нічого не станеться, це одна мить — і все, а мене це, може, врятує. Коли ти зайшов сюди й Сава сказав «Побачиш!», я спробував силоміць заволодіти твоїм тілом, не тобі на шкоду, клянуся! — а лише, аби швидше впоратися, — мені не дає промитої води одна незалягоджена справа, — а воно без твоєї згоди не йде. Треба, щоб ти з власної волі захотів допомогти мені, а від цієї послуги, ах, Дмитрику, якби ти тільки знав! — залежить мое спасіння!

Невже це він справді благає, чи це треба якось інакше сприймати або принаймні докладніше перевірити, де Савині, а де його зауваги? — похопився раптом Дмитрик, — бо чому він звертається до мене, а не до Сави, з яким приятелював і довше, і ближче, ніж зі мною? — але Гнат так щиро, аж скрушно, запевнив і перехрестився, аби Дмитрикові остаточно розвіяти сумніви (мовляв, він і до Сави звертався, та що звертався, просто не відступав від нього! проте Сава якраз найголовнішого й не чує, хоч лусни! йому здається — Гнат його ані трохи не осуджує, боронь Боже! ймовірно, він на місці Сави поведився б не інакше — це ж тільки людське, і звички одразу не міняються, — Саві справді здається, ніби він знає Гната значно ліпше, ніж той сам себе, і тому, на його думку, Гнат просто не годен сказати, чи то попросити те, що він просить, через що вони ніяк і не порозуміються, а чекати, заки Савин слух удосконалиться, немає часу), що Дмитрик одразу ж повірив (не словам, вони ледь досягали його, бо і Гнат висловлювався досить плутано, і Дмитрикові здогади не трималися купи), а всій постаті Гната, що кожною клітиною, і то з наполегливістю, перед якою розтопилося б і оливо, підтверджувала: «Дмитрику, порятуй!» — ніби Дмитрик і справді мав силу порятувати його.

Не виключене, що за трохи інших обставин, — яких саме, Дмитрик не уявляв, йому тільки неясно мигтіло в мозку: якихось інших, — в усякому разі він зробив це зовсім не тому, ніби боявся, що Сава роздзвонить (не чує, не чує, а коли зайде про Дмитрикові «ні», то якраз і почує!), як Дмитрик відмовив Гнатові, витлумачивши це звичайнісіньким переляком, подія, про яку одразу закричали б усі горобці з дахів! — він не тільки не погодився б, а й зовсім слушно довів би, що в таборі мешкає чимало Гнатових не так щоб друзів, але все ж відданих знайомих, аби виконати його дивну забаганку, хоч Дмитрик розумів й інше: коли людина благає порятувати її, в неї на це є вагомі причини, про які не варто допитуватися.

Проте, коли Гнат наново, на цей раз вже майже зневірившись, повторив: «Дмитрику, поможи!» — Дмитрик з таким поспіхом погодився, подумавши, яка ж він свиня, що змущує себе двічі просити, аж мало не забув вияснити, нащо ж Гнатові знадобилося його гірше тіло.

— Хіба це істотне?

— Істотне чи не істотне, нащо?

— Моє пояснення видається тобі ще не досить переконливим, — знітився Гнат, — ти злякаєшся, а я тоді пропав!

Дуже ймовірно, якби Гнат не втелюючись «злякаєшся» (хто, зрештою, підтвердить, чи Гнат, враховуючи вдачу Дмитрика, не кинув тут умисне останнього козиря, воліючи остаточно закріпити свій здобуток — Дмитрикову згоду, бож хіба людина в біді не хапається за перший-ліпший засіб, аби врятуватися? та й хто знайшов би в собі досить суворости засудити подібну хитрість? — хоч такі слова інколи й без жод-

ного наміру злітають з язика), Дмитрикові в останню хвилину пощастило б висмикнутися з цієї історії, і нічого ні з ним, ні з Савою не приключилося б. Але почути від Гната «злякаєшся», ще хоч би насамоті, а то при Саві, навіть якби той, крім плюскоту горілки, якою він саме доливав чарки, нічого й не почув, виявилось більше, ніж Дмитрик спромігся витримати.

— Чи я злякаюся чи ні, побачимо, — відкарбував він, пильнуючи, щоб з пересердя йому не забракло віддиху і Гнат не витлумачив це по-своєму, — а покищо я мушу знати. Це передумова. Інакше нічого не вийде. І то не з моєї вини. Я не купую коту в мішку.

— Я хочу востаннє глянути на сина живими очима, — трохи вагаючися, поволі, ніби йому було важко вимовляти склади, відповів Гнат і, спостерігши, що Дмитрик тільки блимнув очима, хоч трохи й відпружився, пояснив:

— Щоб він запам'ятав мене й виріс добріший і шляхетніший, ніж його дурний батько. Я певен: коли я бодай одну хвилюкю постою біля нього, він направиць те, що його батько згаяв, інакше я не знайду спокою.

— Ти маєш сина? — аж свиснув Дмитрик.

— Я й сам того не знав, бо Іванка не сказала, вирішивши, що в моїй голові солома, а я, коли ще був час, не розчовпав, йолоп, що то не Миколин, а мій син! Я отямився, коли вже виявилось запізно, і тепер, — якщо Іванка не пробачить, — а воно є за що мене клясти! — я пропав. Мене перемелють на потерть, і я ніколи...

— Чого ж ти одразу цього не виклав? — схвильовано вигукнув Дмитрик, не тямлячи, чи він більше вражений зізнанням Гната (але чому саме на потерть? чи це не Гнат, а Сава докинув, вимальовуючи, як вічні млини перемелюватимуть грішні душі на непотріб?), чи тим клубком суперечливих почуттів: жалю, зневаги, — щоправда, зовсім відмінної зневаги, яка поширювалася не тільки на Гната, а й на нього самого, — бажання одночасно допомогти й відмовити, співчуття й горя, і то в таких сполуках, що, здавалося, одразу ж унедійснювали одна одну, залишаючи на тому місці зовсім нове, неокреслене, проте несамовито намацальне твориво, що готувалося відкрити йому карколомну із суцільних проміжків і переходів дійсність, якої ще ніколи не містив ні Дмитриків розум, ні серце; і напевне це й сталося б, якби він випадково не зауважив — і цим наче вивільнився з-під хвилевого запаморочення, — що в кімнаті світлішає, аж ріже очі, бо вогненні клуни переступають через поріг у стіні, Сава схоплюється на ноги й не знаходить, куди себе підіти, безглуздо твердячи: «Я ж тобі казав, я ж тобі казав!», а Гнат заточується, столгнуци чи то «Пізно!» чи «Тепер ти не наважишся, а я не смію наражати себе на небезпеку!»

— Нічого не пізно, бери мое тіло й біжи! — розсердився Дмитрик, ще трохи ошелешений навалою почуттів, які щойно відступоніли в ньому, залишивши на все нутро видов-

жену ледь болочими мацальцями дірчасту пухлину, що підступила йому під ребра, заважаючи узгіднювати в одному напрямку рухи, хоч тепер Дмитрикову увагу цілком поглинув розгардіяш навколо, зокрема ж Гнатів розгублений і наче трохи винуватий вигляд.

— Ну? Бери мое тіло й біжи! — підбадьорив його Дмитрик і нахилився вперед, щоб показати свою повну готовість, бо йому привиділося, ніби Гнат або не вірить його запевненню, або з якихось невідомих причин його погано бачить, — тільки замість наблизитися, — мимоволі, сам не усвідомлюючи, як це в нього вийшло, — відскочив від Гната, бо йому перетяли дорогу обидві вогняні клуні і в обличчя війнуло полум'я, суцільно вкрите бульбашками-літерами, — кожна завбільшки з черешню, — які він не прочитав, — таких живих, рухомих літер він зроду не бачив, та й не відрізняв би одну від одної, — вони ж на перший погляд виглядали всі однакові, — а просто вони просякли йому всередину (тобто не цілком самі просякли, а Дмитрик відчув, як від збудження він ненароком потягнув їх зором, — точнісінько, як трапляється одним духом сьорбнути в спеку забагато холодної води, — у найглибші закутини серця, де вони й вибухли, а тоді самі собою осмислилися), і мальований з качиними перетинками беззвучний голос, — Дмитрик ніби й зловлював луцу від цього голосу, але мав таке враження, наче цей голос не справді говорить, а вимальовує у вусі, в грудях, а звідти й по всіх жилах пружкі вензелі, — дав йому зрозуміти: не підходить до Гната, бо це скінчиться для тебе катастрофою — людині не вільно порушувати жодної букви вищого закону, якого вона, завдяки своїй смертній обмеженості, не годна збагнути, а ти натинаєшся унедійснити цілий параграф.

До чого тут букви й параграфи, коли йдеться про звичайнісіньку допомогу! — обурився Дмитрик. — І тут параграфи, і там параграфи, ніби допомога дозволена лише на картки! а де ж найпростіша людяність, милосердя, без яких по світу самі воеки витимуть, та й взагалі хто вони такі, що так гарно визнаються на параграфах, а душі, яка загибає (невже доля Гната їх ані трохи не зворушувала?), не тільки не допоможуть, а й зовсім недоречно перешкоджають, коли це пробує зробити хтось інший? Це більш ніж дивно! — завагався Дмитрик, — невже вони й справді це кажуть? — і тут його раптом осяяло: а що коли вони — нечиста сила, яку варто, про всяк випадок, перевірити дулею (за свідченням бувалих людей, найпевніший спосіб розпізнати й приборкати диявола, бо тоді він одразу ж губить міць і його хоч на мотузці води?) — але ще заки Дмитрик встиг скласти пальці й показати нищівний для спокусника людського роду знак, ну і відповідно до знаку дещо міцніше висловитися, вогненні клуні терпляче пояснили йому (Дмитрика ніби вперіщила хмара іскристих крижаних пуголовків на коліщатах, які кілька разів угору і вниз вихором проїхалися по шкірі, — він їх не лише відчував, а й бачив! — аж він ледве не зареготався

від лоскоту, хоч цей спосіб порозуміватися йому ані трохи не сподобався), мовляв, він даремно хвилюється, вони не нечиста сила, а його власні янголи-охоронці, і саме через це й радять: піклуватися не чужим, а радше своїм кровним спасінням, бо коли вже йдеться про занепащення душі, то не так Гнатової, як його, Дмитрикової, оскільки він пхається в справу, в яких нічого не тямить, і цим зайво ускладнює перебіг речей, керованих не жорстокістю чи сваволею, як йому здається, а вчинками кожної людини. Хто, зрештою, забороняв Гнатові стати хоч святим? Кожна людина має можливості, про які й янголи не сміють помислити, а що Гнат із того вибрав? — лінь, непутящість, тельбухи, казнащо! — хто ж винен? І тепер ще й Дмитрик, замість турбуватися за власну душу (чи він взагалі подумав, що воно означає, — за когось, нехай і за найкращого побратима, хоч Гнат із Дмитриком ніби так дуже й не приятелювали, — покласти свою душу?), як навіжений, горить здійснити вчинок, в наслідок якого від дошки до дошки (а там і літери не вільно рушити!) мусять наново переписувати кодекс небесних законів! Невже він не тямить, що за подібне зухвальство по голівці не потладять? Допомогти і допомогти — різні речі, отож нехай він тієї ж миті облишить Гната й не рветься поперед батька в пекло, бо коли в нього бракує кебеті самому втямити, щоб і до чого, вони, його охоронці, велять йому відступитися, бо за порушення вищих законів карають вічними муками.

Очевидно, після таких ваговитих угрущань Дмитрик і гадки не мав сперечатися й доводити, як несправедливо це супроти Гната (як на нього, то він сам один погодився б попереписувати всі небесні й земні кодекси, — які ж вони потойбік ледачі! неville і там мертва буква стала вартіснішою від людського життя? Хіба в самій лише букві сенс, а не в живій правді, яку вона покликана втілювати? Чи він це якось неправильно зрозумів? — аби тільки хоч трохи полегшити долю бідолахи, який, може, й помилявся, — а хто ж не помиляється? — однак не був злий. Таж якби не їхне досить дивне і, — як на Дмитрика, — ані трохи не янгольське упередження, чи це від високої посади та Божої ласки не лише людям, а й янголам у голові перевертається? — вони й самі побачили б, що Гнат зовсім не лихий, це Дмитрик посвідчив би навіть перед Всевишнім, який напевне і до значно виннішого, ніж Гнат, виявив би незрівнянно більше милосердя, ніж Його пахолки-буквоїди!), а вже вступати в борню зі своїми грізними янголами-охоронцями й поготів (правда, їхню грізність Дмитрик, оговтавшись від першої несподіванки, одразу ж пояснив собі здогадкою, що за ним, імовірно, числиться не мало різних неподобств, завдяки чому його й обділили трохи суворішими, ніж звичайно, охоронцями, не потрудившись надати їм благопристойнішої подоби, у якій вони з'являються праведникам: із серпанковими крилами, з гілочкою чи квіткою в ніжній руці, а не вогненними клунами). Він же не з'їхав з глузду, хоч і випив уже чимало, щоб бодай на секунду

припустити, ніби він їх переможе! Де ж би він набрався зухвалости змагатися з вищою силою! Ну, запорожці-характерники або деякі особливого душевного гарту святі пустельники це, може, й потрапити б, але він, мізерний таборовий спекулянт, — куди вже йому про подібне і мріяти! — та й де ж би він зважився після такого ясного попередження занাপастити свою душу, заради Гната ставши на прою з небесними посланцями! — бож Дмитрик ні на мить не сумнівався, що вони говорять правду, а не лише лякають чи навмисне випробовують його.

Він зовсім чесно відступив і навіть шанобливо вклонився, оскільки їм як Божим сотворінням, на думку Дмитрика, належалася шана, хоч вони йому з першого погляду й не сподобалися: враження, за яке Дмитрик звинуватив свій характер, вирішивши, що він у нього небезпечно псується; адже клуні-янгולי не інакше, як тільки виконували вищі розпорядження, а не знущалися над ним і Гнатом (що Дмитрикові вони не здалися надмір симпатичними, це їх ані трохи не принижувало, зрештою, воно й важко усім догодити, та й потім, звідки знаття, чи не тяжів і над їхніми головами припис, якого вони, попри добру волю, не сміли переступити?).

В усякому разі Дмитрик справді поклав собі їх послухатися й виконати всі їхні домагання, лише коли він почув розпачливе: «Дмитрику, поможи!» — а так кричать виключно в смертельній небезпеці — це Дмитрик виніс із власного досвіду, і ніхто не переконав би його в протилежному, навіть якби сам Господь явився й запевнив, що це не відповідає дійсності, — цей вигук жаху й безнадії, в якому прощалася з життям (і то вічним) Гнатова душа, вирвав йому серце, і Дмитрик кинувся вперед (нічого не тямлячи, а лише неясно відчуваючи, що коли він зараз не порятує Гната, хоч би за це його навіки й жбурнули в геєнну волнєнну, він не посміє нікому глянути в очі), і тоді відбулося все з такою швидкістю, що він, властиво, не встиг і здивуватися, прочумавшись у таборовій лікарні, де Гаркуша з радісною полєгшею (Дмитрик у першу мить лєдвє впізнав його голос) привітав його й Саву із щасливим поверненням від праотців, і, лєдвє скінчивши привітання, ніби зі страху, що його неправильно зрозуміють, досить уїдливо, хоч на споді цієї уїдливості все ще зблискувала скалками схвильованість, виголосив їм цілий виклад про наслідки споживання денатурату, якого вони і в рот не брали, тільки ж не випадало Гаркуші перечити, коли він шпетив їх, бажаючи добра, бо йому, попри те, що він вдавав суворого й незворушного, як більшість надто м'яких людей, кралялося серце від співчуття, якого не занечулила навіть довголітня лікарська практика, що їх обох, молодих і здорових, так нагло спіткало лихо, перетворивши на калік.

Звичайно, дещо пізніше, коли почала проходити Дмитрикова сліпота, а Саві Гаркуша дозволив обережно ставати на праву ногу й ходити на костурах з кімнати до кімнати, Дмитрик, з усіх боків обмірковуючи свою тодішню поведін-

ку, питав себе, чи не уникнув би він усіх подальших ускладнень, якби трохи зважив на Гнатове попередження: «Не дивися на них, бо осліпнеш!» (адже Гнат прокричав це двічі, надаючи цій подробиці явно виняткового значення, на яке Дмитрик не звернув уваги!), ну і, самоозрозуміло, не намовив би Саву (а Сава, молодець, не сполошився й не підвів!) щосили вперіщити ногою вогненні клуні туди, де в людей щиколотки, — задля більшої певности, щоб вони не перешкодили, — заки Дмитрик встигне крізь полум'я прорватися до Гната, вхопити переляканого на смерть за руку й струсонути, аж йому самому потемніло в очах, аби той переконався, що це Дмитрик перед ним волає: «Ось моє тіло й біжи!» — і таки побіг, хоч Дмитрик згодом і не знав, чи успішно закінчилася Гнатова місія, а Іванку розпитувати не випадало, бож вона з переляку, що йому якимось незбалненим чином відома надто делікатна матерія її близькості з Гнатом, могла ще Дмитрика осмішити на весь табір (Дмитрик у душі не взяв би їй того за зло, хіба він сам на її місці повівся б інакше? тільки як би він тоді виглядав перед хлопцями?), мовляв, від перепою (Дмитрикові ж не личило спростовувати, що це не від перепою, а від зустрічі з вогненними клунями!) йому розм'якли клепки в голові, і він верзе нісенітниця, які її лише ображають! А Дмитрика ніколи не приваблювало знічев'я когось ображати. У подібних випадках він волів ліпше погамувати цікавість, ніж уприкритися недоречними розпитами.

Зрештою, мірою того, як зустріч із Гнатом і вогненними клунями відходила в минуле, деякі зовсім незначні подробиці, яких Дмитрик тоді одразу не запримітив, виопуклювалися настільки, що він прочував за ними майже намацальний зміст, що дозволяв йому трохи ліпше збагнути свою тодішню поведінку, чи то радше помилки, яких він допустився, бо що докладніше згодом Дмитрик перевіряв пам'ять, то певніше йому здавалося, ніби Гнатове: «Не дивися, бо осліпнеш!» — означало не так пересторогу, як зовсім конкретну вказівку, якої він у поспіху не розчовпав.

Кожного разу, як він повертався до цього вигуку, його пронизував здогад, що Гнат через голови клунь подавав йому тоді ключ до подій, те чарівне слово, за допомогою якого знаходять скарби, яке витовное людину заклинальною силою, уможливлюючи їй вмить гідно витримати найтяжчі випробування серед злих духів, лишаючися живою й неушкодженою, а він ним не скористався!

Дуже ймовірно, якби він тоді заплющив очі, ні йому, ні Саві нічого не сталося б, він виконав би Гнатове прохання й спокійнісінько помандрував би додому. Тільки як же було заплющити очі й не дивитися на вогненні клуні, коли він навпацки серед навколишнього полум'я ніколи не розпізнав би Гната, а тому й не пробився б до нього й не встиг би його порятувати?

Певна річ, якби в нього знайшлося трохи більше часу, а головне, якби він не боявся, що вогненні клуні перешкоджають

йому наблизитися до Гната, затаївшись не пустити бідолаху у випозиченому тілі (ймовірно через якусь стару заkostenілу допму, яку забули своєчасно викинути з небесного закону) ні до сина, ні до Іванки, Дмитрик нізащо не наражав би Саву на небезпеку, хоч він тоді про це не подумав, навіть коли не очима, а наче всією потилицею (уже термосячи Гната) побачив, як Сава, зблгнувши нарешті про що йдеться й ані секунди не вагаючися, з усієї сили ударив ногою (спочатку лівою, потім правою і ще раз лівою) одну, а тоді другу клуно і, скошений, повалився на підлогу, бо тієї ж миті шматки полум'я розірвали Дмитрикові груди й мозок.

Згодом, коли Дмитрикові поліпшало і він уже не як учасник, а як безсторонній глядач, пробував тверезіше переосмислити ті події (обережно при тому натякаючи Саві, що їм обом не зашкодило б спільно уточнити деякі подробиці в їхній зустрічі з Гнатом, бо Дмитрика мучило сумління, що він властиво спричинився до Савиною каліцтва, яке Дмитрик охоче направив би, вимінявши в Сави паралізовану ногу на свою здорову, якби це можна було), він поклав собі бодай частково виправдатися перед Савою, що він його ненароком втягнув у халепу, але кожного разу, як Дмитрик у розмові наближався до появи Гната й вогнених клунь, Сава, який залюбки просторікував про що завгодно, цю тему вперто обходив мовчанкою, ніби боячися розхлюпати дорогоцінний вміст, якого він тоді випадково доскочив і тепер носив у собі, настільки ревно оберігаючи свій потаємний скарб від стороннього ока, що Дмитрикові дедалі частіше здавалося: Сава не тільки не шкодує за ногою, а й наче тішитися зі свого стану (таким зосередженим, ба більше — лагідним і щасливим Дмитрикові ще не траплялося його бачити, якби це перетворення не сталося в його присутності, Дмитрик ніколи не повірив би, що це той самий промилло-Сава, якого він знав), немов Сава й справді, втративши ногу, знайшов щось таке важливе й надхненне в житті (мету, покликання, віру, чи й просто йому прочинилися двері в райське видиво), про яке нікому не вільно говорити, аби воно не розвіялося, бо найсуттєвіше в людині завжди невимовне.

А втім Дмитрик і не напосідав на Саву, мавши досить і своїх клопотів, якими його не лінувався постачати Йосип, що так і лишився на Дмитриковій шії від того вечора, коли його (задля більшої безпеки переодягненого бабою, бо ану ж Саві чи Савиним друзям заманулося б припняти Йосипа, перш ніж він досяг би сховища?) тітка Текля, посилаючися на Дмитрикове слово, привела до хлопців на горище, де він переховувався аж до Дмитрикового виходу зі шпиталю, хоч йому ні від Сави, застуканого наглим каліцтвом і поглиненого тепер самим собою настільки, що він назавжди забув про Йосипа, ніби ніколи й не заповідав помститися за Гната, ні від Савиних, чи то Гнатових, друзів, які, пересвідчившись, як Сава збайдужів до Йосипа (більшість людських вчинків впливає з наслідуювання, а не з власної волі), і собі втратили охоту

зводити з ним порахунки, — жодна небезпека не запрожувала (після Савиного нещастя Йосипом якось відразу перестали цікавитися), а хлопці без Дмитрика не зважувалися самі вирішувати Йосипову подальшу долю попри велику спокусу з перший-ліпший спосіб позбутися його, бо він їм так осточортів безнастанними повчаннями (Йосип не раз щиро дивувався — з пошани до себе він не обурювався, а тільки дивувався, — чому його співрозмовники, — щойно він заходжувався посутньо викладати свої думки, а вони в нього завжди так гарно виходили, аж він мимоволі ними милувався, дедалі глибише переконуючися: над ним тримає руку вища сила, бо інакше хіба він мав би завжди на похваті готові звороти й вислови, повні життєвої мудрости? — усі чомусь одразу скаженіли, а тоді ще й обов'язково переходили до погрозу, а то й до кулаків, приневолюючи його замовкати; однак не говорити він не міг, а воно вже якось само собою складалося: ледве Йосип розтуляв уста, кожне його слово, кожна, хоч би і яка випадкова, заувага, кожен натяк, навіть звичайнісіньке покашлювання незбагненним чином оберталось на повчання, ніби провидіння не лише наділило його даром розпізнавати вади там, де їх — самозрозуміла річ, за браком належної ретельности поліпшити світ — інші не зауважували, а й відкривало таємницю, хто як повинен поводитися, аби втратити на єдино правильний шлях істини, якого, крім Йосипа, завдяки таборовій байдужості й нетямущості, ніхто не зауважував, і цей шлях, — особливо після надокучливих лекцій професора Цуркалевського, що протягом кількох місяців за перегородкою з простирал щовечора просвіщав Фількового телепня, а особливо після однієї Терещенкової доповіді про давні вірування серед поган чи щось подібне — цю доповідь Терещенко виголошував у першому бараці, куди Йосип потрапив не з цікавості, — він не хворував на цю слабкість, як інші, які жужмом ходили не тільки на всі доповіді, а й на будь-які таборові збіговиська, воліючи бодай часинку не думати про власне майбутнє, — а лише аби звідти витягти свою жінку, що забула злагодити йому підвечірок, — уявлявся Йосипові потойбічною рікою, де він, як перевізник із Терещенкової доповіді, чекав із човном, щоб не за обол — обол виокреслювався Йосипові одночасно і як невеличкий буханець, і як тмуроканський бовван із приказок його жінки, — чи за звичайну копійку, а зовсім безплатно перевозити невігласів на другий обітований бік), що якби не Дмитрикова згода заопікуватися ним, вони ще того самого вечора, підбадьоривши непогамовного проповідника стусанами й належними примовками, відіслали б до дідька.

Проте пам'ятаючи: Дмитрик ніколи без ваговитої причини не ухвалював жодних ризикованих рішень, а вже чогось безглузлого й поготів, навіть коли його дії інколи (особливо на початку) й виглядали трохи невмотивовані, що згодом виявлялося лише винятково кмітливою, хоч і дещо незвичною операцією (тож і тепер від великого Федора до Ки-

рила Кузі кожен був переконаний: якщо Дмитрик узяв придурка Йосипа під свою опіку, то напевно він вимізував якийсь особливо хитрий і складний плян, у який він їх виключно через несподіване отруєння не встиг утаємничити), хлопці терпляче чекали на Дмитрикове повернення зі шпиталю, уникаючи нарікати на Йосипову поведінку, хоч вона їм сиділа в печінках, аби передчасне хвилювання не затримало видужування їхнього голови й організатора, який, попри сповнену виrozumіння до його стану шляхетну настанову своїх помічників, підсилену ще й категоричною вимогою лікаря не турбувати хворого шкідливою зайвиною, — вже на другий день, коли Гаркуша дозволив пацієнтові, що так щасливо видибав із вічної тьми, перше побачення, докладно знав про всі Йосипові витівки, бо Іван Берізко, присланий від хлопців до Дмитрика, після недавньої сварки з Йосипом ще не встиг охолонути (адже повільне, але невпинне наростання цього вибуху почалося вже від того самого вечора, коли тітка Текля привела Йосипа, пов'язаного баб'ячою хусткою, від чого Берізкові здалося, ніби хустка стинає Йосипові всю верхню половину обличчя, а це його чомусь прикро вразило, і таким стятим новоприбулий назавжди й залишився в Берізковій свідомості ймовірно й тому, що Йосип відразу, ледве переступив поріг, не тільки зажадав, аби його називали на «ви», — мовляв, він і старший, і досвідченіший від них усіх, крім того, він людина принципів, і йому, як сеньйорові, належить «ви», — порушивши цим неписану угоду, оскільки кожен, хто приєднувався до Дмитрикового гурту, говорив один одному «ти», — а й заходився з подиву гідною винахідливістю й ретельністю вдосконалювати Іванові Берізкові характер — інші якось миттю зорієнтувалися й відгиркнулися від повчань, а Берізко не відзивався, спочатку не второпавши, чого від нього хочуть, а згодом просто уникаючи суттєвішого зіткнення з огляду на свою важку руку, що Йосип фальшиво витлумачив, як цілковиту покору, яка й спокусила його сумлінніше заходитися біля Берізка, роз'яснюючи бідоласі, як він має поводитися, що думати і що робити. Іван Берізко довго безсловесно потерпав, аби не накликати лиха, тільки коли Йосипові, надхненому поведінкою свого учня, — мовчанку Івана Берізка Йосип, ні миті не вагаючися, — вагання чи сумніви взагалі ніколи не порушували Йосипової рівноваги, — сприймав, як цілковите підпорядкування і навіть щире вдячність, бо ж хіба не вдячністю сповнюється людина супроти того, хто її наполегливо ошасливило? а чи ж не ошаслилював Йосип Івана Берізка, відкриваючи йому правду, до якої той самотужки довіку не долетався б? — закортіло не лише повчати, а й похвалитися перед гуртом наслідками свого повчання, — первісно він того й не думав, він справді не знав, як то сталося, хоч воно й зрозуміло, що людина завжди, навіть перед невігласами, хоче визнання, особливо коли вона домоглася не абияких успіхів, як Йосип, — і він велів Іванові Берізкові лише підтвер-

дити хлопцям, — щоб Берізків приклад ліпше ввійшов їм до серця, спонукавши до наслідування, невже в тому містилося щось зле? — наскільки Йосипові повчання просвітили його доги нужденне й безрадісне життя, — Іван Берізко несподівано крехнув і, замість ствердної відповіді, — ну сказав би «так», невдячна худобина, корона йому з голови впала б! — схопив стілець, на якому сидів, вирізуючи з картоплі печатки, і з ревом кинувся на свого просвітителя, аж хлопці ледве розтягли їх на боки, вирвавши спільними зусиллями в Берізку стілець; тобто не стілець, а вже самі тріски від стільця). А що завдяки передчасному втручання непроханих розборонювачів — почекали б бодай, аби він хоч раз луснув би Йосипа! — Берізкова лють лишилася непогамованою, то попри врочисту обіцянку перед захеканим товариством (у Берізку наче ввійшов чорт, подвоївши сили. Його не раз — очевидно, значно пізніше, — морозом обсіпало від згадки, що він накоїв би, коли б його тоді не спинили) передчасно не роз'ятрювати Дмитрика Йосиповими витребеньками, Берізко не втримався, — власне, не так він не втримався, як Дмитрик сам його спровокував, спитавши, що з ним і чого він так сопе, — й розповів не лише про свою сварку, а й про інші Йосипові геройства, особливо ж про те, як на вістку про Дмитрикове нещастя (цю вістку приніс блідий, як смерть, Гудзик, якого, либонь, саме Провидіння змордувало серед ночі навідатися до Сави, щоб він там умледів і Саву, і Дмитрика неприємних та ще й, — як йому здалося, — в кашлюжі крові, і, зчинивши рейвах, стрімголов помчав по Гаркушу) Йосип зголосився верховодити над хлопцями.

Щоправда, тут Іванові Берізкові, який не шкодував міцних висловів, пригадуючи Йосипову всуглину промову і її наслідки, довелося на деякий час перервати болісну й обурливу сповідь, бо Дмитрик, спочатку пирснувши в руку, а потім, не годний стриматися (придурок тітки Теклі, що керує його хлопцями! — це видовище він волів би на власні очі побачити!), зареготався, аж Берізко вражено стихився й неохвально прикинув собі, чи Дмитрик не надто легковажить вибриками Йосипа, який їм кров п'є і якого варто було б уже й здихатися, навіть якби завдяки цьому й постраждала б чергова Дмитрикова гешефтьярська операція, — бо що Дмитрик вимізкував плян, де він призначав Йосипові важливу, хоч покищо й зовсім незбагненну функцію, Берізко, як і інші, не сумнівався.

Лише дивлячися, як Дмитрик все ще душиється зі сміху, ніби те, що він оповідав і справді не прикре, а смішне, Іван Берізко мимоволі на якусь хвилюк втратив певність, і йому одразу спало на думку: а може, воно й дійсно кумедне, бо хіба Дмитрик так дивно повожився б?

І ледве в Берізковому мозку промайнуло це зовсім неспіливе і аж трохи вибачливе припущення, — йому на якийсь уламок миті стало майже ніяково і за Дмитрика, що той без причини пустився берега, і за себе, що він своїм нехитрим

розумом поспішив осудити Дмитрикову поведінку, не розібравшись, що й до чого, — як йому вже й самому прояснилося: таж певно! І як він цього раніше не розчовпав! Не дарма ж Дмитрик і слова не міг вимовити від реготу! Це ж просто нестерпно смішне! Настільки смішне, що й він уже щиро регочеться, — спочатку несміливо, ніби ступаючи на чужий терен, а тоді дедалі гучніше, — аж схлипає, бо тепер у нього в пам'яті на місці ненависного Йосипа, втілення не тільки сатани, а й усього дідківського кодла, яке Берізкові не пощастило гідно провчити, висновується зовсім нешкідливий, а лише надокучливий і сміховинний Йосип, не з зухвалою (просто незбагненно, як він це переочив!), а явно ж придуркуватою вимогою до хлопців, аби вони слухали його замість Дмитрика: мовляв, тепер, коли Дмитрик осліп і не надається на провідника, — невже вони такі безпомічні й підпорядковуватимуться каліці? тим більше, що Дмитрика явно покарало небо за якісь приховані тяжкі гріхи, а з небораками, які впади в Божу неласку, ліпше взагалі не мати справ, бо Провидіння карає і тих, хто спілкується з грішниками (Йосип навіть кожного попередив, якою саме карою), — він, Йосип, вважає себе покликаним їх очолити, оскільки Дмитрик і так нічого не тямить ні в гешефтарстві, ні в організаційних справах, беручи собі в помічники, замість тихих, солідних і поштивих роботяг, пащекунів і зарозумілих шалапутів, які чесній людині слова не дадуть вимовити, хоч за його поради годилося б лише дякувати! Зрештою, вони самі втратять на тому і згодом гірко бідкатимуться, якщо не передадуть йому Дмитрикової батуги, бо з миттю, як він їх очолить, він їх, насамперед, належно перевиховає, відкривши їм очі на світ, оскільки Дмитрик за браком відповідальності перед власним сумлінням ганебно занехаяв цей бік справи, а людину треба не лише змалку, як помилково гадають, а все життя, щохвилини, при кожній нагоді виховувати й перевиховувати, — ну і, samozрозуміло, навчить їх працювати не по-аматорському, як досі, а професійно, тобто законно й чесно, і тут уже сам факт, що він їх очолить, свідчатиме про законність і чесність, на те він і Йосип! — аж хлопці, лише боячися Дмитрикового гніву, ледве стрималися, аби не поламати ребра невпинному балакунові.

А втім не тільки хлопцям, а й Дмитрикові вривався терпець із Йосипом, який за час Дмитрикової хвороби, попри словесні сутички, а, може, саме завдяки їм, — бож Йосип спостеріг, як хлопці стримуються, хоч і приписував це не Дмитриковому слову, а впливові власних повчань, а це спонукувало його проявляти ще більшу енергію й винахідливість, даючи волю своєму досі приспаному покликанню, — настільки уподобав схованку, що коли Дмитрик нарешті повернувся зі шпиталю (Гаркуша запевняв, ніби Дмитрикове видужання відбулося блискавично, наче сама баба Грициха замовила за нього слово перед Всевишнім, хоч Дмитрикові й хлопцям ця блискавичність видалася досить довгою) й переговорив із тіт-

кою Теклею, аби вона забрала від них свою кращу половину, оскільки цій половині тепер нізвідки ніщо не загрожує, Йосип, переводячи погляд праведника то на Дмитрика, то на свою жінку, скрушно заявив, мовляв, він охоче пішов би додому, — хіба є щось краще, ніж власний, родинний куток? — але, на жаль, це покищо виключене, бо Дмитрик попросив його, Йосипа, залишитися й допомогти в одній дуже важливій справі, якої Дмитрик за браком досвіду сам не полагає, а що він, Йосип, шляхетна й співчутлива людина, то він і пообіцяв Дмитрикові вволити його бажання.

Очевидно, тоді хлопці чекали, як Дмитрик в присутності тітки Теклі затопить нахабі в пику, сплативши цим довготривалу заборгованість, а одночасно й поклавши край Йосиповому перебуванню в їхньому товаристві (вони його, якби Дмитрик дозволив, далеко ліпше проматлюшили б, хоч ніхто з них не належав до злопам'ятних; надто вже він їм залив сала за шкіру!), і не виходили з дива, чому Дмитрик цього не вчинив, бо ж із того, як йому забракло повітря (Дмитрик аж посинів), хлопці бачили: Йосип безсоромно бреше (зрештою, де ж Дмитрик будь-коли звернувся б до такого придурка по допомогу, навіть якби він її справді потребував!), проте не здогадувалися, що Дмитрик, заки йому ще кров відплила з обличчя, вже (одним махом, ніби за кутик струсонув міцно спрасовану хустину, яка, виривана бурєю, залякотіла в його руці) уклав подумки, як провчити Йосипа, аби йому назавжди відпала охота до подібних вибриків, і лише остаточно зважував, чи дійсно Йосип слабує на голову, чи це промовляє з нього розрахований і небезпечний підступ, до якого варто пильніше придивитися й не легковажити ним, як досі.

Щоправда, назовні, попри цю настанову, Дмитрик ані трохи не змінив супроти Йосипа поведінки, він навіть слова не проронив, коли хлопці звели на нього очі, сподіваючися, що Дмитрик бодай коротко натякне, чому він панькається з Йосипом (якби його спитали, Дмитрик ледве чи спромігся б відповісти, оскільки він і сам не знав, чому, хоча з пересердя й приписував це то корові, яка завдяки хвиливі слабості увійшла йому в серце й отаборилася там, то нічим не вмотивованому, невловному, а разом і досить настирливому передчуттю, — що не зникало, навіть коли Дмитрик заспокоювався, — ніби з Йосипом через випадковий збіг обставин пов'язане дуже важливе вияснення і навіть подальші прямування його власної долі).

Однак попри те, що Дмитрик не зрадив себе жодним поглядом, — адже він взагалі пропустив повз вуха усе Йосипове казання, — Йосип одразу вловив: Дмитрик насторожився, і це, ймовірно, і спонукало його вже й справді, і то одразу, ледве за тіткою Теклею зачинилися двері, запропонувати свої послуги, аби дещо злагіднити свій вибрик, бо в Дмитриковій мовчанці й стриманості він раптом вичув загрозу.

Не виключене також, що в кожного, крім розуму й почуттів, десь на самому дні свідомости в напівамебному стані зберігаються рудименти всеохопного космічного сприймання, дуже спорідненого з ясновиддям, яким людина користується лише в великій небезпеці або в сильному внутрішньому потрясінні; тобто не користується, а просто тієї миті, як людина полохається, це сприймання з мачини виростає на циклопічний вихор вогню, що відсуває набік особу, як порожню шкаралупу, й починає само з себе діяти, бо ні розум, ні почуття не встигають ловити й осмислювати мікроскопічних душевних поштовхів, справжніх рушіїв найвеличніших і наймізерніших людських вчинків.

Може, навіть Йосип не так вичув, — його не мучила зайва перечуленість, оскільки він знав: людина, яка поважає себе (а з роками Йосип відкривав у собі дедалі більшу повагу до власної персони й дивувався, чому інші не приєднуються до цього відкриття), засадничо не помиляється в житті, отже й не потребує ні плекати в собі зайвої, для здоров'я лише шкідливої перечулености, ні надто зважати на чийсь почуття, — тоді й кроку не ступиш, — як радше наслідком унутрішньої закономірности, що разом з океанами тримається на припливах і відпливах, його енергію (її Йосипові не бракувало, хоч Дмитрикові хлопці, особливо Овсій Мірошніченко, й твердили, ніби вона в нього марнується на безнастанне викарбовування залізччя та іржавих бляшок, бо він сам і вся його душа — процяхована порожня бляшанка) повернуло в інший бік, і вона заповнила найвіддаленіші засохлі чарупки свідомости, які несподівано набубнявіли й активізувалися, ненароком відкривши йому те, чого він досі ніколи не зауважував, — що ані трохи не унедійсне й іншого припущення, згідно з яким Йосип мав на думці виразну, невидиму стороннім, однак зовсім певну мету, і до неї зосереджено й неухильно прямував, бо що пильніше Дмитрик до нього придивлявся, то менше він Йосипа розумів, хоч інколи Дмитрикові й здавалося: усередині м'яка заслона втримує його розуміти Йосипа, наче Йосип вибганий з іншого тіста, ніж Дмитрик і його хлопці, а людина без шкоди для себе не годна розуміти те, що на неї не подібне.

Звичайно, якби Дмитрикові довелося пояснювати, чому це так, він не знайшов би жодної ваговитої причини, крім деякого збентеження, однак попри цілковиту неспроможність висловити те, що, може, й взагалі не надавалося висловити, — хіба не займає невисловлювальне в людині далеко більше місця, ніж усе те, що, звужуючися й мілкішаючи, викристалізовується в слова? — він зовсім виразно прочував: з миттю, як він збагне Йосипа, щось суттєве в ньому самому безповоротно загине, перетворивши його на істоту, якою він гидуватиме, — висновок, що настільки спантеличив Дмитрика, аж він поспішив викинути його з голови й навіть на деякий час цілком притлумити роздуми (хоч вони з'являлися ніби ззовні, без найменшої Дмитрикової участі, й опадали його

знанацька саме годі, коли він клопотався справами, ані трохи не пов'язаними з Йосипом), чи Йосип пропонував послуги (а він їх пропонував з наполегливістю, немов від його послуг залежав порятунок світу) лише зі страху перед спокутою за попереднє хизування (Дмитрик змовчав, алеж Йосип не осліп, аби не втямити, як він перебрав міру, і, хоч і пізно, — де в кого мозок працює заднім числом, — похопився, щоб трохи злагіднити неприємне враження?), чи тому, що потріба допомогти притаманна усім без винятку, тільки в кожному по-різному виявляється? Добру людину штовхає чинити добро заради самого добра — беззастережно, усією грудною кліткою, не відмірюючи добра на міліграми, часто навіть собі на шкоду, — зовнішню, не внутрішню, — і життєвий досвід (гартувальня, яка щойно повністю, за висловом Терещенка, мов лакмусовий папірець, проявляє добру чи злу людину, бо коли всі живуть у достатках і ніхто нікому безкарно не ссе крові, — такого раю Дмитрик за своє життя ще не подибував, хоч Терещенко напевно не брехав, запевняючи, ніби це трапляється, — із жиру, спричиненого душевною порожнечою й пересиченістю, як та свиня, що підкопує коріння дуба, який її годує жолуддям, — це речення Терещенко аж кілька разів повторював, тлумачачи Дмитрикові причину загибелі культур, що їх назви не трималися в Дмитриковій голові, — людина починає мізкувати від лукавого: хіба зло справді зло? може воно навіть добро? Хіба є межа між добром і злом, заки навколо панує, за визначенням Терещенка, доброзло, сіренька маса, не те й не се, яка нікого й не гріє, але нікому нібито й не шкодить, лише яка одразу ж розлітається, і то з мікронною чіткістю, на добро і зло, як тільки людині починають живцем вирізувати шматки м'яса?), той самий життєвий досвід, що угодованих добрячків перетворює на в'їдливих нищих потворок, не робить її черствою, бо вчинками доброї людини рухає співчуття й любов до ближнього, а не очікувана винагорода. Та й про яку кращу винагороду мріяти, коли, слугуючи ближньому з надміру власної доброті, людина дотикається до самого живчика існування, до самих кровоносних судин незбагненої божественної суті, — хіба не тому Христос дав себе розіп'яти? — а це такі двитющі вихорі сліпучої радості, перед якою нижче й щезає все інше, бо в цьому уламкові духовного прозріння людина випростовується й осягає певности: вона Божа істота, а не шматок безхребетної мерзеної гиді, що розкладається, ще заки її поглинуло небуття?

Натомість злу людину (дивно, коли Терещенко приходив навчати Дмитрика різних мудроців, Дмитрик не завдавав собі великого труду прислухатися, а щоб запам'ятовувати всі ті казання — і поготів, проте, може, й мав Терещенко слухність, уперто обстоюючи погляд, згідно з яким зло завжди тягне підроблятися під добро, хоч воно й зневажає його, бо видимість добра навіює злові ілюзію, ніби воно повноцінне, як добро, і справді існує?) бажання допомогти приводить тільки

до хворобливого вивищення своєї нікчемної персони й зловтіхи, мовляв, ось дивись, я допомагаю тобі, однак це стається не тому, що мені серце крається бачити тебе в нещасті, — серце крається лише в селєпків, я ж надто високої про себе думки, аби мене хвилювали нікчеми, не варті й мого сліду! — а тому, що, допомагаючи тобі, я розкошуючи з утіхи, який я могутній, майже Бог, а ти — ніщо, самі немоці й злидні, і почуття моєї зверхности — це єдине моє вдоволення й спонука, бо якби ти, кому я так ласкаво допомагаю, добіг достатків і заопікувався б мною, ошчасливлюючи дарами, я тебе люто ненавидів би і пильнував, як шишкою (воно все ж безпечніше не скидати личини добра, адже ніколи не знати, чи вона ще, бува, не придасться) втопити тебе в ложці води.

Очевидно, Дмитрик ніколи не заходив так далеко, щоб попри погамовану неприязнь до Йосипа приписувати йому саме ці людиноненавистницькі наміри. Де ж би він легковажно засудив (на хвилику — ясна річ, цього він не перечив, заки ще нуртувала свіжа злість, готуючи Йосипові пекельні муки, які напевно пішли б йому лише на користь, тільки ж Дмитрик ніколи довго не злостився й негайно витягав Йосипа з геєни вогненної, куди щойно був його пожбуриив) нехай надочуливу, алеж навряд чи справді злу людину (хіба бракує на світі невдах, які ніби й прагнуть, однак чомусь не годні чинити добра? наче й стараються, а воно їм не вдається? Чи це тому, що вони ходять навпомацки, не бачачи межі між добром і злом?)!

Щоправда, цього Дмитрик ніколи не розумів, оскільки для нього чітко розмежовувалося добро від зла незалежно від його інколи досить ризикованих гешефтьярських маніпуляцій, відповідальність за які він завжди повністю перебирав на себе чи то завдяки вродженій, ним самим не усвідомленій добропорядності, про яку він був не надто високої думки (де ж би він посмів зачислити себе до порядних осіб!), чи то завдяки рухливій вдачі, яка не лишала йому дозвілля на зайві вагання й сумніви, щоб, задля повчальних висновків, — імовірно, навіть корисних у житті, — встановити, чи людина порпається в злі лише тому, що змалечку несприятливі обставини або й чийсь лихий приклад, чи взагалі нице середовище (як на Дмитрика, то лихі приклади й огидне середовище тільки прищеплювали відразу до зла) притовкли в ній ще не надто зміцнілі парості добра, а шізніше ніхто не завдав собі труда переконати її, не словами, а вчинками (адже виключно те, що людина втілює в собі, переконує), як без добра, хоч воно хвилинами в душевному затьмаренні, близькому до самознищення, й здається непотрібне, людина витиме диким звіром, відбігши свого людського призначення? — як це викладав Терещенко, пояснюючи не надто уважному Дмитрикові, чому Сковорода торував шлях до людського сумління (про Сковороду Дмитрик чув і від дядька Семена, бо пам'ятав про вченого праведника не тільки ще жила в селі, куди Сковорода завітав був під час мандрів і звідки дядько

Семен своєчасно вибрався до сусіднього містечка, а й доповнилася знаменними подробицями після того, як заарештували Левка Омельчука з усією родиною, не поминувши навіть слабого діда Панаса, який надто голосно простогнав про колишню волю, і відгородвані пикаті молодики в сорочках на випуск приїздили випитувати, хто підбив Омельчука, — бо ж хіба він сам здатен мислити? адже мислення виключний привілей начальства, а не сірої худоби, помилково називаної людьми, яка ходить під ним! — без дозволу повісити на хаті самолужки витесану дощечку з датою відвідин й ім'ям Сквороди на згадку про його зупинку в цій простій оселі, та ще й унизу червоними літерами написати, ніби український філософ — і з яких це пір він став український? коли й шолудивому собаці відомо, що на Україні, крім буряків та премійованих свиноматок, ніколи нічого путнього не народжувалося! — стояв за правду й справедливість; — додаток, який безпомилково відкрив очі вищим чинникам із цивілізованого центру з новісінькою бензоколонкою на головній вулиці, що тут не інакше, як вмочила руки, тобто, звичайно, не руки, а буржуазно-націоналістичні пазурі закордонна агентура, і тому варто пильніше обстежити і підозрілу хату, і все село. І коли згодом після належного обстеження мазепинська хата сама зайнялася й згоріла, — така вже, видно, земля на Україні, що скарби, століттями назбирувані її загумінковими, — а хіба ж не загумінковість не визнавати вищости й переваги сильнішого? — синами, яких ніяк не вистріляють, — на превеликий жаль усього прогресивного людства, бо ж вони за браком кебеті цураються рідкого щастя називатися єдиним неділимим російським народом і злісно вигадують якусь там українську національність, що з неї й кури сміються, — хіба людина, яка поважає себе, спроможна осквернити себе в пристойному товаристві таким меншевартісним походженням? — самі займаються й горять, — решта притлумлених мешканців, — кого вивозили, а хто сам тікав, як дядько Семен, — розповідали, як до них став учащати жebraцький філософ, перестриваючи людей не лише в полі, на городах, а й навіть вихиляючися з-за плечей роз'юшених енкаведистів, які чомусь постійно юшилися, — і на весь голос підбадьорювати заляканих, аби вони не слабли духом, бо в кривди глиняні ноги й солом'яний язик).

І коли Терещенко, часом просто, а часом трохи плутано (зрештою, не виключене, що плутаність походила не з Терещенкової вина, а з розпорошеної Дмитрикової уваги) уточнював, чому ця світла людина, замість розкошів і вигоди, обрала ковіньку й правду, Дмитрикові зовсім незвично дряпало всередині, точнісінько так, як тепер, і навіть здавалося, що, незалежно від обставин і настанов, і йому доведеться йти до тієї самої правди, яка підточує його спокій.

Очевидно, Дмитрик не вдавався до подробиць, що ж це за правда і чому саме він, а не хтось порядніший і достойніший має побиватися за нею, уже хоча б тому, що в його го-

лові, ледве він заходжувався наводити порядок, появлявся туман, а в таких випадках ліпше взагалі не заглиблюватися, що і до чого. Як на Дмитрика, то він не тільки не заглиблювався б, а й ні хвильки не сушив би собі мозку, чому Йосипові казання й навіть випадкові зауваги, хоч вони наче й не містили чогось особливого злісного (нудярства, та й годі), підіймають проти Йосипа весь гурт, якби його не пронизував щем, дуже подібний до почуття провини, яке нагадувало: він, Дмитрик, ухиляється від обов'язку стати нарешті на рішенняні, яке заторкує не так Йосипа, як його самого, а що він, усупереч звичці полагоджувати неприємні справи в першу чергу, зволікає (хіба йому не ясно, що зволікання однак нічого не змінить?), ніби очікуючи з неба остаточного знаку, який розтрощить його внутрішнє заціпеніння й сумніви і схвалить правильні дії (так можна дочекатися і до Страшного Суду), то він і панькається з Йосипом, попускаючи те, що не вільно попускати.

Звичайно, якби Дмитрикові вистачило (на довше терпцю, то він, імовірно, дійшов би висновку: він панькається з Йосипом не тому, що, мовляв, горбатого й могила не виструнчить, тож не варто й брати до серця витівки людини, в якій, бува, й справді не все гаразд у голові, як і не тому, що він збирався провчити Йосипа, вичікуючи сприятливішої нагоди (очевидно збирався, але ж не це головне!), за всі витівки, і то ґрунтовно, аби йому на майбутнє відхотілося їх практикувати, а просто тому, що Йосип чи не вперше змушував Дмитрика уважніше прислухатися до себе, властиво не до себе усього, а до зовсім певної частини в собі, яка несподівано виростає в ньому, як хряц, а це одразу тягло за собою ускладнення, бож напевно Дмитрик поводився б далеко не так стримано, якби його самого не дивувало, а одночасно й не пронизувало неспокоєм (невже все це спричинила корова, яка штовхала його в напрямку, куди йому ані трохи не кортіло відхилитися?), чому навіть тоді, коли Йосип найдошкульніше допікав (а Йосипа ж, ніби чорти наввипередки смікали), попри погамоване роздратування і навіть лють, яка інколи заволодівала ним, Дмитрика ятрило сумління (спочатку, як малий пронизливий цвяшок, а потім уже й, як горнятко, завбільшки з кулак), чи не надто він і його хлопці несправедливі до Йосипа. Тобто не так, щоб зовсім несправедливі, а наче іншими сприймальниками до нього обернені, і то головне завдяки упередженню, пов'язаному з убивством Гната? Цього упередження ніхто голосно не висловлював, адже Йосипові не довели злочину, а чого тільки з дурної голови не плещуть! — може, навіть про Гната ніхто й не думав, в усякому разі напевно не пов'язував його смерті з Йосипом, але не виключене, щось від того нещасливого випадку висіло в повітрі, і Йосип це відчував, і саме ця не вимовлена, а ніби видмухувана несправедливість, а не вдача Йосипа, і штовхала його задерикуватю поводитися, не даючи нікому промиті води?

А втім так само ймовірно, що Дмитрик помилявся, і причини тут були зовсім інші (яких тільки причин не буває, та й чи не міняються вони постійно?). Зрештою, не дійшовши жодних задовільних висновків, Дмитрик махнув рукою, бо пощо трудитися над тим, чого однак не розчовпати? Йому не бракувало доброї волі, проте що з того, що він перевертав припущення за припущенням, аж йому голова пухла, коли від цього ані трохи не ставала збагненнішою ні Йосипова поведінка, ні реакція хлопців, ні (що правду таїти!) внутрішній стан самого Дмитрика? Бо чому, наприклад, навіть те, що Йосип наполегливо пропонував допомогу (Дмитрик бачив: Йосип дійсно загорівся бажанням допомогти, але він так само бачив, як ніхто з хлопців не хотів цієї допомоги), настроювало проти нього не лише весь гурт (і то далеко ворожіше, ніж перед тим Йосипові повчання), а й неприємно разило Дмитрика (чому, він не спомігся б сказати, однак чомусь і дратувало, і разило, і сповнювало за Йосипа соромом), хоч Дмитрик сумлінно допильновував, кожного разу поборюючи в собі (інколи аж млосоу) неприязнь, щоб (Йосипа ненароком не надто щиро стусонули і, воліючи на мить зачопувати прискіпливого балакуна, не переставили за межу, звідки не повертаються).

Ймовірно, це останнє міркування й спонукало Дмитрика не вичікувати сприятливішої нагоди (коли він сам прийде до рівноваги і, заки віра в його розсудливість похитнеться, знайде гідну розв'язку не тільки, як позбутися Йосипа, а й переконливо виправдати доцільність його задовгої присутності в їхньому товаристві), а діяти відразу, відкинувши сумніви, чи це розважно, особливо після того, як він спостеріг (і це вплинуло на нього, мов прім серед ясного неба), як гостра відсіч хлопців не втихомирює, а, навпаки, наче аж додає Йосипові охоти вигадувати й напосідати з щораз новими домаганнями й уліпшеннями, від яких псувався настрої не лише в Берізка, Мірошниченка чи навіть у витривалого Гудзика, а й сам Дмитрик чмарів настільки, що коли він залучив Йосипа до однієї з своїх найбільших акцій, наражаючися (хоч про це, дякувати Богові, ніхто не догадувався) цією нерозважністю, — яку кожен назвав би шаленством, — провалити чергову ґешефтярську операцію, Дмитрик вагався б визначити, чи це він вчинив, аби задовольнити Йосипове прохання й дати йому можливість бодай раз у житті виявитися корисним, чи щоб показати нарешті хлопцям, що всі його дії найдокладніше продумані, бо Йосипа, якого хтось інший, не такий винахідливий, не підпустив би й на крок до справжнього діла, він, Дмитрик, задалегідь узяв і тримав спеціально для цієї великої справи, щоб саме пацекуна використати як найпевніше алібі, — адже справді хто повірив би, що Дмитрик з'їхав з тлуду й допустив би до своїх маніпуляцій, як свідка й помічника, людину, яка негайно роздзвонила б про це на весь табір (ця ризикована ідея зовсім випадково блиснула в Дмитриковому мозку, і він одразу за неї вхопився, зметигувавши

в раптовому напливі енергії: він уже подбає, як улаштувати, аби присутність Йосипа при гарячому ділі послужила найкращим доказом, що ні Дмитрик, ні його хлопці до цього діла не прикладали рук!)? — чи щоб пересвідчитися в чомусь глибоко особистому, безпосередньо не пов'язаному з Йосипом (пересвідчитися так, як ідуть під кулі, випробовуючи відвагу), яке самому Дмитрику зрідка ледь-ледь промацувалося, але за допомогою Йосипа мало остаточно в'яснитися й змінити Дмитрикове життя?

Звісно, тут Дмитрик повністю усвідомлював, що коли він, замість рішуче відпровадити Йосипа до тітки Теклі, нам'явши йому на прощання ребра, не з помсти (адже ні Дмитрик, ні його товариство не відзначалися мстивістю), а виключно задля порядку, аби Йосипові назавжди забулася дорога до Дмитрикового горища, а хлопцям трохи полегшало на душі (хіба вони не натерпілися й не заслуговували хоча б заради моральної підтримки на невеличке відшкодування?), узяв Йосипа розвантажувати вагон американської шинки (наслідки Дмитрикових дещо поширених гешефтьярських діянь), він додає собі виснажливих і тривалих клопотів, бо алібі — одна річ, а чиста робота, без алібі й розголосу — інша, і тому, перш ніж Дмитрик належно підмурує це алібі й розчистить терен, Йосипа доведеться особливо уважно взяти під догляд, заки бляшанки з шинкою не лише потраплять до надійного сховища в печері, перетвореній на землянку (навіть із піччо-казанком) якраз навпроти табору на горі (де ніхто не влаштовував складу з огляду на близькість таборової поліції, в якій сховище було на виду, — причина, що й спонукала Дмитрика не постійно, а час від часу, коли траплялися більші операції, переховувати там товар, — і Дмитрик не помилився, порахувавши: жодному поліцаєві не спаде на думку, що знайдеться відірвіголова, який відважиться просто перед очима таборового правосуддя закласти оперативну базу), а й залишать схованку, віддалившись настільки, що їхня пов'язаність із Дмитриком перетвориться на звичайнісіньку вигадку за чаркою горілки, аж роками пізніше самі учасники цієї операції (особливо ті, що, виемігрувавши, посоліднішали й добігли законних достатків) не виходитимуть із дива, як Дмитрикові, попри всю його звинність, пощастило втягти подібну штуку, щоб завдяки шалапутству й моральній хиткості одного офіцера, фанатичній чесності й непохитності другого, щедрим хабарям і Дмитриковій недріб'язковості, належно оціненій посередниками, добрій волі шмаровоза, зміцненій і скерованій у відповідному напрямку переконливою напородою у формі американських цигарок і пляшки горілки, непомильності й ретельності двох залізничників, які суворо дотримувалися приписного параграфу, а так само службовця, що цей параграф трохи вільніше витлумачив, — вагон американської шинки з Франкфурту, відчіплюваний і знову причіплюваний на проміжних станціях і навіть задля підтвердження законного маршруту на одну ніч завезений у де-

по, зміг без ускладнень загубитися аж до Мюнхену, а звідти до Міттенвальду, так само, як невдовзі потому й вагон американо-американської шоколяди, тільки вже не з Франкфурту, а з Фульди, яким Дмитрик завершив гешефтьярську кар'єру, аби до неї вже ніколи не повертатися, попри спокусливий успіх, що уможливив Дмитрикові обидва рази не тільки майже безперешкодно (не зважаючи на історію з Гудзиком, якому проламани ребра небезпечно пошкодили легеню) вивантажити поживний вміст, а й одразу відіслати порожні вагони, щоб вони без сліду зникли з Міттенвальду і потім, одбігши Дмитрикової опіки, без господаря мандрували від станції до станції, спричинюючися до чуток, ніби в наслідок розрухи й примусової депортації (не тільки по глухих містечках, а й по великих містах, і то особливо в дощ і туман) появляються вагони-привиди, які курсують у невідомому напрямку, і хто їх углядить, той або незабаром помре або зазнає лиха й поневірян, як це й сталося з Ільком Синюшком.

Правда, згодом, коли Ілько розповідав Дмитрикові, як через ці вагони-привиди його з матір'ю зловили радянники (вони вже сідали до потягу, вимінявши у приміському селі за материну вовняну сукню трохи картоплі й хліба, якого не вистачало на картки, що їх вони отримували, заховавшись від сталінської м'ясорубки під вигаданим німецьким прізвищем, хоч обое слабо, Ілько трохи ліпше, володіли німецькою мовою, та серед післявоєнного розгардіяшу вистачало свідка, — а такий знайшовся, — щоб отримати нові папери), і з розпачу, що її назавжди розлучають із сином, якого вже потягли до ешелюну з репатрійовуваними, аби заслати й знищити, як ворогів народу, як заслали й знищили її чоловіка, батька, брата, мати вхопилася за серце і м'яко впала, а коли Ілько рвонувся попроситися з мертвою (що мати мертва, він зрозумів по тому, як з її продовгастої торбинки вискочилися й застрягли в банюці кілька картоплин і буханець, — це він зовсім виразно бачив, попри те, що цього не могло бути, бо під час арешту торбина залишилася в руці у солдата-вартового), його збили й запхали до остовців, яких везли на схід, і він, щойно трапилася нагода (а вона трапилася аж біля польського кордону), втік, виплигнувши з потягу в русі, — Дмитрик, слухаючи Ількову сповідь, не здогадувався, що до вагонів-привидів, спричинників загибелі Ількової матери і його поневірян, належав і той вагон, біля якого востаннє пописався Йосип; хоч знаючи, з ким він має справу, Дмитрик поставив Йосипа в самому хвості в найбезпечніше місце, велів Гудзикові не спускати ока з надто свіжою помічника і щойно тоді відлучився до Мірошніченка, який стояв на варті, розчепіреною рукою даючи знак Дмитрикові, аби він пришвидчив кроки.

Тільки віддалі до Мірошніченка, попри її незначущість, Дмитрикові не судилося подолати, бо, зауваживши, як Мірошніченко орудує пальцями (що означало: з лівого вокзального барачка, згодом зрівняного з землею, біля якого в

останній Дмитриковій операції Кирило Кузя побачив кінець світу, наближається залізничник, особа, зайва в їхній операції), Дмитрик одразу зорієнтувався, властиво, не зорієнтувався, а його пронизало в саме серце (як це з ним завжди траплялося за критичних обставин, коли мозок випорожнювався, і на його місце вмикалися короткі пожежні сигнализатори, які знали Дмитрика в рятівному напрямку, перш ніж він встигав прикинути, чи це доцільно, — згодом досвід підтверджував: навіть дуже доцільно!): треба йти не до Мірошниченка, що сприйняв Дмитриків поворот, як наказ не бентежитися нічиєю появою і не залишати варти, — головне — його пересторогу Дмитрик узяв до відома й не перейнявся нею, отже покищо все гаразд (заки Мірошниченко звітував на мигах, Дмитрик, не видовжуючи шиї, закарбував: залізничник віддалився, і з того напрямку загрози нема, зрештою, на випадок його появи Дмитрикові кишні містили щедрий запас американських цигарок, випробуваний засіб на заспокоєння), — а, перелізши повід вагонами, бігти назад до Гудзика.

Самозрозуміло, перестрибуючи через шпали, Дмитрик не припускав, що Гудзикові, на розважність якого він найбільше покладався, уникаючи доручати Йосипа охоронцям з надто важкою рукою, урветься терпець і він ударить Йосипа, аби заткнути йому пельку й негайно змусити підняти скриньку з шинкою, яку той, ледве Дмитрик віддалився, кинув на землю, заявивши, мовляв, він не віслюк, щоб увереджуватися на цій безглуздій каторжній роботі, і радить решті не заважаючи здоров'я, а рятувати шкіру, бо їх зараз однак накриють. Він пропонував свою допомогу, але не на пропасу справу (невже вони гадають, ніби ця просто по-дитячому підготована операція вдасться, і жодна душа не помітить серед бур'янів у рівчаку, — хоч і який глибокий він був би, — обабіч усієї дороги до табору бляшанок із шинкою, поки вони їх попереносять далі до схованки? Покладатися, що в струмок на дні рівчака ніхто не полізе і бляшанки укриються під водою, хоч її там ледве по кісточки, явний безум. Подібна убога ідея тільки Дмитрикові й могла спасти на думку!), а щоб своєчасно (він, Йосип, ще не втратив сумління, як інші) відкрити їм очі на прірву, куди їх Дмитрик штовхає. Зрештою, хіба вони самі не тямлять? Таж єдина твереза розв'язка в теперішній халепі — це добровільно, поки Дмитрик десь шалається, покликати поліцію, тоді їх усіх, крім Дмитрика, помилують, і ще й, як ініціаторів викриття, нагородять! А як Дмитрика упечуть за ґрати, це кожному вийде лише на користь, бо Дмитрик справжній винуватець, не людина, а дрантя, ганьба порядного суспільства, і по ньому давно шибениця тужить.

Звичайно, коли людина щось рішуче та ще й з піднесенням виголошує, мало кому кортить сумніватися, чи промовець дійсно викладає свій погляд, чи йому слова (саме наслідком рішучості й піднесення) трохи забігають наперед і

тягнуть туди, де він не сподівався опинитися. Може, й Йосип первісно не передбачав так гостро висловитися, а тим більше підбивати хлопців на пошуки ласки в поліції, сама згадка про яку одразу псувала найрожевіший настрій, як це Йосип не раз мав нагоду пересвідчитися, а просто язик йому своєчасно не зупинився, а що Дмитрикова поведінка ніколи не знаходила його схвалення (чи ж випадало схвалювати те, що він, Йосип, далеко ліпше, а, головне, зовсім інакше зробив би? Дмитрика від народження, — напевно його сам дідько визаглемедзковував, — скраjali не так, як Йосип уявляв людину, а уявлення Йосипа живилося переконанням: людина, не подібна до нього, нічого не варта і явно помилково числиться людиною. Крім того, Дмитрикові дії постійно викликали в Йосипа то страх, то роздратування, майже тожожне з відвагою, штовхаючи його на дедалі ризикованіші винаходи, бо Йосипові здавалося, ніби Дмитрик з ворожости, успадкованої ще від сутички Каїна з Авелем, мстиво вичікує нагоди, як зіпнати його на слизьке, познуцатися, принизити або й знищити, — хіба не знайшли за табором у вирві з водою Івася Кальченка? — а це ніяк не збільшувало прихильности до Дмитрика, байдуже, наскільки той терпляче ставився до Йосипа, вже хоча б тому, що в Дмитрикові стриманості — і звідки він раптом набрався тієї стриманості? — Йосипові ввижалася не поблажливість чи нерішучість, а рафінований і злісний підступ, якому Йосип усіяко запобігав), то це й вилілося в говорення, що обпалило Гудзикові плунок приском.

Одначе, якби це говорення пролунало на горішці, а не біля ще тільки напсовину вивантаженого вагона, де за кожною найменшою затримкою чигало викриття й покарання, Гудзик плюнув би й обмежився б хіба одним, другим словом, ще раз здивувавшись, чому Дмитрик не позбудеться придурка тітки Теклі, однак, пам'ятаючи Дмитрикову пригадку заопікуватися Йосипом, Гудзик надто сумлінно перейнявся покладеним на нього обов'язком (щоправда, цьому значною мірою сприяла й деяка напруженість, неминуча в діяльності за подібних обставин, а особливо ж погнуті бляшанки з дорогоцінною шинкою, що вивалилися з ящика і їх Йосип зневажливо копав ногою, кожним таким ударом заганняючи носаки Гудзикові під саме серце), — та й хіба хтось інший на його місці не перейнявся б? — і заки збагнув, що він чинить, тицьнув кулаком Йосипа в груди, не подумавши: адже Йосип далеко сильніший і, озброєний бляшанкою, зломить йому кілька ребер, а тоді, замість отямитися, вхопить нову й замахнегся, щоб провалити Гудзикові голову, перш ніж поворухнуться Берізко, Ростик і Кузя, які прочумалися, лише коли Дмитрик збив Йосипа з ніг, аж той заюшився і, помирнівши, глянув риб'ячим поглядом на Дмитрика, що вже наказував Ростикові чимдуж бігти до Гаркуші й потайки просити негайної допомоги (Дмитрик знав: Гаркуша лаятиметься, обзиватиме їх бандюгами й кретинами, погрожуватиме поліцією, але не відмовить — якби Гаркуша колись відмовився

допомогти, напевне світ завалився б, — і триматиме язик за зубами, як це не раз бувало, — де ж би він занаставив людину? — бож його, видно, сам Бог від народження приділив до тих, що рятують, а не топлять ближнього, обдарувавши відвагою; чинити добро — треба великої мужности; страх і доброта — непеєднальні, — у цьому Дмитрик переконався на власному досвіді: серед боягузів він не подибував ні доброї, ні порядної людини, а тільки мерзенне нишкове падло. Може, й справді страх, заволодівши чоловіком, перетворює серце, а цим самим і всі помисли й дії, на купу гною?), а Берізкові доручав, показавши, як це робиться — наука Перкаленка й криївки не пішла на вітер — узяти Гудзика під пахви, нехай виглядає, ніби хлопець набрався, заки перетнуть дорогу, — сили в Берізка вистачить, — і якнайхутчіше нести пораненого не до сховища на горі, а до «шпачиної ями» в лісок і чекати там на Ростика з Гаркушею. Дмитрик же з Йосипом і рештою товариства, вивантаживши вагон, невдовзі приєднається до них, і, як добре осмеркне, крізь діри в дротяній огорожі навколо табору спробує (якщо Гудзик не дуже стогнатиме) прощлюзувати його на горище.

Пізніше, коли вже виходили Гудзика, — якому Гаркуша два рази вночі (аби Гудзика, а через нього й Дмитрика з хлопцями, не засипати і самому не потрапити на небажаний облік) спочатку на горищі, а потім у таборовому шпиталі, куди хлопці в довгій скрині, терміново змайстрованій із зелених дощок вхідних дверей першого барака, принесли Гудзика, завиненого у ватяну ковдру, переливав кров (Дмитрик і Берізко, проінструктовані Гаркушею, асистували, а великий Федір стояв на варті), — і Йосипа, протримавши на відповідному карантині, нарешті збули тітці Теклі, — Берізко, Ростик і Кузя, виправдуючися перед Дмитриком, чому вони не перешкодили фатальній сутичці, в один голос запевняли: вони не встигли й поверухнутися, як замість Йосипа (його наче корова язиком злизала) утледіли чорта, який підняв одну з розкиданих погнугих бляшанок з американською шинкою, уважно прочитав на ній напис (щоб прозвучало, ніби він давився картоплиною) і, вишкірившись на Берізку, Ростика й Кузю, аж їм заціпило й прилутувало їх до землі, прошепелявив (точнісінько так шепелявив Матин), мовляв, зараз він і до них добереться, лише спочатку зведе порахунки з Гудзиком.

Очевидно, якби Берізко, Ростик і Кузя потрималися за хрестик на грудях або їм спало б на думку щось радісне й світле, перед чим щезає п'ятьма й гидь, це їх одразу протверзило б, і вони кинулися б на допомогу. Тільки ця можливість їм цілком вилетіла з голови, і цей недогляд, імовірно, стався лише тому, що вони на мить — не повірили, а коротко завагалися, — як це трапляється в критичних ситуаціях, — чи й справді не наділений сатана нездоланною владою, що остаточно й оприсутнило невинного людяського роду, вдихнувши в нього життя, наслідком чого всі троє крізь одне спільне око, виснуване необережним припущенням, побачили, як

чорт повернувся до Гудзика й зажадав, аби той негайно присягнув йому на тій підставі, що Гудзик однак ходить біля чорної справи й присяга злу (хіба він йому вже не слугує?) — незначна формальність, яка нічого істотно не змінить, тобто змінить, але виключно на користь Гудзикові, бо ті, хто по боці зла, завжди виграють, і доля до них ласкавіша, ніж до віслюків, що тягнуться за добром, яке взагалі не існує. Якщо ж Гудзик, злякавшись бабських теревенів про занепащення душі, не присягне дідькові, — йому, Гудзикові, загрожує загибель, і то не колись на Страшному Суді (він, чорт, ладен підтвердити найпекельнішою клятбою: все то вигадки, бо ні Страшного Суду, ні загробного життя нема, людина живе, поки дихає, а вмерла — на тому кінець раз і назавжди, це ж далей науково встановлено, а звідси висновок: нехай цінує життя!), а зараз біля вагона і від цієї загибелі його й сам Бог не врятує, оскільки Той цікавиться не паливодами, як Гудзик, а праведниками, і то не густо, а одним на сто років, бо інакше хіба гнило б їх стільки по в'язницях, концтаборах і на засланні? Отож нехай Гудзик не плекає зайвих ілюзій, покладаючися на Того, з кого, мов з козла молока, а рятує, що дається ще врятувати.

Самозрозуміла річ, після подібних угруцань кожному зробилося б не переливки, хоч би й яких поступових поглядів він дотримувався (поступ — поступом, а коли сатана стоїть над душею, жарти короткі), і напевно за інших обставин Гудзик розгубився б і, може, й дався нечистому на намову. Тільки тепер обурення проти Йосипа заслало Гудзикові зір і він напевно не розгледів як слід чорта, гадаючи, що то Йосип його дрочить, а це, звісно, не злякало, а лише більше розсердило Гудзика, і він гостро відрізав: кожний, хто вважає, ніби він, Гудзик, ходить біля чорного діла, глибоко помиляється. З його діяльності іншим лише користь, він не відбирає шматка хліба в сироти (а в тих, що живуть у достатках, трохи рвонуть — хіба гріх?) і не кривдить беззахисних, крім того, скільки сягає його пам'ять, нікому він з розмислом не заподіяв зла, отож ні чорт, ні диявол не діждуться, аби він присягав мерзенній гиді. Цього він не зробить, навіть якби на нього випустили все пекло. Зрештою, його пеклом не залякати, він уже ляканий і дома пройшов крізь нього.

Тоді у відповідь чорт жбурнув бляшанку в сміливіця, однак не потрапив, бо саме тієї миті Гудзик чи висякався, чи перехрестився, чи просто в його душі не виявилось справжнього зла, за яке нечистий зміг би вхопитися. Імовірно, чорт і відійшов би з порожніми руками, якби біля нього не вирунув Йосип і не проспівав: «Коли розлучаються двоє». Бо почувши спів, чорт уважно витягнув шию, ніби в тому, що не доладно виводив Йосип, фальшуючи кожну ноту, містилася важлива інформація, а потім нахилився, зпріб у жменю землі й кинув Гудзикові межі очі, від чого той мимоволі міцно лайнувся, згадавши дідька і всю його нечисту рідню, а це вмить розмагнетило повітря навколо (Берізко, Ростик і Кузя

відчули на власному обличчі, як воно зм'якло й потікло слиззю), — і бляшанка влучила в Гудзика, якому довелося б пускатися в мандри до прадідів, якби не наспів Дмитрик, що ногою звалив Йосипа, вибивши йому з рук смертоносну шинку, а тоді вже перейшов на кулаки й охолоджував навіженого доти, доки той перестав відобиватися й процідив: «Я тебе уб'ю!»

Звичайно, отримавши подостатком стусанів — і де лише Дмитрик навчився подібним способом орудувати л'ястуками? не п'ястуки, а нищівні праски! — і не таке скажеш, і Дмитрик не надавав би цьому жодного значення (куди ж він зайшов би, якби брав поважно погрози під час навкулачних розходжень?), проте вигляд непритомного Гудзика резонував його по живому, і він, вліпивши Йосипові задля ефективнішого заспокоєння останню печатку, не втримався й з пересердя бовкнув: «Я тобі не Гнат!» — за що згодом ладен був відкусити собі язика, бо від цих слів Йосип зіщулювся, ніби в нього влучила блискавка, і риб'ячим поглядом глянув на Дмитрика, аж Дмитрик назавжди його погляд запам'ятав, і то зовсім не тому, що погляд Йосипа, вже не роз'юшений, а зосереджено прозорий, яким розглядають комаху, перш ніж її розчавити, обіцяв його знищити (— Я тебе уб'ю, бо з тебе говорить чорт, — казав Йосипів погляд, тим часом як сам Йосип заточувався від Дмитрикового удару.

— Це з тебе говорить чорт, — заперечував Дмитрик.

— Ні, з тебе. Він дає тобі вправности перемогти мене, хоч я й сильніший. Але я тебе уб'ю, — наполягав Йосип.

— Я тобі не Гнат, і хоч ти й утричі виявився б сильніший, я з тобою упораюся, і ти отримаєш і за Гната, і за Гудзика!

— Таких, як ти, треба вбивати, і я тебе уб'ю, — заповідав погляд), а тому що тієї миті Йосипа із його риб'ячим поглядом заступила собою безтілесна корова й скрушно зідхнула: «Дмитрику, невже це твій шлях?» — і Дмитрик зрозумів: хоч і як би він зволікав, для нього наближається пора залишати хлопців і йти новою, ще зовсім незвичною, тільки йому судженою дорогою.

Далі буде

Із сербської поезії

*Вірші поетів В. Попи і Д. Колунджії в перекладі Ліди Палій
Васко Попа (1922)*

МАНАСІЯ*

Голубо й золотаво
Останній перстень горизонту
Останнє яблуко сонця.

Живописцю
Як далеко сягає твій погляд?

Чи чуєш кінноту ночі:
Аллах їль алалляг**

Твій пензель не дрижить
Твої кольори не бояться

Зближається кіннота ночі:
Аллах їль алалляг

Живописцю
Що ти бачиш на дні ночі?

Золотаво й голубо
Остання зоря в душі
Остання безкрайність в очі

ЯКЩО НЕ БУЛО Б ТВОЇХ ОЧЕЙ

Якщо не було б твоїх очей
Не було б неба
У малому нашому житті

Якщо не було б твого сміху
Стіни ніколи
Не щезали б з очей

* Манасія — сербський монастир (1406—18), знаний із фресок.

** Перші слова Корану. Турецький бойовий клич.

Якщо не було б твоїх солов'їв
 Ніжні верби ніколи
 Не пройшли б порогу твого

Якщо не було б твоїх рук
 Сонце ніколи
 Не переночувало б у нашому сні

ВІЛЬНИЙ ЛЕТ

Пусти нас щоб ми відлетіли
 З твого двора, що без підвалин

У звізди кував я вас
 Під склепінням свого черепа
 Відлетіть, хто вам боронить

Пусти нас хай пропадемо
 Кожний наш лет у двір повертає

Тут чекаю на вас, птиці
 Відріжте собі крила
 Та вільний буде ваш лет

ЗУДАР У ЗЕНІТІ

Родилось сине сонце
 Під лівою пазухою неба
 Родилось чорне сонце
 Під правою пазухою неба
 Пнеться сине, пнеться чорне
 До вежі у зеніті
 Де тепер спустошення царює

Ми ввійшли нагі у себе
 Відкриваємо кретовиння
 Шепчемо тайне ім'я
 Сонця свого рідного

Золотий триніжок із вежі
 Розкинувся на три сторони

ПІВНІЧНЕ СОНЦЕ

Із величезного чорного яйця
 Нам вилупилось якесь сонце

Сіяло нам на ребра
 Відкрило небо навстіж
 У грудях наших бідних

Воно ніколи не заходило
Але і не сходило

Позолотило воно у нас усе
Не позеленило нічого
Кругом нас кругом того золота

В нагробний камінь нам
На серці живому перетворилось

Драган Колунджія (1938)

ЛІТО

Засипляю перед ворітьми літа. Приходить червень.
В саду яблука в золоті. Мое мале око
відкривається. Небо в кошику із гілля.
Сон мій — кінь без уздечки на галявині крові.
Сходжу до нього і даю йому жовту леваду.
Тоді знову засипляю. Приходить липень. В лісі
тінява окована днем. Мое велике око розплющується.
Сарна у цвіті загорілої хвої.
Я малий. Майже мурашка. Розгублений грою
білої отари неба, я тихну під жовтим садом неба.
Серпень іде. Мої мале і велике око відкриті.
Кінь, який живе десь у мені, починає співати.

ПРАПОР СМЕРТИ І КРОВИ

Ця ніч мала слонові очі і волові очі.
Так мала їх. У ній блискотить тік збіжжя.
І кінь залузданий зоряною уздечкою.
Голово літа, три кулі у двоє очей.

Проходжу тебе, зубата крові, кроком рушниць,
кроком набитої рушниць,
і мені байдуже, чи ти маєш кулю, чи голос;
посеред цього болота, що димиться серпнем
ломлю тобі тіло джаганом і іншим знаряддям.

Ніччю оплетений, чорний собако хмар.
Червоний прапор смерти і крові намотаний у мені.

ТАЙНА ОДНОГО СНУ

Біляво, біляво мое тіло в тобі, о благий доме сну,
збудований на голубому горбі черепа, у чорній рожі ока.
Жеребні кобили іржуть у ньому, червоні пси співають.
Я мечем проколений, мій Боже! Мене не стане до завтра.

Відкрийте мені краєвид, на який зможу поглянути із рожі.
 Найкращу птицю сну я пускаю у синій вир миру,
 того, який мені переливається, і давить мене хор яскравих
 світляків.

Блаженна смерте, прошу тебе, відвідай мене в цю пору.
 Тому що з мене нічого не буде. Цей вітер віє крізь темну
 кімнату,

несе квіти й вогонь, широке листя блиску в воді.
 Кров моя повна ножів на підкоренім перехресті. Вона хвилює.
 Вона переминюється у яблуко, у чорне яблуко війни. Мій Боже,
 що буде зі мною! Царство болю палає у мені.

Мене покинули сестра і ясність. Чорний глід встромлений у
 серце.

Люди добрі, відсічіть мені голову і настроміть її на Авалі*
 під трояндою сонця. Вона засіє морем жовтого світла.

ГАННА

Ганно, тебе любить вітер,
 ти його жона.
 Тому не берись водити мене туди, де він.
 Він має кріса і може піти війською на мене,
 а я полководець без війська.

Під горлом мого болю соняшник
 і малі собаки літа протискаються ходами тіла,
 де є якийсь терня, там і заночує сон.
 Ганна це розуміє.

Опівночі займається золотий хор.
 Стогін під мороком.

Стогін під нивою червоного насіння.

На зорі хтось проїздить одноокиим конем.
 Ганна будиться в мулі згашеного полум'я сну.
 Колона на краю води одержала поцілунок світу.

Ганно, іди у рай.

Принеси меч, пропахлий маком.

Воїн, замкнений у рожу,
 як ніч, божевільний,
 стоїть на сторожі.

Ганно, іди, на сході гавкає лісовий собака.

* Авала — гора коло Білгороду, символ боротьби сербів за незалежність.

Стефаникова людина в межових ситуаціях

Д. Козій

Леся Українка відтворює трагічні ситуації звичайно в коротких «драматичних поемах». Подібно й Василь Стефаник творить короткі, стислі новелі, в яких трагічна доля людини змальована в згущених барвах. Його мініатюри охоплюють невеличкий закуток української землі. Його герої — прості люди. Але в образі їх долі відбивається доля людини як такої, незалежно від часу й країни. В мові Стефаникової людини відчувається первісна священна сила слова, яке плило з надрів людського буття в ті моменти, коли людина стояла перед Богом.

Стефаник відображає буття людини, точніше — буття покутського селянина, в конкретних історичних і соціальних умовах, але сягає поза них, оскільки йому йдеться передусім про душу тієї людини, яка знає й цінить радощі життя, але знає також, що таке пекло на землі. Стефаникова людина вражає нас і величчю душі, і глибиною трагізму. Стефаник виводить людину на сцену життя в межових ситуаціях, і тому він зрозумілий для сьогочасного читача, що дивиться на життя крізь призму екзистенціальної філософії. Межові ситуації приречености, смерті, страждання, боротьби за існування, провини, безвиході й безнадії, врешті, покинутости людини перед обличчям смерті — становлять моменти неминучого трагізму буття.

Нема трагізму без змагання, змагання з людьми, долею, природою, Богом. Коли говоримо про межову ситуацію приречености, то маємо на думці те, що кожна людина приходить на світ незалежно від своєї волі в окресленім часі (історична зумовленість), в окресленій родині і в таких чи інших економічних обставинах (соціально-економічна зумовленість). Не маємо на думці квієтистичного фаталізму, побудованого на переконанні про здетермінованість усього на світі, який не визнає потреби змагатися за життя і за здобуття вищих вартостей, а тому й присипляє волю до життя. Стефаниківська людина виявляє, дуже часто потужну, волю до життя і, хоч і свідомо своєї приречености, змагається навіть тоді, коли бачить усю безвихідь. Коли чуємо з уст злидаря: «То, видите, бідному то все так, а хоть би-с руки зробив по лікті, та й нічо з того не буде. Уже так е, та й що діяти?», — не здивуємося, що він закінчує свою скаргу на життя вольовим покликом: «Треба якось так жити!» («Шкода»).

Характеризуючи стефаниківського селянина на підставі ранніх творів письменника, Леся Українка добачила в цього селянина, як головну рису характеру, пасивність та інертність.¹ Якщо мати на увазі організаційні форми боротьби, то їх, певне, дарма було б шукати. Справді, пасивні типи у Стефаника виняткові. Це не стефаниківські типи. Втілення такого типу маємо в постаті злидаря Данила («Май»), що то «уміє чекати довго й терпеливо» перед панським порогом. Виховані в віковому уярмленні, принижовані весь вік тими, в чийх руках їх доля, такі типи гнутья з покорою, бо знають, що «пан мусить чоловіка з болотом змішати, що мусить посміятися» з нього. Письменник трактує Данила не як трагічну, а як трагікомічну постать.

Що ж скажемо про Гриця Летючого (новеля «Новина»)? Ніде правди діти: страхітливий факт утоплення батьком дитини залишиться страхітливим, не зважаючи на всі обставини, які улегшують провину батька. Але чи можемо засуджувати письменника за те, що зобразив батька-душоуба? Ми зустрілися з різким засудом новелі «Новина» і самого письменника, якому закидають, що він «сіє наклепи на честь і душу галицького селянина».² Закиди зводяться до трьох тез: а) «такі випадки, як топлення дітей... через злидні, наша околиця не чувала; б) письменник «мусить показувати не унікальні, випадкові явища чи риси, а типові, характеристичні для даної групи»; в) новеля «Новина» психологічно не переконлива.

Ознайомившись із генезою новелі, мусимо ствердити, що письменник відтворює дійсний факт, який мав місце в голодний рік 1898 в с. Трійці над Прутом. Бувши в тому селі того ж року, Стефаник розмовляв із старшенькою дівчинкою, яку батько відпустив.³ Безперечно, страшна річ — топити своїх дітей, але чи не діялися ще страшніші речі під час великого голоду на Україні 1933 року? Чи маємо право сказати, що письменник сіє наклеп на село?

Скажете: «Письменник повинен зображувати типові постаті та явища, а не виняткові випадки». Знаємо, що деякі наші теоретики літератури й літературні критики вимагають від письменників типовости образів. Автор монографії «Творчість Василя Стефаника», В. Лесин, намагається захистити письменника від закиду нетиповости його образу, при чому покликається на його ж свідчення (в зацитованому листі до В. Морачевського): «Отаких якихось історій так багато дієся

¹ Л. Українка, Українські письменники на Буковині; див. збірник «Василь Стефаник у критиці та спогадах». Київ, 1970. В-во «Дніпро», стор. 49.

² М. Млаковий, Галицьке селянство у творах В. Стефаника; див. журн. «Визвольний шлях», кн. 12. Лондон, 1971.

³ В. Стефаник, Повне зібрання творів, т. 3. Київ, 1954 — листи до О. Кобилянської від 20 червня 1898, 14 жовтня 1898, 16 грудня 1898, лист до В. Морачевського, середина грудня 1898.

по селах, що вони як опирі кров випивають».⁴ На нашу думку, це не підтверджує типовості явища. Та й вимоги типовості не можемо прийняти без застережень. Типові явища є предметом дослідження науки, наприклад, соціології, натомість мистець відтворює індивідуальне і значуще. Саме в значущому індивідуальному віддзеркалюється суть «буття в світі». Кожна людська особа з її змаганнями та стражданнями, з її любов'ю й ненавистю, з її трагічною долею є щось неповторне. Неповторна і наймицка Ганна в Шевченковій поемі, і Стефаників Іван Дідух (новеля «Камінний хрест»), і Софоклова Антігона. Нехай це буде така мізерна істота, як Гриць Летючий, — для світу він мізерний, але в його долі письменник бачить щось із трагізму людини як такої. І в його долі є щось значуще. У ній розкривається глибінь метафізичного досвіду в вирішальні моменти життя. Коли зважуємо перипетії трагічної долі людини, перед нами постає настирливе питання: чому в світі «щось таке є можливе» (М. Шелер)?

Увагу письменника привертає до себе людина та її доля. Скупий на слова, він не оповідає, що робив Гриць Летючий, батько, щоб рятувати дітей від голоду. Він розв'язує психологічну проблему: яка мусіла бути поведінка такої людини в безвихідній ситуації, або точніше — в ситуації, яку сама та людина вважала за безвихідну? Він показує, як нагбиралася темрява в його душі. Коли він говорить до дітей, ми відчуваємо, що з його грудей прориваються слова, як з-під важкої брили. У тих словах і любов, і жовч, і безнадія, і почуття безсилля. Так може говорити тільки людина, доведена на край пропасти. Він зважується на нелюдський учинок закінчити насильно мученицьке життя дітей. Зважившись на це, він ходить «через кілька день», мов неприкаяний, бо в його душі горить пекельний огонь.

Письменник проникає в глибину душі тієї людини, старається подивитися на життя її очима в даній ситуації і відтворити це все в мистецькому образі. Ми переживаємо разом з ним журбу й муку, мовчазну любов і розпач батька, здригаємося перед його вирішенням перервати життя дорогих істот. Розуміємо, що він даремне заспокоює себе, мовляв, утопленій буде краще, бо насправді в ньому прокидається почуття провини, нехай і глухе почуття, яке відказує йому, щоб він віддався на суд людський. Увійшовши в воду, щоб перебрести річку, він за дереви в, бо відчув, що потоптав щось священне. Так клубочаться в його душі суперечні почуття, для яких він не знаходить вислову.

Відпускаючи старшу донечку і скеровуючи її до села, прибитий горем батько каже їй з гіркою безнадією: «Будеш бідити змалку, а потім підеш у мамки жидам та й знов меш бідити». У словах селянина-злидаря бринить почуття приреченості. Важкий життєвий досвід прицепив йому почуття,

⁴ В. Лесич, Творчість Василя Стефаника. Вид. Львів. унів. 1965, стор. 129.

що невблаганна Доля штовхає його в безодню. Його і тих, кому він дав життя.

Приреченість буття селянина визначається його пов'язаністю з землею. Нерозривна пов'язаність із землею оформлює його світобачення, його відчуття глибинних зв'язків буття. Коли хочемо зрозуміти душу селянина, мусимо вникнути добре в те, що він говорить: «Мої ниви на весну зелені, з вітром шепчуть. А я прилягаю на ниву і дякую вітрові, що він є на землі, що вона родить. А розмова їх обоїх родила в мене молитву до тебе, Боже, таку, що ти ніколи не чув, і за цю молитву то ти повинен мені дарувати (провину)» («Межа»).

Зв'язок селянина з землею не однобічний. Селянин, що посів землю, відчуває, що й вона посіла його. Вони зріднилися з собою. Він дає свою працю, вона дає йому хліб і радість. Зв'язок між ними моральний, а не економічний тільки. Людина олюдилоє землю, яка, з свого боку, вливає в душу людини глибші почуття. В новелі «Сини» читаємо: селянин волочить землю, щоб дати їй м'якість, а з землі та м'якість вливається в його душу. «За те він її так любить», — каже письменник. Таким чином важкий селянський труд опромінюється почуттям синівської любови до землі-матері.

Могутнім символом любовного зв'язку селянина з землею є камінний хрест у новелі під однойменним заголовком.

Іван Дідух, герой тієї новели, стоїть перед нами ніби казковий велет, що зчепився з Долею й долає її, хоча в глибині його душі нуртує почуття приречености на недолю. Силу свою він черпає, як мітичний Антей, із землі, власне з клаптика землі, з неродючого горба, що його він перетворює на родючий ґрунт. Його сила береться з якоїсь атавістичної іраціональної любови до землі, на якій він трудиться, ніби священнодіючи. Усе життя його виповнене напруженням до останніх меж змаганням за незайманість, за святість клаптика землі, для якої він має почуття святости. Він і освячує свою землю, ставлячи на ній камінний хрест — символ твердого селянського життя і водночас великої любови до землі. Камінний хрест на горбі залишається теж як символ непереможної селянської душі, вірної й самовідданої до краю.

Примушений обставинами покинути свою землю й мандрувати світ-заочі, Іван Дідух почуває свою провину перед землею і відірваність від ґрунту, як кару за зраду. Він каже до жінки: «Підемо світами і розвіємося на старість, як лист по полі».

Насправді про зраду землі з боку Івана Дідуха не може бути мови. Землі він віддав усю свою силу і своє серце.

Уже скоріше про зраду землі можемо говорити, коли зважимо поведінку Антона («Синя книжечка»), що по смерті жінки й синів попов у розпач і все розтратив, навіть хату пропив наостанці. Він тяжко карається за зраду. Прощаючись навіки з рідною хатою, він цілує поріг, а коли виходить надвір, чує, як «ліс шумить, словами говорить: вернися, Анто-

не, до хати». Сідає на призьбу, а коли хоче встати, призьба не пускає. Нарешті встав і ступив крок, а вікна в плач. «Заплакали, як маленькі діти. Заплакала хата. Як дитина за мамов заплакала». Здавалося Антонові, що серце трісне з жалю. Він знає, що того жально зважити не можна: «Камінь, — аби камінь, та й розпук би си із жалю!».

Антін засуджує себе за те, що був слабою людиною. Але зважмо: може, й доля не була ласкавою до нього? Адже каже про нього письменник: «був все якийсь нещасливий. Все йшло йому з рук, а ніщо в руки». Письменник не засуджує. Він читає в душі й задумується, і вчить нас читати в душі людській. Тяжко і в цьому випадку говорити про зраду! Де криється провина: в людині чи поза нею?

Розглянемо ще один випадок зради — не зради.

Новеля «Вона — земля» висвітлює нерозривний моральний зв'язок людини з землею.

Перед нами постає буковинська селянська родина, що під час війни втікає перед лютим ворогом, що вбиває, вішає, вивозить неповинних людей. З жаху «вікна в селі поспіпли, а дзвони занімали». Люди втікали, щоб дітей «на наругу не подати». Селяни мусили покидати свою хату й землю, — здавалося, що обставини виправдували їх. Але не виправдувала земля. Порвання зв'язків з нею не проходить безкарно, бо покинути її — значить зрадити. Земля й карає за зраду, за потоптання моральних зв'язків. Коли родина виїжджала з села, стара Данилова жінка «розум свій під колесами згубила», а коли село сховалося за горою, вона втратила мову, занімала. Але не тільки на неї спала кара. Данило признається, що й він, як старий птах без гнізда, залишив свій розум на своїм подвір'ї.

Але розум у нього повертається. На ночівлі у галицького селянина, під час розмови наново з цілою силою усвідомлюється засада селянської моралі: «Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати не годен. Бо ліпше, аби його голова у старім гнізді застигла, як у яру при чужій дорозі». Господар радить: «Вертайтеся на свою мянконьку землю, а там буде вас Бог благословити і на шибениці». Тих, що покидають свою землю, «Бог не прийме до себе».

Селянин бачить у приреченості селянського буття темну і ясну сторінки: він свідомий того, що земля, з одного боку, «всю силу з тебе вигортає, вичерпує долонями твою душу; ти припадаєш до неї, горбишся, вона з тебе жили висотує», але, з другого боку, «вона' за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочуться, як срібні дзвіночки, і червоніють, як маки». Вона не тільки прив'язує до себе, але й визволяє, не тільки висмоктує сили, але й дає радість, вносить світло в селянське буття. Тільки на землі селянин почуває себе справжньою повноцінною людиною.

Цю істину не тільки зрозумів, а й відчув Антін («Синя книжечка»), що, прогайнувавши все своє добро, дістав робітничу «синю книжечку», яка давала йому право найматися,

продавати свою силу. Він міркує з гіркотою: «Аді, в пазусі маю синю книжечку. Оце моя хата, і мое поле, і мої городи. Іду собі з нев на край світа! Книжечка від цісаря, усяда маю двері втворені. Усюда. І по панах, і по жидах, і по вській вірі». Гіркий глум вчувається в цих словах. Антін відчуває, що втратив ґрунт під ногами, а водночас свою людську гідність, свою особистість. Але ми не бачимо в нього сили волі й охоти змагатися за людську гідність.

Цілком інакше ставиться до життя Федір (новеля «Палій»). Він теж безземельний, але не втратив землі з власної вини. Мусів у хлоп'ячому віці покинути село й працювати в місті. Валявся серед бруду, фізичного й морального. Разом з іншими робітниками пиячив і бешкетував. Все ж не пропав і не втратив людської гідности. Природа наділила його великою фізичною силою, а село — незламною моральною міццю. Урятувала його любов до землі, захована в його душі, як іскра в попелі. Опинившись одного разу серед нив, де пшениці й жита «до себе клонилися», а «земля під колоссям лящіла, співала, словами говорила», він із властивою йому рішучістю порвав з дотеперішнім життям і повернувся до села, щоб працювати на землі. Але земля була чужа, а праця в ненажерливого багача Андрія Курочки — каторжна. Все ж, хоча праця на землі виснажувала його докраю і висмоктувала невичерпні, здавалося, сили, він до старости літ не переставав «дякувати Господеві» за те, що «привернувся назад до нашої (тобто селянської) віри».

Гідна подиву була моральна сила тієї людини. Він не знайшов ні одробини щастя. Пережив тяжку втрату любшої дружини. З розпачем згадував над її труною, що за роботою ніколи не мав часу до неї й заговорити. Бачив, як його дві дочки поневірялися. Він усвідомив усю безнадійність життєвої ситуації і своєї, і дочок. Зламаний життям старій людині залишалася — «чорна жура»: «чорна жура, що голосила по вуглах хати і дивилася на нього сивавим немилосердним оком». На всьому широкому світі не було спокійного куточка для доброї людини й трудівника, покинутого всіма. Навіть двірські наймити не мали співчуття до нього й не хотіли дати йому теплого місця в стайні, щоб міг з ними переспати ніч. Що й казати про багача, якому Федір віддав свою силу! Андрій Курочка не хоче мати робітника, який не має вже сили, і відправляє Федора, щоб шукав собі служби «у жида або в пана», додаючи з цинічною грубістю: «там робота легша».

Душевно спустошений, Федір замикає свій життєвий досвід у висновку: «Нема у людей Бога!» Він зберіг у своїй душі віру в правду Божу і бачить причину зла в тому, що люди забули Бога. Він не вміє з'ясувати собі, чому «правда в Бога» мириться з «неправдою в людях». Щодо себе, то він свідомий того, що на ньому тяжать гріхи. А де є провина, мусить бути кара, і «за гріхи треба відпокутувати». «Карає

Бог, карають люди», — так говорить сильна людина, що не хоче ховатися від справедливого судді.

Але в його душі зарисовується роздвоєність моральної свідомости. Він починає відчувати, що кара, яка спала на нього, неспівмірна з провинною. З глибин моральної свідомости вириває щось нове, якийсь протест, почуття своєї правоти: «А Бог най пише гріх, а я не боюся, я за все відповім. Най буде кара на мене, я си приймаю, але по правді!» У почутті своєї правоти він сам розправляє з своїм кривдником, не покладаючись на суд людський і не чекаючи на суд Божий.

У велику воєнну хутовину, коли на Україну насували звідусіль темні сили, що топтали закони Божі й людські, моральна роздвоєність у селянській душі наростала з удесятеро більшою силою. Особливо українська визвольна війна перервала не тільки українську землю, але в певному сенсі й душу українського селянина, що відчув усю ваготу кричущої правди й несправедливости. Почуття довіри до Бога, що було фундаментом його внутрішнього життя, почало розхитуватися. Він не міг знайти відповіді на настирливе питання: а де є Бог? Де правда Божа? Він склав для батьківщини найвищу пожертву: життя своїх синів, але його жертви, здавалося, Бог не прийняв.

Стефаник, що мав глибоку інтуїцію, вловив великий злам у душі селянина, який «правдається з Богом», бо не може зрозуміти, чому Бог «не благословив» його синів, що пішли до бою за рідну землю й лягли головами («Межа»). За те саме правдається з Богом старий Максим (у новелі «Сини»), що залишився самотній на світі і, хоча знаходить у собі досить сили, щоб не перестати працювати на землі, бо любить її, проте відчуває страшну пустку в душі. «Нічо вже тобі на цім світі не допоможе», — каже він сам до себе. Він вирвав уже з своєї душі бажання жити. Його обходять люди, бо він став для них страшний у своєму лютому болі.

Розпач батька не має меж: «Ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені? Не землю всю, але душу би-м продав, аби-м кровавими ногами зайшов до вашого гробу. Господи, брешуть золоті книги по церквах, що ти мав сина, брешуть, що-є мав! Ти свого воскресив, кажуть. А я тобі не кажу: воскреси їх, — я тобі кажу: покажи гроби, най я ляжу коло них. Ти видиш цілий світ, але над моїми гробами ти отемнів... Най тобі оця синя баня (небесна) так потріскає, як моє серце».

Так то покарана за безневинну провину людина стає на прю з Богом. Але Найвищий Суддя мовчить, не має для неї слова потіхи. І немає нікого на широкому світі, хто б до його зболілого серця приклав цілющий лік.

Стефаника глибоко турбувала проблема якоїсь пошираности людської долі, при чому він керувався переконанням, що трагізм простої людини, мешканця українського села, нічим не поступається перед трагізмом Софоклової Антігони чи Філоктета або Шекспірового Короля Ліра. Селянське жит-

тя у Стефаниковім відображенні — це глибока книга людської долі з її печаттю трагічності; книга, не пофальшована умовностями; книга, в якій слово, вигострене на кремені поетової душі, «намочене в труті-зіллі» («Мое слово»), зберегло свою первісну силу й чистоту, яку воно мало тоді, коли людина вміла ще безпосередньо звертатися до Бога, шукаючи відгону на крик душі.

Уже Іван Франко збагнув колись велич Стефаникового слова, при чому різко відмежувався від тих критиків, які бачили в творах Стефаніка тільки відображення економічних відносин і нічого більше не добачили. Франко окреслив Стефаникові твори як «трагедії душі», трагедії, які в тих чи інших умовах можуть «повторитися в душі кожного чоловіка».⁵

Зображуючи долю людини, Стефанік не поминув межової ситуації смерті. Чи не найбільше враження в житті справила на нього смерть матері, яка залишила на його серці нестерту печать. З образами смерті зустрічаємося в новелях Стефаніка досить часто. Деякі з тих образів дуже гнітючі. Важко пригноблює нас почуття покинутості й відчаю, з яким людина покидає цей світ. Безнадійно гнітюче враження викликають передусім нариси «Сама-саміська», «Шкода» і «Святий вечір». У першому нарисі бачимо перед собою безіменну (власне безіменну!) бабу, безнадійно хвору, що лежить на долівці на чорній твердій подушці, з мішком під боком, щоб легше було лежати; лежить сама-саміська, бо всі пішли на роботу і годі було «сидіти коло старої у гарячий час». Цей образ незміряної марности життя письменник малює нещадними словами: «Лежала на землі та дивилась блудними очима на хрест, що був у сволоці вирізаний. Спалені губи з трудом розривала та білим язиком їх зволожувала». Навколишній світ видається зловорожим, демонічним: «Подобала хатина на якусь закляту печеру з великою грішницею, що каралася від початку світа та до суду-віку каратися буде». Страшні привиди мучать її до останньої хвилини життя.

За що муки? За що кара? Питання залишаються без відповіді. Або, може, відповідь дали б деякі сьогочасні екзистенціалісти: «тут відкривається абсурд нашого буття».

Таке ж враження абсурду справляє нарис «Шкода», в якому письменник дає образ старої жінки, що весь вік важко працювала, щоб придбати собі корову. Мала вже молоко, якого не жалувала тим, хто його не мав. Але корова важко захворіла і бідна вдова даремне побивалася, щоб її рятувати. Не могла зрозуміти, за що на неї кара від Бога. Нарешті гине разом із коровою.

Безжалісне перо письменника виводить страшну картину: «Корова біла ногами і роздирала бабу на кавалки».

⁵ Див. зб. «Василь Стефанік у критиці та спогадах». Київ, 1970, стор. 63.

Почуття не меншої безнадійности навіває образ «Святий вечір». Натрапляємо тут знову на образ старої, хворої, самотньої матері, що в Різдвяний вечір лежить на печі в холодній хаті і б'є без упину головою об стіну, щоб, як каже з гіркотою, не задеревіти з голоду. Правда, сусіди, шануючи свято, пошанували й її — принесли дещо їсти й пити. Прибіг на хвилину й син, що служив у дворі, — приніс їй чисту сорочку. Але й ці вияви людського співчуття не заглушують у ній почуття покинутости, бо їй здається, що світ був і є їй чужий. Вона згадує, як по смерті чоловіка стала жебрачкою, щоб і себе, і сина прогодувати. Згадує ті почуття, яких зазнала, коли вперше вийшла на дорогу з жебрачкою торбом, коли то їй «від сонечка святого сором стало». Потім — ціле життя в приниженні! І от тепер лежить вона хвора, і мороз пронизує її до кости, і в її душі одне бажання — вмерти: «Я так тої смерті, як мами рідної, чекаю». Увесь біль, накопичений у серці за довгі роки зневаги й приниження, увесь жаль за змарнованим життям прориваються з дна душі разом із шаленим поривом знищити себе. «Гатила головою в стіну, як скажена». Карає себе за змарноване життя. Її уста мовчать про Бога. В її душі — темрява.

За що така жорстока приреченість? Відповіді на це питання письменник не формулює. Її повинен шукати сам читач, що роздумує над життям. Завдання письменника — дати образ життя та людини, яка змагається з долею-недолею.

До циклу образів смерті треба зарахувати далі нарис «Скін». Коли в нарисі «Сама-саміська» згущеними фарбами змальовуються фізичні муки, в нарисі «Скін», як і в «Святому вечорі», виразно відтінюються моральні страждання. У душі вмираючого Лесья постають образи минулого його життя. Його мучить згадка про те, що колись пообіцяв він купити дзвін, «аби по селу вогонь вістив», але тієї обіцянки не дотримав. Ще тяжчою вагою спадає на його сумління згадка, що він не дав робітникові Мартинові заробленого ним ячменю. Він відчуває, що ця провина йому тепер, як він каже, «смерть робить».

У нарис «Скін» уводить письменник важливий ліричний момент. Серед нестерпних мук Лесеві звивається його покійна мати. Він бачить: «По кінець стола сидить його небіжка мати та й пісню співає. Потихо та сумно голос по хаті стелиться і до нього доходить. То та співанка, що мама йому маленькому співала. І він плаче, болить його серце, і долонями сльози ловить». А мама співає просто в його душу та всі муки там з тим співом ридають. Мама йде до дверей, за нею і спів іде, і муки з душі». Старий Лесь почуває себе дитиною, у якої добра мати співає більш із серця. Така вже доля матерів! Лесь знає: «Мама із того світа має прийти та й над своєв дитинов має заплакати. Таке Бог право їм надав».

Лесь умирає самотній, дарма що перед ним на землі лежали сини й доньки, які, зморені працею, «поколом поспули, не могли стільки ночей не спати».

Так само вмирають у Стефаніка й інші його персонажі. Наш письменник збагнув до глибини трагічну істину, яку колись з'ясував Паскаль у трьох коротких словах: «Ти помреш самотній».

Стефанік збагнув ще й інший момент: межова ситуація смерті накладає на вуста печать мовчання.

Так з'ясував загадку смерті Альфред Вінні в філософській поемі «Смерть вовка». Виведений у цій поемі загнаний у безвихідь вовк бачить свою неминучу загибель, але не чекає порятунку від німотного неба. На мовчанку неба він відповідає стоїчною мовчанкою, яка ніби промовляє до людини: «Умій зберегти свою гордість і гідність, не посором себе стогоном, плачем, благанням. Виконуй енергійно своє довгочасне й важке завдання, до якого покликала тебе доля, а потім терпи, як я, і вмирай без слова». На стоїчну мовчанку вовка відповідає поет рефлексією: «Велична тільки мовчанка, все інше — слабощі».

Х Насувається думка: старий Максим з новелі «Сини», мабуть, не дорівнює героєві французького поета-мислителя, бо бракує йому стоїцизму. Але, на наш погляд, крик Максима, що лунає по полю, рівнозначний німотному крикові душі. Це крик на пустелі, німа мова, яка не призначається для людського слуху. Максимова мова — це мова самотньої людини, яка не вміє думати мовчки, це сповідь перед собою самим і перед німим свідком — свідком неволі — небом. Мова, з якою людина звертається до німотних небес, не може бути звичайною мовою, бо людина не чекає відповіді на свою скаргу. Трагічне змагання Максима з Богом є, в суті речі, змаганням і з Богом, і з самим собою, з своєю вірою, з своєю долею.

Трагізм людського буття відлунне і в крику душі старого Максима, і в мовчазній безнадії Катрусі (в однойменній новелі). З неперевершеною майстерністю й психологічною глибиною змальована в цій новелі ситуація дівчини, яка недавно квітла молодістю, красою та здоров'ям, а тепер дедалі виразніше бачить одне: невблаганну смерть. Говорить весь час її батько. Його сувора мова й шорсткі слова, зроджені нестерпним болем, мусять невимовно боляче ранили серце хворої. Але вона мовчить, мовчить тим мовчанням, яке є «тамованим криком душі», як тонко окреслює цей стан душі Л. Комар.⁶ Може, ця дівчина в своєму глибокому серці відчуває, що вона неспроможна передати словом свої почуття, що почуття, виражене словом, уже не таке, яке воно було в душі. Було б великою несправедливістю, якби ми в її мовчанні бачили якесь замороження почуттів, якусь летаргію внутрішнього життя. Насправді ми маємо тут справу з мовчанням, яке не знаходить адекватного виразу й не може рахувати на повне зрозуміння з боку слухачів. Таке мовчання, як у Ка-

⁶ Л. Комар, *Етичний світ героїв Стефаніка*; див. *Радянське літературознавство*. Київ, 1970, ч. 5, стор. 70.

трусі, є німою мовою найглибших глибин серця. Катруся не вдається в «сердечні звади» з Богом, на які зважається старий Максим. Її слово мовкне перед брамою Невідомого. Жах, викликаний привидом смерті, замикає вуста, хоч у серці кипить жаль за змарнованим молодим життям. Правда, незворушність неба, глухого на людські страждання, може викликати протест, але протест цей не має такої сили, яку має німотне страждання. Мовчання відбиває в трагічні моменти найглибші мелодії душі. Німа мука й німа скарга людини, що орудує словом і може поскаржитись, буває більше промовиста, ніж голосна скарга.

Великий мистець слова збагнув силу недосказаного слова та активної мовчанки, збагнув силу прихованого в мовчанці кипіння. Лявель називає її «внутрішньою мовчачкою» і гадає, що вона розкриває наше найглибше ество.⁷

Найкраще, мабуть, підтвердження цієї думки знаходимо в новелі «Кленові листки», в поведінці з малими дітьми смертельно хворої матері. Журба за долю дрібних дітей, що мають стати сиротами, і хмара безнадійности оповивають серце страдниці. Її скарга мусить залишитися німою. Хто зміряє біль матері, якій наївна дитина каже, не розуміючи ваги своїх слів: «Деда (батько) зсукали ще свічку та й казали, що якби-сте вмирали, аби вам дати у руки і засвітити. Коли я не знаю, коли давати». Скупими словами письменник передає страждання матері: «Мама подивилася великими, блискучими очима на сина. Безодня смутку, увесь жаль і безсильний страх зійшлися разом в очах і разом сплодили дві білі сльози. Вони викотилися на повіки і замерзли»; У двох сльозах замкнулася вся мука! «Найглибша любов не вдається до слова», — каже вищезгаданий мислитель.

Могло б здаватися, однак, що, всупереч спостереженню мислителя, мати-страдниця в Стефаниковій новелі таки шукає виразу любові в слові. Адже вона співає дітям, хоче в співі вилити свою любов. «У слабім, уриванім голосі виливалася її душа і потихонько спадала межі діти і цілувала їх по головах». Але суперечного тут немає нічого. Спів і музика мають свою вимову, свою промовистість. Це мова душевних глибин, якої не можна рівняти до звичайної мови, що є знаряддям спілкування.

Трагізм мовчазної людини знаходить у постаті цієї Стефаникової матері своє завершення.

Ситуацію людини в світі з'ясовує один сьогочасний мислитель як змагання між трагізмом і надією. Трагізм і надія, мовляв, борються з собою, не досягаючи перемоги. «Перемога є над ними».⁸

⁷ L. Lavelle, *L'Erreur de Narcisse*. Paris 1939. Ed. Grasset, p. 81.

⁸ P. Tillich, *The Shaking of the Foundations*. New York 1948. Ed. The Scribner Library, p. 75.

На терезах людської долі, яку важить Стефаник, трагізм досить виразно переважає. Здається, надія не має місця в зболілому серці Стефаниківської людини. Проте для внутрішнього ока відкривається в людині Стефаника щось, що здобуває перемогу, вирішуючи змагання між трагізмом і надією. Перемогу здобуває безмежна материнська любов, у якій тане лід безнадії.

Стефаниківська людина в своїй найглибшій сутності осяяна любов'ю, яка й була світлом душі самого письменника. Це ствердив В. Морачевський — вірний його друг і знавець людської душі: «Любов була його надхненням, біль був його надхненням. А біль тим більший, чим глибша любов. Між цими почуттями колихалася його душа».⁹

Відокремлену позицію — якщо маємо на увазі проблему межових ситуацій — займає Стефаникова новеля «Басараби». Вона побудована на ідеї приречености гріха, споконвічній ідеї, якою пронизана народна мораль.

«Давній гріх» тяжить на роді Басарабів. Він різьбить по-своєму їх психіку. Один з того роду влучно з'ясовує свої спостереження над поведінкою Басарабів: «Таке лише треба подивитися на їх очі. То не очі, то така чорна рана в чолі, що жие і гние. У одного таке око, як пропасть, погляне та й нічо не видить, бо то око не до видіння. А в другого воно одно лише жие, а решта коло него камінь — чоло камінь, лице камінь, все... Око ніби на тебе спрявлене, а само дивиться десь у себе, десь у глибінь безмірну».

Народна мораль оцінює поведінку Басарабів з погляду морального, а не патологічного. Тим самим їх поведінка набуває трагічного характеру.

Баба Семениха, жіноча представниця роду Басарабів, розкриває причину приречености за гріх, що ховається в віках: колись прапрадід роду воював з турками і вбив семеро дітей та наткнув їх на спис. За це Бог покарав його так, що він мусів ходити з тими дітьми тридцять років. Але кара не закінчилася на ньому, вона перейшла на весь рід.

Оповідачка робить такий висновок: «То так сумління точить з рода в рід». Її думку доповнює Тома Басараб: «Воно (сумління) точить, але не каже, з а що, бо якби я вбив або підпалив, то воно видить, але я не повинний, а воно карає».

Так Стефаників селянин формулює ідею безневинної провини, яка в даному випадку лежить в основі трагедії роду. Межова ситуація приречености виходить поза людську одиницю, вона охоплює рід, покоління в покоління.

■
Ми розглянули трагічні ситуації, які розкриває Стефаник у людському житті. У трагічних лініях зарисовується

⁹ Див. «Василь Стефаник у критиці і спогадах». Київ, 1970, стор. 309.

його світогляд. Але трагічні почуття едналися в душі письменника з вірою в людину, передусім з вірою в українського селянина. Ця віра базувалася на переконанні, що селянство становить незрушній фундамент нації, незрушній завдяки своїй моральній і біологічній силі.

Іван Стефаник любив селянина, він бачив у ньому справжню людину. Він писав колись у листі до Ольги Кобилянської, що полубив селян за їх тисячолітню тяжку історію й культуру, яка «витворила з них людей, котрі не бояться смерти».¹⁰ Так, не бояться смерти, не зважаючи на трагічний уклад людського буття на землі.

¹⁰ В. Стефаник, Повне зібрання творів, т. 3, стор. 153; лист до О. Кобилянської, листопад 1898.

Михайло Тагаїв (1885—1972)

В. Ревуцький

Влітку 1944 року у невеличкому, затишному підкарпатському місті Старому Самборі опинилася трупа українських акторів. Серед них були: актор і режисер Т. Теодорович, О. Дейнека (пізніше відомий бандурист), колишній керівник освітлювального цеху «Березоля» Ф. Позняків з дружиною костюмеркою й донечкою (пізніше чоловію акторкою студії-театру Й. Гірняка та О. Добровольської) та інші. Між ними й Михайло Тагаїв та його дружина Ганна Малієва-Тагаєва.

Одного вечора трупа ставила побутовий водевіль Велисовського «Бувальщина», мистецькі якості якого далеко не найкращі. Але старий водевіль засяяв новими барвами, а найголовніше, дякуючи виконавцеві ролі Дячка Михайлові Тагаєві. З простої цієї ролі актор робив шедевр. На сцену прийшов справжній сільський дячок, правдивий у своїй поведінці, без жодного натяку на шаржування, історично вірний. Виняткову гру актор пов'язував з чудовим співом, включно зі вставками на певні церковні «гласи».

Михайло Тагаїв розпочав свою діяльність 1905 року, і йому довелося виступати на сцені разом з корифеєм українського театру Марком Кропивницьким. Останній прав Шпоньку у водевілі М. Старицького «Як ковбаса та чарка», а 20-літній юнак Тагаїв хлопця Гаврила, що прислужував Шпоньці. В сцені, коли Гаврило-Тагаїв скидав чоботи у Шпоньки, Кропивницький безжалісно пхнув його так, що той падаючи сильно вдарився. — Він мене цілковито «убив» — оповідав М. Тагаїв — я довго мучився такою поведінкою «батька українського побутового театру». — У швидкому часі він залишив трупу, хоч з боку других корифеїв, а саме Марії Заньковецької, він зустрічав моральну підтримку. Святкуючи в Торонто своє 80-ліття і прощаючись зі сценою, Тагаїв згадав один епізод, коли він грав Бориса в «Доки сонце зійде» М. Кропивницького разом зі Заньковецькою. Після вистави вона звернулася до нього: «Чому це твоя рука, хлопче, ходила по моїй спині, як по барабану?» — «Це, Маріє Костівно, зі страху перед великим авторитетом». — «Ой, мій любий хлопче, та ти ж такий гарний, що я кращого не уявляю». Зворушений Тагаїв поцілував руку Заньковецької і сказав: «Дякую, Маріє Костівно, ви мене підтримали на душі».

Тріумф Тагаєва прийшов два роки пізніше, 1907 року, коли він в трупі свого улюбленого антрепренера Дмитра Гайдамаки на гастролях трупи у Варшаві співав партію Йонтека в

опері «Галька» С. Монюшка. Вся преса погодилася, що Тагаїв уроджений на цю партію, як співак і як актор.

Дальші етапи його творчого шляху пов'язані з Харківським Народним Театром (під режисурою Івана Юхименка та дирекцією Г. Вольгемута), працею в Харківському Червонозаводському Театрі (режисери О. Загаров, В. Василько, Л. Кліщев), в Подільській Держдрамі. Виступ Тагаєва в Подільській Держдрамі в ролі Копистки («97» Миколи Куліша) був другим величезним тріумфом актора. П'єса пройшла підряд при повних аншлагах 11 разів. Колега Тагаєва, визначний український актор Доміян Козачківський відмовився грати ролю Копистки, коли захворів Тагаїв, сказавши, що він ніколи таким правдивим в цій ролі не буде, як Тагаїв. І коли, після одинадцяти разів приїхав і виступав в ролі Копистки Гнат Юра, то він не мав такого успіху. Це був зовсім інший образ, як свідчить Ганна Тагаєва, а всі колеги актора погодились, що образ Копистки у Тагаєва кращий, ніж у Юри...

Далі війна, виїзд до Німеччини, а потім 1951 року до Канади. В Торонто продовжує виступати в різноманітному репертуарі. Сказати тільки, що Тагаїв був виключно актор побутової драми, було б неправильно. Йому були підвласні опера, оперета й сучасна драма. Поруч з його побутовими ролями, як Іван («Дай серцеві волю» М. Кропивницького) чи Черевик (у «Сорочинському ярмарку» за М. Гоголем), де він викликав захоплення глядачів, які жодного слова ще українською мовою не знали, він не з меншим успіхом виступав в опереті «Гуцулка Ксеня» Я. Барничча, а в сучасній драмі (крім Копистки в «97» Куліша) яскраво променюють такі ролі, як Печений («Республіка на колесах» Якова Мамонтова, за виконання якої він дістав щире схвалення автора) чи міщанин Дзюба («Фея гіркого мигдалю» Івана Кочерги)...

Як актор, Тагаїв належав до перехідного покоління, що, засвоївши мистецтво корифеїв, спромоглися бути цілком-вито успішними поза побутовою драмою. Характерною рисою Тагаєва була завжди притаманна йому правдивість і простота на сцені. В театральному житті він був тим, що можна назвати «ідеальний ансаблїст». З усіма скромний, без жодної зарозумілості, завжди ставився з пошаною і до великих акторів і до малих.

Скромність Тагаєва і в житті пригортала людей до нього. Хто з ним зустрічався, виносив від зустрічі почуття пошани до цієї чесноі і доброї людини. Зберігши до кінця життя виняткову пам'ять, він був по суті живою історією українського провінційного театру. Попавши у вир провінційного театального життя, він міг би легко загубитися в ньому, як це сталося з багатьма талантами. Але цього не сталося з Тагаєвим. Там він себе ніколи не висував, авторитет йому склали його ж колеги і численні глядачі, що любили його на сцені.

Центральна рада і більшовики восени 1917 року

**ЧОМУ ЦЕНТРАЛЬНА РАДА НЕ ВИЗНАЛА
УРЯДУ ЛЕНІНА**

Роман Ільницький

У цій статті автор продовжує аналізу української політики листопада-грудня 1917 року, присвячуючи свою увагу питанню стосунків між урядом Леніна й Українською Центральною Радою. В попередній його статті була поставлена теза, що однією із причин російсько-української війни зимою 1917 на 1918 рік було небажання українського уряду визнати петроградську Раду Народних Комісарів. Нині подаються причини такого рішення Української Центральної Ради. — Редакція.

Прихід до влади більшовиків заскочив Центральну Раду не приготованою, так, зрештою, як не сподівалися такого розвитку подій і російські партії, що входили до Тимчасового уряду. Сили більшовицької партії в той час загалом не доцінювали. Впливи на робітників по містах і на селянські маси все ще мали російські меншовики або соціалісти-революціонери. Більшість рад робітничих депутатів і в Росії і на Україні були в руках противників більшовиків.

Коли до Києва прийшла вістка про революцію в Петрограді, то за почином Центральної Ради створився «Комітет оборони революції», але не зі страху перед більшовиками, а тому, щоб у хаосі подій прихильники старого царського режиму не використали становища і не перебрали влади до своїх рук. До комітету увійшли, крім українських, всі партії т. зв. російської революційної демократії, до яких зараховувалося також партію більшовиків. Але тому, що в Петрограді між більшовиками і соц.-революціонерами та меншовиками вже йшла боротьба за владу в державі, в київському комітеті не могли поручити себе сидіти представники тих двох воюючих сторін. Центральна Рада мусіла піти або з більшовиками проти соціалістів-революціонерів і меншовиків, або з ними проти більшовиків. Такий вибір був не вигідний для українців тому, що і одні і другі мали такі цілі, з якими не було Центральній Раді по дорозі. І тому вона лявірувала між ними і якийсь час відогравала ролю посередника. Кінець-кінцем Рада пішла з більшовиками, які в даний момент були менше небезпечними противниками, і, разом з ними, здобула перемогу над військами Тимчасового уряду в Києві. Влада в сто-

лиці, а згодом і в цілій Україні перейшла до рук Центральної Ради.

Спільний українсько-більшовицький виступ в Києві був, правда, кон'юнктуральним, але він не був також цілком випадковим. Під час панування Тимчасового уряду між політикою Центральної Ради і партії більшовиків було чимало подібностей. Були вони насамперед у соціальних питаннях. Вимоги соціальних реформ, які час від часу висувала Центральна Рада і всеукраїнські з'їзди вояків і селян, майже нічим не різнилися від вимог більшовиків. Скасування приватної власності на землю, впровадження державного контролю над промислом — висували і більшовики і Центральна Рада. Крім того, і одні і другі мали подібні погляди на політичний склад Тимчасового уряду. Більшовики послідовно виступали проти коаліції соціалістичних партій з буржуазними (кадетами й октябристами). Такої самої думки була й Центральна Рада. Правда, обидва партнери мотивували свої вимоги цілком іншими аргументами. Центральна Рада вимагала, щоб Тимчасовий уряд перейшов у руки тільки соціалістів, як це було на Україні. В Центральній Раді і в Генеральному Секретаріаті засідали тільки партії соціалістичні з дуже незначними впливами лібералів. Україна була першою країною в Європі, в якій і парламент і уряд мали абсолютну соціалістичну перевагу. Натомість більшовики домагалися повалення Тимчасового уряду і переходу влади до рук Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів (відомий клич Леніна: «Вся влада Советам!»).

Більшовики й українські партії займали подібне становище також до справи миру і до автономії України. Центральна Рада, хоч в основі підтримувала воєнні зусилля Тимчасового уряду, при тому робила постійний натиск на нього, щоб він заініціював рішучі заходи в напрямі замирення на фронтах. Більшовики йшли в цій справі багато далі. Вони не тільки вимагали негайного миру, але й робили все, що було в їхній силі, щоб деморалізувати армію і збунтувати її проти уряду. Вони розраховували на те, що, позбавивши уряд війська, вони позбудуться найсерйознішої перепони, яка стояла на їх шляху до влади. В своїх розрахунках вони не помилилися. Жовтнева революція вдалася тільки тому, що російські солдати були настроєні проти воєнної політики уряду і в ім'я закінчення війни були готові скинути його і поставити когось, хто розпустив би їх додому.

На думку більшовиків, одним із засобів, яким можна було розкласти армію, були українські вимоги українізувати її. І тому, після деякого вагання, вони підтримували вимоги Центральної Ради і визнали за українськими вояками право виділятися в окремі бойові одиниці. Разом з тим (також з метою деморалізації) вони визнали за українцями право на автономію і гнівно засуджували на першому Всеросійському з'їзді рад відмову Тимчасового уряду визнати за Україною право на самовизначення (місяць червень).

Як бачимо, боротьба більшовиків за владу, а українців за національні права час від часу зводила їх разом і робила їх союзниками. Так було і на т. зв. державній нараді 25 вересня 1917 в Петрограді, на якій фракція більшовиків і представники Центральної Ради виступили з подібними резолюціями, а коли вони були відкинуті, то обидві делегації залишили нараду.¹

А все ж, не зважаючи на такі спорадичні подібності, різниці між політикою Центральної Ради і більшовиків були настільки великі, що коли останні взяли владу в Росії, то Центральна Рада вже на другий день ухвалила, що вона тієї владі не визнає. Чому таке різке і таке поспішне рішення?

СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТИ І БІЛЬШОВИКИ

Головна причина була в тому, що Центральна Рада була установою парламентарно-демократичною, а її праця базувалася на західноєвропейських парламентарних зразках. Українські партії, які входили до Центральної Ради, хоч і були соціалістичними, але їх соціалізм, знов же, був здебільша європейського типу. Це насамперед стосується до української соц.-демократичної партії (і до соціалістів-федералістів),

¹ Н. Григоріїв, міністер освіти УНР, член партії есерів, пише про петроградську нараду так:

... «М. Шаповал склав таку декларацію: „Українська Центральна Рада... приймаючи запрошення на нараду демократії Росії 25 вересня... доручає своїм представникам обстоювати на нараді такі домагання: 1. Зформування одного і революційного уряду, відповідального перед демократією всіх народів Росії, 2. передання всіх поміщицьких, монастирських і церковних земель до Установчих Зборів у завідування земельних комітетів, 3. заведення контролю державної і краєвої влади над продукцією і поділом, 4. передання у завідування краєвих органів влади найважливіших галузей промислу, 5. оподаткування великого капіталу і майна та конфіскація військових прибутків на користь окремих країн і цілої держави, 6. признання всім націям права на нічим не обмежене самоозначення, 7. скликання кожною нацією, які того домагаються, національно-краєвих суверенних Установчих Зборів, 8. передання всієї влади на Україні в руки Української Центральної Ради і її Генерального Секретаріату, 9. признання недійсними тайних дипломатичних договорів, 10. вжиття рішучих заходів до закінчення миру, 11. негайне скасування смертної кари, 12. розв'язання Державної Думи і Державної Ради, 13. скликання Установчих Зборів у призначений час без дальших зволікань”».

Російські соціалісти-революціонери і соціал-демократи вважали ці домагання занадто революційними і виступили проти них. Делегати Центральної Ради опинилися на крайньому лівому крилі на одній тактичній лінії з представниками деяких національностей і більшовиками». (Н. Г., В чім річ? «Вільна Спілка»; неперіодичний орган літератури, науки та громадського життя, Прага—Львів, 1923, збірник 2, стор. 23—24).

яка, так само, як і російські меншовики, була в гострій ідеологічній розбіжності із більшовиками. Різниця між ними настала ще в 1903 році, в час другого з'їзду Російської соціал-демократичної партії в Брюсселі—Лондоні, на якому прийшло до поділу її на дві фракції: на більшовиків і на меншовиків. Ці фракції мали різні погляди на внутрішню структуру партії, на її методи боротьби і на її програму. Щодо першого, то більшовики пропонували спертися на кадри професійних революціонерів, сподіваючись, що тільки під їх проводом можна буде захопити владу. При тому вони на тій же конференції прийняли ухвалу, що у боротьбі за владу їх не зобов'язують принципи демократії і вони їх можуть респектувати тільки постільки, поскільки це виявиться вигідним для партії в процесі боротьби. Меншовики відкидали такий погляд, вважаючи його неморальним. Крім того, більшовики відкидали думку про те, що при наявності парламентарно-демократичної системи в даній країні можна здійснити соціалістичні цілі без соціалістичної пролетарської революції. Вони готові використовувати парламентаризм і демократичні свободи в капіталістичних державах, але тільки на те, щоб підготувати соціалістичну революцію. Інакше дивилися на справу меншовики. На їх думку, програму соціалізму можна здійснити не тільки шляхом революції, але й шляхом еволюційним, при допомозі парламентарної боротьби, виборчого квитка й опанування більшості в народі, а тим самим і захоплення уряду у свої руки в капіталістичних державах. Тим шляхом пішли не тільки російські соціал-демократи-меншовики, але й більшість європейської соціалістичної демократії, яка відмовилася від нелегальної революційної діяльності і почала здійснювати свою програму шляхом нормального демократичного процесу. Не могли погодитися між собою меншовики і більшовики також в поглядах на ролі селян в революційній боротьбі, бо тоді як перші вважали, що соціалістичну революцію можна здійснити тільки під проводом зреволюціонізованого міського робітництва, але з допомогою сільського пролетаріату, другі концентрували свою увагу тільки на робітництві і відмовляли всяких революційних здібностей селянським масам.

Ісаак Мазепа, фактичний лідер українських соціал-демократів в час Директорії, переносив ці марксістські погляди і на дійсність в Україні, а, коментуючи українські стосунки в революційні роки, писав: «Селянство, як суспільна кляса, воно не здібне до революції і ініціативи. Сільсько-господарське населення ніколи не може успішно начати самостійного руху».² (Через те й уряд Мартоса й Мазепа в 1919 році не могли порозумітися з українськими селянськими повстанськими масами, які шукали підтримки в Директорії). Українські со-

² Мазепа І., Три періоди української революції. «Вільна Україна», неперіодичний журнал Української Соціал-демократичної робітничої партії, Львів—Київ, 1921, ч. 1.

ціял-демократи, які вчилися у своїх російських колег, в більшому схилилися до меншовиків, і то, може, головне тому, що ці останні здобули більшість у всіх партійних організаціях на Україні, а також тому, що своїм гуманним підходом до політичної боротьби більше відповідали українській психіці того часу. Правда, меншовики більше, ніж більшовики, легковажили українське національне питання і ніколи поважно ним не цікавилися. Після березневої революції, коли вони мали рішучу перевагу у всіх советах робітничих депутатів, вони послідовно боронили великодержавні позиції Росії і тільки з трудом поступалися перед натиском українського визвольного руху до автономії.

В той час, як в Росії вибухла більшовицька революція, на Україні при владі були соціал-демократи. На чолі Генерального Секретаріату стояв Володимир Винниченко, лідер тієї партії, і тому нічого дивного, що він поставився з недовірям до більшовицького перевороту. Йому допомогли соціалістично-федералісти, які, заступаючи ліберальні погляди, мусіли зайняти фронт проти революції в Петрограді.

А на додаток на становище Генерального Секретаріату впливала ще одна обставина, також ідеологічного характеру. Винниченко, як соціал-демократ, і його партія не могли повірити в успіх більшовицької революції на довшу мету, тому що вони дивилися на неї крізь призму вчення Маркса. А Маркс вчив, що час на пролетарську революцію приходить аж після буржуазно-демократичної революції, після накопичення капіталів в небагатьох руках і створення масової робітничої кляси, що в ім'я своїх загрожених інтересів, виступає на боротьбу з капіталізмом. Такої ситуації в Росії в листопаді 1917 року не було. Росію в той час годі було назвати капіталістичною державою, поскільки її промисл був тільки в стадії початкового розвитку (а до того здебільшого був у чужих руках), а робітнича кляса була ще дуже нечисленна і клясово мало усвідомлена. Отже, і меншовики і українські соціал-демократи не вірили, що при такій загальній ситуації в країні соціалістична революція може бути переможною. Отже і з цього погляду вони не спішилися визнати уряд Леніна й очікували на його упадок.

В. Винниченко, голова уряду в Києві, на повній сесії Української Центральної Ради, 25 грудня 1917 сказав: «Рада Народних Комісарів вважає, що в Росії можна зараз переводити соціалістичну революцію, а ми не віримо в це... До соціалізму ми будемо йти обережно, стоячи твердо на ногах».³

А Ісаак Мазепа, аналізуючи щойно пережити ним революцію, в 1921 році у Станіславові писав: «Сучасна російська революція є одна із останніх буржуазних революцій в Європі. Майже всі народи Європи перейшли процес свого розвитку від феодалних порядків через буржуазну революцію

³ Христюк Павло, Замітки і матеріали до української революції 1917—1920 рр. Відень, 1921, т. II, стор. 122.

до сучасної демократії. І вже через демократію лежить шлях до кращого — до соціалізму. Такий саме шлях розвитку неминучий і для народів бувшої Росії. Тому подібно до великої французької революції 1789—1793 об'єктивні завдання сучасної революції в Росії полягають не в негайному заведенні соціалістичного способу продукції, а в знищенні віджившого феодалного складу життя, визволенні народних мас із кайданів темряви і некультурности, розчиненні шляху для більш успішного розвитку капіталістичного способу продукції».⁴

ВИЧІКУВАННЯ НА ПЕРЕМОГУ ПРОТИБІЛЬШОВИЦЬКИХ ПАРТІЙ І АНТАНТИ

На недовготривалість уряду Ради Народних Комісарів вказувало й те, що на більшовицьке повстання російські революційні демократичні партії відповіли своїми протибільшовицькими розрухами. В Петрограді, Москві і ще декількох більших містах Росії відбувалися жорстокі бої. На Дону на чолі з ген. Каледіним створився уряд, який проголосив Дон незалежною козацькою республікою. На Уралі, Поволжі, в Сибірі, на Кавказі, в Молдавії і в Криму відбувалося те саме. Там владу взяли в свої руки ті, що стояли на позиціях антибільшовизму. Народи Прибалтики і Білорусь також з холодом ставилися до більшовицького перевороту. Отже, пощо було спішитися Україні визнавати уряд Леніна? Так думали тоді всі українські партії, і тільки згодом, як сила більшовиків виявилася більшою, як загально сподівалися, а сили їх противників меншали — серед українських політичних партій почали творитися відлами, які радили повернути політику в напрямі на співпрацю з більшовиками, щось в такому стилі, як Центральна Рада практикувала це у відношенні до Тимчасового уряду від березня до листопада 1917 року.

Але й на тому аргументи Центральної Ради не кінчалися. В листопаді і в грудні 1917 року становище було таке, що до ради Народних Комісарів поставилися з резервою також держави Антанти. Франція, Англія, Америка, Японія, Італія, Румунія поставилися неприхильно до уряду Леніна. І цілком справедливо: адже ж це вони, більшовики, своєю демагогічною агітацією підірвали моральні сили російської армії і довели її до стану повної небоеспроможности. При тому, на свою агітацію вони одержували гроші від німців (30—50 мільйонів німецьких марок), і тому виринало виправдане підозріння, що Ленін є платним агентом Берліну.⁵ А подруге, Ленін

⁴ *Mazepa I.*, цитована стаття, стор. 9.

⁵ Це питання обговорене в книжці:

Fedyshyn, Oleh, *S. Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution, 1917—1918*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1971, p. 47.

вже дуже швидко після захоплення влади запропонував центральним державам перемир'я, а потім мир і таким чином звільняв десятки їх дивізій на східньому фронті, які можна було перевести на захід проти французів, англійців і американців. Отже Антанта не мала причини прихильно ставитися до більшовицького уряду і то тим більше, що їхні кличі світової революції були особливо небезпечні при кінці війни, коли мільйони людей і на фронті і поза ним були перемучені, голодні і морально здемобілізовані.

Знаючи, що на Україні більшовізм не мав прихильників і що при кінці листопада при нагоді виборів до Всеросійських Установчих Зборів більшовики зібрани на свої списки тільки 10% всіх голосуючих, тоді як українські соціалісти одержали 75%, Франція й Англія наблизилися до України і пропонували їй допомогу у відбудові держави за ціну втримання бодай того протинімецького фронту, що проходив через українську територію. Антанта розраховувала на те, що українізовані полки виявлять досить відпорності проти більшовицьких впливів і з'єднанні в кілька корпусів зможуть зайняти головні стратегічні пункти на згаданому фронті і тим притягнуть до себе значну частину німецьких дивізій. Їм на допомогу мали стати польський корпус і чехо-словацький легіон, які зформувалися на Україні після березневої революції і відтоді перебували на українській території. Справи зайшли так далеко, що після того, як більшовики захопили Головне Командування Російської Армії і вбили її шефа ген. Духоніна, всі військові місії Англії (ген. Бартер), Франції (ген. Ляернь), Японії (ген. Токаяначі), Румунії (ген. Коанда), Сербії (полк. Ленткієвич), Італії (ген. Ромеї), Бельгії (ген. барон де-Ріккель) переїхали 3 грудня не до Петрограду, або Москви, а до Києва, де їх зустрінуто з великими почестями. А два тижні пізніше Англія і Франція формально визнали уряд України на чолі з В. Винниченком.

Пропозиції Антанти збігалися з настановами української політики, яку Київ провадив протягом цілої війни. Центральна Рада за весь час своєї діяльності орієнтувалася на перемогу над центральними державами і на дотримання вірності Антанті. Зокрема твердо допримувався такої політики М. Грушевський і С. Петлюра. Цей останній, як голова Українського Генерального Військового Комітету, відкидав всі сугестії своїх співробітників, які йшли в тому напрямі, щоб без дозволу Тимчасового уряду перекинути українські частини на Україну і поставити Росію перед dokonанням фактом існування окремої української армії. Петлюра відкидав такі пропозиції і мотивував свою поставу тим, що така акція дезорганізує фронт і допоможе Німеччині перемогти Росію, а з нею і Україну.

⁶ Ці статистичні дані підтверджує також більшовицька наукова література, напр., «Победа советской власти на Украине». Москва, Академия Наук СССР, 1967, стор 334.

Але пропозиції Антанті не можна було здійснити тому, що в той час не тільки російські, але й українські полки були нездібні до воєнних дій. Одні з них були збільшовізовані, а інші (а таких було більше) були просто настільки перевтомлені і знеохочені війною, що ніхто не міг їх затримати в окопах. А до того, як Ленін підписав з Центральними Державами перемир'я і розпочав мирові переговори, отже як на фронтах замовкла зброя, вже ніхто не міг вплинути на вояків, щоб вони знову почали стріляти. Кожний, хто таку спробу зробив би, мусів би рахуватися з втратою прихильності фронтового і запільного воєцтва.

Але й сама Антанта в той час не могла, крім грошової позики, поспішити Україні з допомогою ані військами, ані воєнним знадіб'ям. Отже, УНР, щоб не втратити симпатії свого власного народу, мусіла піти слідами Леніна і почати переговори з німцями. Коли б вона того не зробила, Ленін був би підписав мир не тільки від імені Росії, але й України з великою для неї шкодою.

СПРОБА ТВОРИТИ ФЕДЕРАТИВНИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ УРЯД

Нарешті, останньою причиною, яка спонукала Центральну Раду відхилити пропозицію визнати уряд Леніна, було те, що він не був урядом ані коаліційним, ані федеративним. А це були дві кваліфікації центрального уряду в Петрограді, які уряд Винниченка (ще за Тимчасового уряду, визнавав абсолютною передумовою задоволення українських політичних прагнень. Львов і Керенський потішали київських політиків Всеросійськими Установчими Зборами, мовляв, зберуться вони і ухвалять все як слід, так, як це буде відповідати волі «цілої Росії». «Не журіться, йдіть з нами, підтримуйте нашу політику, а на кінці чекає вас нагорода».

Тепер же більшовики потішали Центральну Раду тим, що вони визнають за Україною не тільки право на автономію, на федерацію, але й на саму самостійність і суверенність. Отже, мовляв, «робіть, що хочете, влаштовуйтеся у своїй хаті, але тільки не забувайте одного: соціальний і політичний устрій у вашій республіці мусить бути такий самий, як у нас, тобто більшовицький».

Центральна Рада, розібравшись як слід у вартості обіцянок Тимчасового уряду, не хотіла чекати, а до того й не хотіла самостійности. Її діячі вимагали федерації і ставили її вище понад самостійність. І це виходило в них не з політичної і національної недозрілості, а з глибокого переконання, що федералізм, як система світових відносин між народами, набагато кращий за цілком незалежні держави. На-

⁷ Кедровський Володимир, 1917 р. Вінніпер, 1967, стор. 188, 196, 366.

ші діячі того часу дивилися на справу України не ізольовано, а з перспективи інтересів всіх народів Сходу Європи і навіть цілої Європи. Вони прагнули до миру між народами і до співпраці між ними, а при тому вони думали про те, як оминути воєн за прикордонні етнічно-мішані терени, та як запобігти експлуатації слабших держав сильнішими. Відповідь на всі ці питання давала федерація — елястичніша форма організації життя народів. Так думали Грушевський, Винниченко, Петлюра, Шульгин і всі тодішні українські партії.

І тому, ще заки «власна хата» була впорядкована, уряд Винниченка вже почав турбуватися справами, як тоді казали, «цілої Росії». Він почав шукати точки зачіпу, з якої можна б розпочати організацію федеративного уряду.

Думка про федерацію так глибоко сиділа в головах наших політиків, що вони, навіть пишучи історичний Третій універсал, не забули згадати про потребу створення федеративного уряду, без якого його автори не бачили ніякої перспективи для дальшого українського визвольного процесу. «Тяжка і трудна година впала на землю республіки Російської» — говорила Центральна Рада українському народові через свій універсал. «На півночі в столицях іде межусобна і кривава боротьба. Центрального уряду нема і по державі шириться безвластя, безлад і руїна». Після тих слів, в яких відчувається відгомін стилю старих літописців, Центральна Рада продовжувала:

«Наш край так само в небезпеці. Без власти дужої, єдиної, народної Україна теж може власти в безодню усобиці, різні, занепаду.

«Народе український! Ти, разом з братніми народами України, поставив нас берегти права, здобути боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі, і ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, во ім'я творення ладу в нашій країні, во ім'я рятуння всієї Росії, оповіщаємо:

«Однині Україна стає Українською Народною Республікою.

«Не одділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб вся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів... Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але і всієї Росії».

Читач безперечно помітив, що в наведеному уривку є тільки одна згадка про УНР, а цілі параграфи відведені думкам про федерацію. Турбота про неї була такою великою не тому, що Грушевський, Винниченко, або Петлюра не любили Україну або не доцінювали історичного акту проголошення УНР, — а тому, що їх любов до України могла заспокоїтись тільки через федерацію, та що тільки в ній, тобто в спільноті дружніх, згідливих між собою народів, могла здійснити свої завітні мрії Україна і її народ.

Але ідеалізм наших політиків не знаходив своїх партнерів по російській стороні. Ленін не думав ні про любов, ні про співдружність. Він хотів їх взяти, як свою здобич, як яструб забирає свою жертву не на те, щоб разом з нею жити, а на те, щоб її з'їсти. Не думали щиро про федерацію також партії російської революційної демократії; не мав її на думці також штаб Російської Армії. Уряд Винниченка знав про це все, а все таки, хоч і знав, а запропонував опозиційним партіям співпрацю. Перевів конференцію з ген. Духоніним; дав згоду на іменування росіянина ген. Щербачева головнокомандуючим українським об'єднаним фронтом. Пропонував перенести осідок Головного Командування Російської Армії на Україну, до Чернігова або Ніжена, далі від більшовицького засягу.⁸ Розмовляв з головою партії російських соціалістів-революціонерів В. Черновим, що був одним з найбільше зненавиджених більшовиками політиків (пізніше голова Всеросійських Установчих Зборів, розігнаних Леніном, і кандидат на голову коаліційного уряду на місце Леніна). Нав'язав зв'язки з ген. Каледіним і Красновим, головними організаторами повстань проти більшовиків. Мав добрі стосунки з Антангою.

Всі ці заходи були пороблені у найбільше ідеальним погодженні з принципами демократії, з правом кожного народу вибирати такий уряд, якого хоче більшість населення. Важливо при тому зазначити, що Центральна Рада підкреслювала, що до федерального уряду можуть входити тільки соціалістичні партії, але різного типу, отже не обов'язково більшовицькі. Сьогодні ми б це назвали правом кожного народу «йти своїм шляхом до соціалізму».

Але, не зважаючи на всі високі мотиви, які мала тоді Центральна Рада і її уряд, всі її заходи, в обставинах горожанської війни в Росії (Україна ще була спокійна), не можна було пояснити інакше, як причалювання до берега того російського табору, який організував дії, скеровані на заміну уряду Леніна урядом російських соціал-революціонерів і меншовиків. А така політика в той час була для України понад всякий сумнів не під силу. На неї могла собі дозволити велика держава з регулярною армією, адміністрацією і дипломатією. УНР нічого з того не мала.⁹ І саме це була помилка, поруч якої історик не може перейти без критики. Слабий війни не шукає. Україна мала зробити все, щоб не ангажуватися ані по одній, ані по другій стороні розсварених російських партій, але мала зайнятися своїми справами, а насамперед організацією своєї армії, поліції, адміністрації. Але про це при іншій нагоді.

⁸ «Победа советской власти на Украине», стор. 324.

⁹ Там само, стор. 287—313.

Прогресування русифікації в Українській РСР

НА ОСНОВІ РАДЯНСЬКИХ БІБЛІОГРАФІЧНИХ
І СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ

Богдан Кравців

Твердження радянських пропагандистів про «бурхливий розвиток і розцвіт» української мови й культури в Українській РСР, висловлювані водночас із наполегливим заперечуванням будь-яких русифікаційних тенденцій в цих ділянках і в супроводі важких судових вироків у відношенні до тих, хто відважується виявляти факти русифікаційної політики радянського режиму, спростовують найкраще самі ж такі радянські офіційні джерела, зокрема ж статистичні і бібліографічні довідники.

Розвиток і розцвіт культури — в тому числі й таких ділянок, як наука, література й інформація, — зафіксовується найправдивіше у видавничій діяльності, в галузях книгодрукування і преси. Вони ж і є показниками фактичного стану в кожній із згаданих ділянок.

П'ЯТНАДЦЯТЬ РОКІВ КНИГОДРУКУВАННЯ І ПРЕСИ В УРСР

Статистичні дані про кількість виданих кожного року книжок і брошур і про кількість видаваних журналів і серійних (наукових записок, збірників тощо, які появляються постійно під однією назвою) видань та газет в СРСР і в окремих республіках, в тому числі в УРСР, публікуються у статистичних збірниках «Печать СССР», що їх видає Всесоюзна книжкова палата, підпорядкована Комітетові для справ друку при Раді Міністрів СРСР в московському видавництві «Книга». Опубліковані в цих збірниках за 1956—1970 роки, тобто за п'ятнадцять років, статистичні дані з Української РСР дають таку картину для цієї радянської республіки:

Книжки і брошури

Рік	Усіх	В т. ч. укр. мов.	Рос. мов.	Ін. мов.	Словники
1956	5 982	2 671	3 200	111	—
1957	5 808	3 054	2 641	113	—
1958	6 618	3 975	2 534	109	—
1959	6 817	4 048	2 628	141	—

Рік	Усіх	В т. ч. укр. мов.	Рос. мов.	Ін. мов.	Словники
1960	7 889	3 844	3 893	152	—
1961	8 718	4 041	4 416	252	9
1962	8 313	3 824	4 284	198	7
1963	7 599	3 321	4 094	174	10
1964	7 492*	3 169	3 398	246	4
1965	7 251	2 998	4 023	230	—
1966	7 486	3 021	4 256	209	—
1967	6 861	2 842	3 741	278	—
1968	7 615	2 944	4 365	306	—
1969	8 015	3 055	4 662	298	—
1970	8 133	3 105	4 682	346	—

Як показують наведені в цій таблиці цифри, загальна кількість виданих в Українській РСР книжок і брошур зменшилася в 1970 році в порівнянні до рекордового 1961 року на 575 видань. Кількість видань українською мовою в порівнянні до вершкового 1959 року, коли їх було 4 048, зменшилася в 1970 році на 943 до всього 3 105; тенденція до їх зменшення, як це можна простежити за роками, є постійною — спрямованою вниз. Кількість видань російською мовою збільшується постійно, особливо ж в 1958—1961 роках і з 1965 року по сьогодні: в той час, як в 1956 році видань російською мовою було 3 200, в 1970 році їх було вже 4 682, тобто на 1 482 більше. Збільшується також постійно кількість видань іншими мовами, із 111 в 1956 році до 346 в 1970.

Журнали і серійні видання

Рік	Загальна кількість			Укр. мовою		Рос. мовою		Ін. мовами	
	Усіх	Журн.	Сер.	Журн.	Сер.	Журн.	Сер.	Журн.	Сер.
1956	303	49	254	**		**		**	
1957	379	56	323	42	170	14	153	—	
1958	488	64	424	47	215	17	209	—	
1959	502	63	439	50	187	13	252	—	
1960	369	80	289	54	139	26	150	—	
1961	376	77	299	51	133	26	166	2	
1962	348	78	270	52	107	26	161	2	
1963	254	75	179	50	80	25	99	—	
1964	240	74	166	50	63	24	103	—	
1965	256	78	178	49	59	29	119	—	
1966	288	78	210	48	72	30	138	—	
1967	323	84	239	51	75	33	164	—	
1968	391	88	303	53	93	35	210	—	
1969	464	100	364	61	104	39	260	—	
1970	523	103	420	63	123	39	297	1	

* В тому числі 675 книжок і брошур не визначених за мовою.

** Для 1956 року кількості журналів і сер. видань рос. й укр. мовами у зб.: «Печать СССР в 1956 году», М. 1957, не подано.

Подані в таблиці цифри виявляють постійне збільшення загальної кількості журналів і серійних видань, як також їх видань українською і російською мовами, хоч, якщо мова про серійні видання українською мовою, то їх кількість зменшилася в 1970 році в порівнянні з 1958 роком на 92 назви. Збільшується постійно, непропорційно до таких видань українською мовою, кількість журналів російською мовою — із 14 в 1956 році до 39 в 1970 році, тобто понад 100%, як також кількість серійних видань — наукових записок, збірників та інших — російською мовою — із 153 в 1956 році до 297 в 1970 році, тобто на 144 видання.

Поза Українською РСР, в РРФСР та в інших радянських республіках, де живуть українці, не появляється ні один журнал чи бодай якесь одне серійне видання українською мовою. Два журнали іншими мовами, що появлялися в УРСР у 1961—1962 роках друкувалися молдавською й угорською мовами. Їх вихід уже припинений. У 1970 році появлявся один журнал якоюсь чужоземною мовою.

Газети

Рік	Усіх	Укр. мовою	Рос. мовою	Інш. мовами
1956	1 273	979	286	8
1957	2 964*	2 392*	540	32
1958	1 319	924	380	15
1959	1 315	919	381	15
1960	1 206	814	378	14
1961	1 176	807	355	14
1962	934	580	345	9
1963	1 013	639	365	9
1964	932	607	318	7
1965	1 104	742	353	4
1966	1 114	758	348	8
1967	1 285	890	384	11
1968	1 289	897	383	9
1969	1 326	920	395	11
1970	1 347	936	400	11

* Разом із колгоспними газетами. В пізніших роках ці газети до загальної кількості не враховувалися.

Подана таблиця показує факт загального збільшення кількості видаваних газет в УРСР, з одночасним повільним зменшуванням кількості газет українською мовою — із 979 в 1956 до 936 в 1970 році та постійним збільшуванням газет російською мовою — із 286 в 1956 до 400 в 1970 році, тобто на 124 газети. При цьому треба брати до уваги факт, що, крім видаваних в Українській РСР республіканських, міських, обласних і районних газет, поширюються масово — мільйоновими тиражами — всесоюзні газети російською мовою, такі, як «Правда», «Известия», «Труд», «Комсомольская правда» та інші.

ПРАЦІ, НАУКОВІ ЗАПИСКИ, ЗБІРНИКИ Й ІНШІ
СЕРІЙНІ ВИДАННЯ В 1966—1967 РОКАХ

Показову для русифікаційного тиску в сучасній Українській РСР картину дають бібліографічні дані, опубліковані у виданні Всесоюзної книжкової палати: «Летопись периодических изданий СССР», орган государственной библиографии СССР. Труды, ученые записки, сборники и другие продолжающиеся издания 1966, 1967. Издательство «Книга», Москва, 1971, 340 стор.

Охоплює цей показчик усіх 3 192 позицій, згаданих в підзаголовку категорій видань з різних ділянок знання, включно з альманахами, репертуарними збірниками і листками, бібліографічними серійними показчиками тощо. Не включені до нього інформаційні видання (листки), які виходили тиражем до 200 примірників.

Додані до цього видання показчики назв видань мовами народів СРСР (крім російської) і чужоземними та перелік місцевостей видань за республіками дають змогу встановити картину цієї наукової в основному видавничої продукції в Українській РСР. Українською мовою появляється в СРСР на всіх 3 192 позицій, тільки 90 позицій, тобто 2,51 відсотка, в той час як українці в СРСР становили в 1959 році 17,84 відсотка.

Подана в цьому показчику кількість видань українською мовою різниться від встановленої нами кількості таких видань на основі вміщеного в цій же публікації переліку видань за місцевостями точно на 10 позицій. Різниця з'ясовується тим, що в показчику місцевостей, деякі з видань визначені згідно із фактичним станом, як російськомовні, як, наприр., видавані в Одесі «Матеріали по археології Северного причорноморья» чи видаване в Києві «Шелководство» та інші.

За місцем видання появляються видавані в УРСР праці, наукові записки, збірники й інші серійні видання у таких 35 місцевостях і такими мовами:

Місцевість	Усіх	Укр.	м. Рос.	м. Рос.	й укр.	м. Чуж. м.
1. Артемівське						
Донецьк. обл.	1	—			1	
2. Асканія Нова	1	—			1	
3. Віла Церква	1	—			1	
4. Борки, Харк. обл.	1	—			1	
5. Гадяче	1	1			—	
6. Дніпропетровське	19	—			19	
7. Донецьке	13	—			13	
8. Дубляни, Львів. обл.	1	1			—	
9. Дубровиця, Х. обл.	1	—			1	
10. Житомир	1	—			1	
11. Запоріжжя	1	—			1	

Місцевість	Усіх Укр. м. Рос. м. Рос. й укр. м. Чуж. м.				
12. Івано-Франківське	1	—	1		
13. Кам'янець Под.	1	—	—		
14. Керч	1	—	1		
15. Київ	268	55	208	3	2
16. Кіровоград	1	1	—		
17. Кривий Ріг	7	—	7		
18. Кулиничі, Харк. обл.	1	1	—		
19. Луганське	5	—	5		
20. Львів	34	11	22	1	
21. Макіївка	2	—	2		
22. Мелітополь	1	—	1		
23. Мерефа	1	—	1		
24. Научний, Крим. обл.	1	—	1		
25. Новомосковське	1	—	1		
26. Одеса	23	1	22		
27. Полтава	1	—	1		
28. Севастопіль	2	—	1		
29. Симферопіль	4	—	4		
30. Умань	1	1	—		
31. Харків	70	7	63		
32. Херсон	1	—	1		
33. Черкаси	1	1	—		
34. Чернівці	1	—	1		
35. Ялта	2	—	2		
Разом	472	80	386	4	2

Як доводить наведена таблиця, на всіх 472 видань із визначених вище категорій появилася в 1966—1967 роках 386 або 81,78% російською мовою, 4 російською й українською мовами, а тільки 80 або 16,95% українською мовою. В таких великих українських містах, з багатьма науковими установами, подекуди й університетами, як Дніпропетровське, Донецьке, не було ні одного з таких видань українською мовою. На всіх 23 видань в Одесі тільки одне вийшло українською мовою, і то бібліографічний листок «Нова література по атеїзму». В Чернівцях на Буковині вийшло тільки одне видання російською мовою... «Вопросы русской литературы». В Києві на всіх 268 видань 208 опубліковано російською мовою, 3 російською й українською, і тільки 55 українською мовою. В Харкові на всіх 70 видань 63 були російською мовою. Навіть у західноукраїнському Львові на всіх 34 видань 23 були російською (в тому числі одне російсько-українське) і тільки 22 українською мовою. Виключно російською мовою появлялися (по одному) цього роду серійні видання в таких містах, як Біла Церква, Борки на Харківщині, Житомир, Запоріжжя, Івано-Франківське, Кам'янець Подільський, Мерефа, Чернівці. Видані ж українською мовою наукові праці, записки і збірники — по одному — в Гадячі, Дублянах, Кіровограді, Кули-

ничаях, Черкасах — стосувалися різних ділянок сільського господарства. Більшість із київських видань — це знову ж таки сільське господарство, мова, література й освіта.

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР — ГОЛОВНИЙ ОСЕРЕДОК РУСИФІКАЦІЇ

Ще понуришу картину русифікаційного засилля в Українській РСР становлять видання Академії наук Української РСР — тієї установи, що мала б бути світочем української науки, щитаделею розвитку й оборони української мови в усіх ділянках наукового життя, прикладом для усіх інших ділянок культури. Як далеко відійшла ця академія не від ідеального, а просто нормального в цьому відношенні стану, може свідчити виданий Академією наук Української РСР і Центральною Науковою Бібліотекою бібліографічний покажчик: «Видання Академії наук УРСР: Щорічник 1968». Видавництво «Наукова думка», Київ 1971. 621 стор.

Цей щорічник за 1968 рік є продовженням виданого в трьох томах бібліографічного опису видань АН УРСР, тобто УАН й ВУАН, як називалася ця найвища установа України, від дати його заснування в 1918 році аж до осені 1934 року, коли її перейменовано на АН УРСР. Охоплюють ці, видані в 1969—1971 рр. томи, — «Суспільні науки», «Фізико-технічні та математичні науки» і «Науки про Землю і Космос, хемічні та математичні науки» за 1919—1937 роки, не зважаючи на те, що була заснована Академія ще в 1918 році (чого в сьогоденньому Києві не дозволено згадувати) і що вже в тому році вона мала перші свої видання. Згідно з передмовою до виданого тепер щорічника видань УРСР за один тільки 1968 рік, до нього включені: а) видання, здійснені в 1968 році «Науковою думкою», Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії, а також безпосередньо науковими установами Академії наук УРСР, які мають право самостійно (поза книжковими видавництвами) видавати науково-інформаційну літературу; б) видання, підготовлені науковцями АН УРСР і випущені в 1968 році іншими видавництвами країни — при умові, що на цих виданнях стоїть гриф відповідної установи АН УРСР; в) автореферати докторських і кандидатських дисертацій, що були підготовані або ж захищені в АН УРСР (згідно з літописами книг). Інформаційні видання, тобто каталоги, проспекти, видавничі пляни, інструкції тимчасового користування, інформаційні листи тощо — до щорічника не включені. Поділяється Щорічник 1968 року на чотири розділи: загальноакадемічні видання і видання трьох Секцій АН УРСР. Кожне число періодичних чи випуск серійних видань подані, як окрема позиція.

Зібрані в названому щорічнику видання АН УРСР розподіляються так:

	Ч. назв	Укр. мов.	Рос. мов.	Анг. мов.
I. <i>Загальноакадемічні видання</i>	1- 81	59	22	—
II. <i>Секція фізико-технічних і математичних наук</i>				
Відділ математики, механіки і кібернет.	82-247	9	157	—
Відділ фізики	248-401	15	114	25
Відділ про Землю і Космос	402-449	10	38	—
Відділ фізико-технічних проблем матеріалознавства	450-517	—	68	—
Автореф. дисерт.	518-820	—	303	—
III. <i>Секція хемічно-технологічних і біологічних наук</i>				
Відділ хемії і хемічної технології	821-866	2	44	—
Відділ біохемії і біофізики і фізіології	867-916	20	30	—
Відділ заг. біології	917-961	15	30	—
Автореф. дисерт.	962-1141	—	180	—
IV. <i>Секція суспільн. наук</i>				
Відділ економіки, історії, філософії і права	1142-1293	65	87	
Відділ літератури, мови і мистецтвознавства	1294-1379	81	5	
Автореф. дисерт.	1380-1512	—	133	
Разом назв	1 512	276	1 211	25

Коментарів наведена таблиця не вимагає, вистачають підкріплені стосовними цифрами ствердження і підсумки.

Між всіма виданнями АН УРСР українською мовою переважають тільки загальноакадемічні видання — 59 на всіх 81 і видання другого відділу Секції суспільних наук, тобто Відділу літератури, мови і мистецтвознавства — 81 на всіх 86. В перших трьох Відділах Секції фізико-технічних і математичних наук величезну більшість становлять видання російською мовою: 267 на всього 34 українських. Четвертий Відділ цієї ж Секції фізико-технічних проблем матеріалознавства не мав взагалі видань українською мовою: усі 68 його видань були надруковані російською мовою. Видатну перевагу російськомовних видань виказують також публікації усіх

трьох відділів Секції хемічно-технологічних і біологічних наук: на всіх 104 російською мовою було тільки 37 українською мовою. Переважала російська мова навіть у виданнях першого відділу Секції суспільних наук, тобто Відділу економіки, історії, філософії і права: російською мовою було надрукованих 87 назв, українською тільки 65. Автореферати докторських і кандидатських дисертацій усіх трьох Секцій АН УРСР були друковані виключно російською мовою: їх було 616 назв. Якщо враховувати всі ці дисертації до загальної кількості видань АН УРСР, що їх було в 1968 році 1 512, то російською мовою було надрукованих 1 211 або 80,09%, українською тільки 276 або 16,59%. Навіть, не враховуючи докторських і кандидатських дисертацій до загальної кількості видань АН УРСР в 1968 році, на всіх 371 назв видань АН УРСР було надрукованих російською мовою 595 або 66,41% видань, а українською 276 або 30,80%.

Беручи до уваги усі ці числа і зокрема наукову важливість репрезентованих виданнями АН УРСР наукових діянок, наше твердження про те, що Академія наук Української РСР є головним осередком русифікаційного засилля в Україні, не може викликати ні заперечення, ні спростування.

Чому славісти-українці на еміграції мало цікавляться українськими темами?

І. С. Коропецький

Протягом останніх двох років я мав нагоду відвідати різні міста Західньої та Східньої Європи, де я зустрів деякого з тамошніх земляків, як також деяких славістів, які працюють по місцевих університетах. Звичайно мої співрозмовці як одної так і другої групи були зацікавлені життям нашої еміграції в США і Канаді, і я навіть набрав певної вправи оповідати про наші успіхи і неуспіхи та про наші проблеми взагалі. Маючи певну перспективу з відлеглисти, ці люди добре розрізняли у побуті заокеанської еміграції справи проминальні від справ більш тривалих. До цих останніх, за їхньою гадкою, належить вклад еміграції в науку про Україну. А тому що наукою звичайно займаються університетські професори, розмова сходила на професорів українського походження в Америці. Мое підрахування, що їх є понад триста (з того либонь половина, з поважним числом славістів, працює в гуманістичних і соціальних науках), викликало сумнів. Мої співрозмовці не хотіли вірити, що стільки науковців, у вигідних матеріяльних умовах і сприятливому для творчости інтелектуальному кліматі, зробили відносно такий малий вклад в українознавчі студії. Цей факт тим більше звертає на себе увагу, що ці професори звичайно працюють і публікують на неукраїнські теми, хоч би вже тому, що від їхньої дослідної праці залежать їхні промоції і їхні платні.

Щоб відкрити цей факт, не потрібно було аж їхати до Європи. Там він став лише більш наглядним. Відомо, і про це вже не раз писала наша преса, що деякі наші еміграційні славісти не цікавляться українськими темами. (Хочу підкреслити, що багатьох з них знаю особисто, а деякі з них є моїми близькими приятелями, і напевно почую від них докори за цей лист). Зате вони працюють над історією Новгороду чи Казані, творчістю одного видатного російського історика, політичними поглядами такого чи іншого російського аристократичного роду, проблемами естетики в російській чи польській літературі, соціологією передреволюційної російської інтелігенції, проблемами анархізму в Росії, аналізою праць визначного російського політика в СРСР, регіональними проблемами польської економіки тощо.

Я переконаний, що ці науковці свідомі потреби українознавчих студій. Тому насувається питання, чому вони так

мало уваги присвячують цим студіям. Якщо виключити типowo українське почуття меншєвартости, то приходять на думку такі пояснення цього явища:

1. Дехто з цих науковців вважає, що буде більше корисно для української науки, коли вона буде трактована у ширшому контексті, на тлі всієї Східньої Європи чи навіть всіх слов'янських країн, аніж у творах виключно на українську тему. Тут є дещо правди, але є також можливість, що в таких загальних творах справи, зв'язані з Україною, вийдуть блідо та неповно і через те не залишать відповідного враження в читача. Важливішим є одначе, що такими загальними творами можуть успішно займатися дуже завантовані вчені, які вже підсумовують свої життєві надбання. Менш досвідченим буде корисніше навіть для них самих займатися вузькими темами будь-якої ділянки українознавства. Існує також погляд, що такими загальними студіями чи студіями на теми, споріднені з українознавством, можна «пропхати» українську проблематику. Я згадаю далі, що такий підхід міг бути колись і виправданий, але тепер він вже не потрібний. Розуміється, що навіть найбільш завзятий україніст може часом зацікавитися іншою, не українською темою. Якщо це виняток у його українознавчих студіях, закинути йому нічого не можна. Одначе такий закид можна слушно зробити, якщо студія про Україну є виняток у праці славіста-українця.

2. Яких двадцять років тому перешкодою у праці над українознавчими темами можна було вважати негативне ставлення до таких студій деяких американських славістів, які були під впливом російських імперіальних традицій. Таке ставлення могло дійсно спричинити клопоти докторантам з українською темою. Також тоді нелегко було молодим науковцям вмістити статтю на українську тему на сторінки різних професійних журналів, де ці самі професори були рівночасно і членами редакційних колегій. Кому залежало передовсім на швидкій науковій кар'єрі, тому справді краще було оминати українознавчої теми. Але часи змінилися. Більшість тих професорів є вже професійно неактивна, а нова генерація славістів має ширший погляд на проблеми Східньої Європи і є краще поінформована про Україну. Розуміється, що вони також є обережні щодо праць про Україну, писаних славістами українського походження, побоюючись свідомої чи несвідомої суб'єктивности. Такі праці мусять бути абсолютно об'єктивні і стояти на відповідному професійному рівні. Часом славістові-українцеві здобутися на таку об'єктивність нелегко, бо вона вимагає відкинути різні міти, якими переповнене наше українознавство. Кожне намагання пропхати у працю якусь пропаганду кінчається звичайно невдачею і також компромісацією автора. Мені особисто невідомо, щоб хтось був дискримінований за останніх десять-п'ятнадцять років через українознавчу тему, якщо праця була об'єктивна і на належному рівні.

3. Деякі наші славісти дуже амбітні і хочуть дуже швидко і за всяку ціну зробити блискучу кар'єру. Тому що в університетах немає відділів української історії чи літератури, а є такі російські відділи, то ці викладачі вважають, що писанням на російські теми швидше досягають промоції та вищої платні. Одначе, ті, кого я маю на увазі, вже мають запевнені посади по відносно добрих університетах і їх платні зовсім добрі, так що я сумніваюся, чи вибір теми може їм щось допомогти або пошкодити, хіба вони мріють дістатися до ще ліпшого університету. Але українознавча тематика ледве чи їм може пошкодити в таких намаганнях, як не може пошкодити і початкуючим славістам. Доказом цього можуть бути ті — лише три чи чотири — українські славісти в США і Канаді, які здобули світове визнання, будучи спеціалістами саме з ділянок українознавства.

4. Врешті, є ще українські еміграційні славісти, які вважають, що працювати над українською темою є нижче їхньої гідності; як один з них сказав мені з кпинами, що не вважає своїм обов'язком «ширити правду про Україну». Цей славіст правдоподібно гадав, що від нього очікують, щоб він у своїх творах (якщо такі взагалі колись з'являться) робив якусь політичну пропаганду. Це, розуміється, безглуздя. Ніхто цього від науковця не може вимагати, зрештою, як я згадав вище, такі намагання все одно закінчаться компромітацією. Але можна вимагати від українських славістів, щоб вони поширювали і поглиблювали студії про Україну. Лише таким способом можна буде виправляти неправдиві і викривлені інформації й інтерпретації про Україну — їх є повно в західній і східній славістиці — що їх ширили і ширять наші недрути якраз з політичних мотивів. І далі, лише на солідній науковій підмурівці Україна як політична проблема може стати легітимною в очах Західного світу. До того ж, нашим науковцям нема потреби соромитися, якщо їхні праці хтось використовує для політичної мети. Наука, як зрештою кожна інша діяльність інтелекту людини, не може існувати, будучи постійно ізольованою від життя суспільності, частиною якої є ця людина. Іншими словами, ні науковці, ні мистці не матимуть довготривалого успіху, якщо вони не будуть частиною життя, тобто частиною політики свого народу.

Що від поважної наукової праці можна очікувати і «пропагандивних» успіхів, найліпшим доказом цього є зміна наставлення багатьох західних славістів у відношенні до проблеми України з негативного на об'єктивне. Сталось це напевно під впливом навіть тих нечисленних українознавчих студій, які появилися у повоєнні роки. Також залізна завіса тепер не цілковито щільна, і славісти Східної Європи (тут я виключаю Радянський Союз, бо це окрема тема) вже слідкують за українознавчою літературою, хоч і де б вона з'являлася. Одначе, якщо навіть є можливості для поважної наукової праці, вони часом лишаются невикористані з браку відповідних спеціалістів. З багатьох прикладів наведу три.

Всім відомі труднощі підбору викладачів при Гарвардській кафедрі українознавства. На еміграції є українські слависти, що своєю освітою і талантом надавалися б на таке становище. Але що ж, коли їхня дотеперішня дослідна праця не була з українознавчої ділянки. Труднощі проф. Кубійовича з відділом соціології для англомовної Енциклопедії Українознавства є також загально відомі, хоч на еміграції є стільки соціологів-українців, що існує навіть Соціологічний інститут. Вкінці, як запевняв мене один історик, на американському книжковому ринку існує потреба стислої і приступної історії України. Дотепер не може знайтися історик, який це б виконав, хоч Українське історичне товариство має багато членів.

Отже, хто має ширити правду про Україну (без знаків наведення)? Декілька західних славистів-неукраїнців вже зробили свій вклад в цьому напрямі. Радянських славистів з відомих причин не можна брати під увагу. Вкінці, як бачимо, значна частина українських славистів на еміграції не є зацікавлена цього роду студіями. Натомість українознавчими студіями займаються, наприклад, лікарі чи інженери, які, до речі, не гірше від професійних славистів пишуть поважні праці про українське мистецтво, літературу чи економіку. Однак, все таки деякі ділянки українознавства просто ще не діждалися на еміграції свого дослідника. Зле є, коли різні випадкові люди стараються заповнити цей вакуум псевдонауковими писаннями, які, на щастя, не дістаються поза еміграційний загумінок. А вже зовсім зле, коли деякі люди, навіть з доброї волі, стараються замінити науку пропагандою, яка, як можна очікувати, звичайно кінчається черговою компромітацією для української еміграції.

В різкому контрасті до такого наставлення частини українських славистів у США і Канаді є постава тих декількох українських славистів, яких я зустрів під час моїх поїздок по Європі. Не дивлячись на багато гірші матеріальні та всі інші відносини, як також на ізоляцію від українського середовища, вони працюють над українознавчими темами і в якійсь мірі намагаються знайти ціль і значення свого життя. Вже з огляду на цих людей і в пошані до них повинні мої американські колеги замислитися над їх обов'язком і напрямом їхньої праці.

Лист Юрія Смолича

до редакції „Вітчизни“ й уточнення редакції „Сучасности“

В київському органі СПУ «Вітчизна», ч. 8 за серпень 1927 року, на 220 стор. надруковано «листа до редакції» Юрія Смолича, сьогоднішнього голови Спілки письменників України і кол. (тепер «президента») голови кагебівського Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном, адресованого гол. редакторові «Вітчизни» Любомирові Дмитеркові, такого змісту:

«Шановний товаришу редактор!

Не відмовте надрукувати цього мого листа.

В №№ 1—4 „Вітчизни“ за цей рік Ви опублікували мої літературні записи „Розповіді про неспокій немає кінця“ — третю й заключну частину циклу „Розповідей“.

Як і на попередні книжки з цього циклу, я одержав багато листів від читачів. У своїх листах читачі молодші віком висловлюють вимогу поширити межі розповіді або просять уточнити деякі факти. Читачі старші віком — або доповнюють мої спогади, або вносять певні корективи.

Товаришам, котрі жадають поширення й уточнення, мушу пояснити, що ці книги — тільки мої спогади, мемуари, а не розвідка з історії літератури, тим паче — суспільствознавства. Отже, не потребують уточнення, а поширювати їх я не маю на меті.

Товаришам, котрі подають поправки, дякую за пильну увагу. Помилкові або недоречні пропозиції дозволяю собі відкинути, а з слушних, певна річ, скористаю.

Наприклад, у номері другому журналу на сторінці 97, згадуючи видатного французького письменника Мальро та його роман „Умови людського існування“, який характеризую як антифашистський та «прямо чи посередньо прорадянський», я, проте, допустився помилки у визначенні позиції Мальро в дні антигітлерівської війни 1941—45 рр., — дезінформований після того, як у рік війни з Фінляндією Мальро виступив неприхильно до нашої Батьківщини. Це особливо вразило мене після революційно спрямова-

них, прихильних до радянського способу буття виступів Мальро на Першому з'їзді радянських письменників у Москві, про які я писав у попередній книзі „Розповідь про неспокій триває” (на сторінках 21, 22, 23). Певна річ, що в окремому виданні книги я зробив відповідну поправку.

Дякую уважним читачам, котрі звернули увагу на цю мою помилку.

Самого ж Андре Мальро я щиросердно перепрошую!

Одночасно не можу не висловити свого обурення з приводу того, що деякі закордонні видання, перекладаючи (без мого дозволу) окремі частини з моїх книг, дозволяють собі потворити мою розповідь тенденційними купюрами, тим фактично фальсифікуючи портрети деякого із згаданих у книзі письменників. Так, у розділах про Слісаренка або Підмогильного, а раніше — про Яновського редакція горезвісного мюнхенського журналу „Сучасність”, з яким мені доводиться знайомитись як президентові Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном, викреслила все, що характеризує негативне ставлення цих товаришів до петлюрівщини й самої концепції українського буржуазного націоналізму. Перекладаючи розділ про Підмогильного, редакція „Сучасности”, бодай заховалась за примітку, що подає розділ „скорочено”; коли ж минулого року публікувався розділ про Яновського, то редакція „Сучасности”, поробивши тенденційні купюри в місцях, де говорилося про те, що Юрій Іванович гостро засуджував український буржуазний націоналізм, подала, проте, примітку, що передруковує цей розділ без змін.

Перепросин від редакції „Сучасности”, звичайно, не чекаю.

Перепрошуючи і Вас, шановний Любомире Дмитровичу, що завдав Вам клопоту, прошу прийняти мою щирю повагу.

ЮРІЙ СМОЛИЧ.

Не зважаючи на небажання Юрія Смолича щонебудь уточнювати в його писаннях, редакція «Сучасности» передруковує на цьому місці його листа повністю, без будь-яких змін і скорочень, але ж із деякими... уточненнями.

Поперше: скандальної «помилки у визначенні позиції Мальро в дні антигітлерівської війни 1941—45 рр.» допустився не сам тільки автор мемуарних записів «Розповіді про неспокій немає кінця» Юрій Смолич, але й уся редакція «Вітчизни» у провіді з Любомиром Дмитерком, яка цей пасус — «Мальро... в час Вітчизняної війни, став, як відомо, міністром у коляборантському уряді Петена» — надрукувала.

Подруге: звернули увагу Ю. Смолича на цю «помилку» не радянські «уважні читачі», а леж такі редактори «горезвісної», за визначенням Ю. Смолича, «Сучасности», подаючи примітку до передруковуваних в числі 5 цього журналу (за травень 1972) спогадів п. н. «Юрій Смолич про В. Підмогильного» такого змісту: «Мимоволі чи умисне Ю. Смолич допускається перекручення: Андре Мальро не був міністром у „коляборантському уряді Петена“, а брав участь у французькому резистансі і пізніше двічі був міністром в урядах де Голля. Назва роману Мальро, про який у Смолича мова, „La condition humaine“». «Перепрошуючи щиросердно» Андре Мальро за свою зрозумілу в умовах жалюгідної радянської непоінформованости «помилку», Юрій Смолич мав би подякувати не... читачам його спогадів, а редакції «Сучасности» за те, що звернула на неї увагу.

Потреге: неприпустимого з погляду письменницької чесности, зокрема, якщо взяти його сьогодишнє становище голови президії СПУ, перекручення допустився Юрій Смолич в самому ж таки виправдувальному листі до редакції «Вітчизни», заявляючи, що «коли ж минулого року публікувався розділ про Яновського, то редакція «Сучасности», поробивши тенденційні купюри в місцях, де говорилося про те, що Юрій Іванович гостро засуджував український буржуазний націоналізм, подала, проте, що передруковує цей розділ без змін». Передруковуючи в чч. 7—8 «Сучасности», за серпень 1971 спогади Юрія Смолича про Ю. Яновського, редакція «Сучасности» в увідній довідці на стор. 68-ій подала виразно, що передруковує його «без будь-яких змін, із пропущенням тільки деяких несуттєвих для теми фрагментів» (підкр. наше — Ред.). А темою були, як це було підкреслено в заголовку передрукованої частини спогадів Ю. Смолича, «Злигодні Юрія Яновського» і все, що стосувалося цієї теми, було надруковане без будь-яких змін. Претенсії до Ю. Смолича з приводу такого тенденційного і безпідставного закиду редакція «Сучасности» не збирається висловлювати, але ствердити мусить, що якщо з такою «правдомовністю» були писані його мемуари, то подані в них факти й оцінки не надто заслуговують на увагу, особливо ж коли автор мемуарів вперто наполягає на тому, що вони «не потребують уточнення»...

Документ про виселювання литовців, латвійців і естонців

Нижче друкуємо в перекладі на українську мову підписану І. Серовим інструкцію НКГБ про порядок примусового виселювання «антирадянського елемента» з Литви, Латвії та Естонії. Російською мовою ця інструкція була надрукована в «Новому журналі», ч. 107, 1972, звідки й передруковуємо її за згодою редакції цього журналу. — Редакція.

ІНСТРУКЦІЯ НКГБ

Цілком таємно

ПРО ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЇ ПО ВИСЕЛЕННЮ АНТИРАДЯНСЬКОГО ЕЛЕМЕНТУ З ЛИТВИ, ЛАТВІЇ ТА ЕСТОНІЇ

1. Загальне положення

Виселення антирадянського елемента з Прибалтицьких республік є завдання великої політичної важливості. Успішне завершення його залежить від того, наскільки повітові оперативні трійки та оперативні штаби зуміють докладно опрацювати плян проведення операції і передбачити заздалегідь все необхідне. При цьому треба виходити з того, щоб операція пройшла без галасу та паніки, так, щоб не допустити ніяких виступів й інших ексцесів не тільки з боку тих, кого виселюють, але й із боку певної частини довколишнього населення, вороже наставленого до Радянської влади.

Нижче викладені вказівки про порядок проведення операції. Їх треба дотримуватися, однак в поодиноких випадках працівники, що провадять операцію, можуть виходити зі специфіки конкретних умов та, щоб правильно оцінити умови, можуть та мусять приймати інші рішення, скеровані на ту саму тему — без галасу та паніки виконати покладене на них завдання.

2. Порядок інструктування

Інструктаж оперативних груп повітовими трійками відбувається напередодні, якомога в ближчому часі до початку операції, враховуючи необхідний час на переїзд до місця операції.

Повітові трійки заздалегідь готують необхідний транспорт для перевезу оперативних груп на села до місця операції. В справі призначення необхідної кількості автотранспорту та вантажних засобів повітові трійки домовляються на місцях з керівниками радянсько-партійних організацій.

Приміщення для інструктажу має бути старанно заздалегідь підготоване, врахована місткість виходу та входу та можливість проникнення в нього сторонніх осіб.

Під час інструктажу приміщення має бути забезпечене сторожею з-поміж оперативних працівників.

В разі, якщо на інструктаж не з'явиться хтось зі складу учасників операції, повітова трійка негайно має подбати про заміну відсутнього кимось із резервових працівників, що їх заздалегідь треба мати наготові.

Через дільниці трійки повідомляють зібраних про рішення уряду про виселення з території даної республіки або району взятого на облік антисоветського контингенту. При цьому коротко розповідають про виселюваних.

Звернути особливу увагу присутніх під час інструктажу радянсько-партійних працівників (з місцевих), що виселювані являються ворогами радянського народу, а тому не виключена можливість збройного нападу з їх боку.

3. Порядок одержання документів

Після загального інструктажу оперативних груп, останнім необхідно видати документи на виселюваних. Їх особисті справи мають бути заздалегідь підібрані та розподілені по оперативних групах, волостях та селах, щоб при видаванні не було ніяких затримок.

Після одержання особистих справ старший опергрупи ознайомлюється з особистими справами родин, що їх він має виселювати, при цьому він встановляє склад родини, номінальність необхідних формулярів для виповнення на кожного виселюваного, наявність транспорту для перевезення виселюваного та дістає вичерпні відповіді на неясні для нього питання.

Одночасно з виданням документів повітова трійка роз'яснює кожному старшому опергрупи, де живуть підлеглі виселенню родини, та роз'яснює маршрут переїзду чи переходу до місця виселення. Вказуються також шляхи транспорту оперативного складу з виселюваними родинами до залізничної станції для завантаження. Необхідно також вказати на місце перебування резервової військової групи в разі потреби виклику під час яких-будь ексцесів.

У всього оперативного складу перевіряється наявність і стан зброї та амуніції. Зброя має бути в повній бойовій готовості, заладована, але патрон до патронника не допроваджується. Зброя застосовується тільки в крайньому випадку, коли на опергрупу здійснено збройний напад або вчинено опір.

4. Порядок проведення виселення

В тому випадку, якщо в даному поселенні провадиться виселення кількох родин, тоді призначається один з операцівників старшим для справ виселення в цьому селі, під керівництвом якого прибуває оперативний склад в зазначені села, оперативні групи нав'язують (при дотриманні необхідної конспірації) зв'язок з місцевими представниками влади: головою, секретарем або членами сільських рад та виявляють у них точно місця, де мешкають родини, які мають бути виселені. Після цього оперативні групи, разом з представниками влади, які виділені для проведення опису майна, скеровуються до цих родин.

Операція має бути започаткована на світанку. Увійшовши до хати, старший оперативної групи збирає всю родину до одної кімнати, застосовуючи при цьому необхідні заходи безпеки щодо можливих ексцесів.

Перевіряючи склад родини за списком, старший довідується про місце перебування відсутніх та наявність зброї, після чого пропонує віддати зброю. Незалежно від того, чи буде віддана зброя, чи ні, проводиться особистий обшук виселюваних, а по тому і обшук всього приміщення з метою виявити зброю.

Під час обшуку приміщення для нагляду за поведінкою виселюваних призначається один з членів оперативної групи.

Якщо при обшуку виявиться зброя, в невеликій кількості, то її забирає опергрупа, розподіливши поміж собою. Якщо зброї знайдено багато, то її розмонтовують, складають на віз або авто, яким приїхала опергрупа. Амуніція пакується та навантажується разом з рушницями.

В разі потреби для перевозу зброї мобілізується віз з відповідною охороною.

В разі виявлення зброї, контрреволюційних листівок, літератури, чужоземної валюти, великої кількості цінностей і т. п. про це складається короткий протокол обшуку, в якому зазначається про виявлення зброї або контрреволюційної літератури. В разі збройного опору питання про тих, хто чинив опір вирішується повітовими трійками — про їх арешт та доставлення в повітовий відділ НКГБ.

Про підлеглих виселенню осіб, які ще до виселення поховалися, або були хворі, складається акт за підписом представника радянського партактиву.

Після проведення обшуку виселюваним оголошується, що вони, за рішенням уряду, будуть виселені в інші області Союзу.

Виселюваним дозволяється взяти зі собою речі домашнього ужитку, вага яких не перевищить 100 кг.: 1) одяг, 2) взуття, 3) білизну, 4) постіль, 5) настільний посуд, 6) чайний посуд, 7) кухонний посуд, 8) харчі — з розрахунку місячного запасу на родину, 9) наявні у них гроші, 10) скриню для спаккування речей.

Незручних речей брати не рекомендується.

При виселенні контингенту в сільських місцевостях, дозволяється брати зі собою дрібний сільсько-господарський реманент: сокири, пили та інші речі, які зв'язуються разом і пакуються окремо від загальних речей з тим, щоб при завантаженні в ешелюон ці речі були покладані в окремі, спеціально призначені вантажні вагони.

Щоб не змішати з чужими речами, на спакованому майні належить зробити напис — ім'я, по-батькові, прізвище виселюваного та село.

При вантаженні цих речей на воза вживаються засоби, щоб виселюваний не міг ними скористатись для вчинення опору під час просування колони по шляху.

Одночасно з працею оперативних груп для завантаження присутні при цьому представники радянсько-партійних організацій роблять опис майна та дбають про його охорону згідно з одержаними вказівками.

Якщо виселюваний має власні засоби транспорту, то його майно вантажиться на воза разом з родиною та скеровується на залізничний пункт.

Якщо у виселенців засобів транспорту нема, то через місцеву владу за наказом старшого опергрупи мобілізуються в селі вози.

Всі ці, хто під час проведення операції зайдуть у хату виселюваних або ж перебуватимуть там у час започаткування операції, мають бути затримані до кінця операції; при цьому треба в'яснити їх відношення до виселюваних. Це робиться з метою, щоб виявити тих, хто заховався від розшуку: поліцаїв, жандармів та інших осіб.

Після перевірки затриманих і встановлення, що вони є особами, в яких ми не зацікавлені, таких звільнити.

Якщо під час проведення операції коло хати виселюваного почнуть збиратися мешканці села, треба їм запропонувати розійтись по хатах, не дозволяючи утворювати натовпу.

Якщо виселюваний відмовиться відкрити двері своєї хати, не зважаючи на те, що йому буде відомо, що прибули працівники НКГБ, двері треба виламати. В окремих випадках закликаються на допомогу сусідні оперативні групи, які провадять в даній місцевості операцію.

Транспортування виселюваних з села на збірний пункт залізничної станції проводиться обов'язково за дня, треба намагатися, щоб збирання кожної родини тривало не довше 2 годин.

Діяти під час операції у всяких випадках слід твердо і рішуче без найменшої метушні, галасу та паніки.

Відбирати будь-які речі у виселюваних, за виключенням зброї, контрреволюційної літератури та валюти, а також користатись харчами виселюваних — категорично забороняється.

Попередити всіх учасників операції про найсуворішу судову відповідальність за намір присвоєння окремих речей виселюваних.

5. Порядок відділення родини виселюваного від голови

З огляду на те, що велика кількість виселюваних має бути арештована і розміщена в спеціальних таборах, а їх родини перевозяться в місця спеціальних поселень у віддалених областях, необхідно операцію вилучення як окремих членів, так і голови родини провадити одночасно, не повідомляючи їх про передбачене роз'єднання. Після того, як проведено обшук в мешканні виселюваного та приготовано відповідні документи для особистої справи в мешканні виселюваного, оперативний працівник оформлює документи для голови родини та вкладає їх в його особисту справу, а оформлені документи для членів виселюваної родини вкладає в їх особисту справу.

Перевезення цілої родини до станції завантаження провадиться на одному возі і тільки на станції голову родини відділяють від членів родини та приміщують в спеціально призначений для голів родин вагон.

Під час збирання в мешканні попередити голову родини про те, що чоловічі особисті речі треба пакувати до окремої валізи тому, що санітарна перевірка виселюваних чоловіків буде провадитись окремо від жінок та дітей.

На місці вантаження голів родин, які підлягають арештові, вантажити в спеціально приділені для них вагони, що їх вказуватиме спеціальний оперпрацівник.

6. Порядок конвоювання виселюваних

Працівникам, які супроводжують колону виселюваних, транспортованих на возах, сидати на ті вози забороняється. Працівники мають іти або їхати з боків та ззаду колони виселюваних. Старший із супроводу час від часу обходить всі колони, перевіряючи порядок.

Під час просування колони виселюваних через населені пункти або попри зустрічних людей, охорона має переводитись особливо пильно; конвоїри мають слідкувати за тим, щоб не було втечі, забороняючи розмови між виселюваними та зустрічними.

7. Порядок вантаження до ешелонів

На кожному пункті вантаження відповідальним є член оперативної трійки та спеціально призначена для цього завдання особа.

В день операції начальник пункту завантаження, разом з начальником ешелону та супровідних військ НКГБ, оглядають призначені залізницею вагони з погляду забезпечення всім необхідним (нари, унітази, ліхтарі, ґрати й

інше) і домовляються з начальником ешелюну про порядок прийняття ним виселенців.

Місце вантаження оточується червоноармійцями із су-провідних військ НКГБ.

Старші з опергруп передають начальникові ешелюну один примірник повагонного списку виселюваних. Начальник ешелюну викликає за цим списком виселюваних, кожне прізвище старанно перевіряє і призначає місце у вагоні.

Речі вантажаться разом з виселюваними у вагон, за винятком дрібного сільсько-господарського реманенту, який вантажиться в окремий вагон.

Виселюваних вантажать у вагони за родинами, ділити родини не дозволяється (за виключенням голів родин, підлеглих арештові). Треба розрахувати так, щоб у вагоні було не більше 25 осіб.

Після того, як вагон заповнено певним числом родин, його замикають.

Після прийняття та завантаження людей до ешелюну начальник відповідає за всіх переданих йому осіб та за їх перевіз до місця призначення.

Старший з опергрупи, після передачі виселюваних, складає рапорт з проведеної ним операції на ім'я начальника повітової оперативної трійки, в якому коротко, зазначається прізвище виселюваного, чи виявлено зброю або контрреволюційну літературу, а також як відбулася операція.

Після завантаження виселюваних та передачі рапортів про результати перебігу операції, учасники опергрупи вважаються вільними та діють за вказівками начальника повітового відділу НКГБ.

Заступник народного комісара Державної Безпеки
Союзу РСР
Комісар Державної безпеки 3 рангу

Підпис: Серов

Вірно: Підпис нерозбірний

Становище української меншости в Польщі

У вересневому числі нашого журналу була надрукована стаття М. Прокопа п. н. «Чи ми приречені ворогувати?», в якій автор аналізує перешкоди, що гальмують розбудову приязні між українським і польським народами. Сьогодні друкуємо документ про сучасне становище української меншости в Польщі. Документ — це звернення повітового правління Українського суспільно-культурного товариства (УСКТ) в Горлицях і декількох його клітин до VI З'їзду Польської об'єднаної робітничої партії у Варшаві. Звернення є одним із численних, подібних до нього листів і петицій, що їх місцеві проводи УСКТ висилають до керівників партії і уряду Польщі. Копії тих листів поширюються серед населення Польщі. Одну з них ми одержали і тут даємо її для інформації наших читачів в перекладі на українську мову. — Редакція.

Повітове Правління УСКТ

Листопад 1970

в Горлицях, вул. Коперника 2/59

Управління Осередків УСКТ:

Білянка, пов. Горлиці

Бортне, пов. Горлиці

Горлиці

Ганчова, пов. Горлиці

Ждиня, пов. Горлиці

Граб, пов. Ясло

Поляни, пов. Кросно

Зиндранова, пов. Кросно

Повітове Правління УСКТ

в Сяноку

Управління Осередків УСКТ:

Команьча, пов. Сянік

Мокре, пов. Сянік

VI З'їЗДОВІ ПОЛЬСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ
РОБІТНИЧИХ ПАРТІЙ (ПОРП)

Комісії Внесків Центрального Комітету ПОРП на VI З'їзді
ПОРП у Варшаві

Справа: Становище українського населення в Польській Народній Республіці (ПНР) і нездійснення напрямних ПОРП урядниками народних рад різних ступенів і Головним правлінням УСКТ в ділянці національної політики.

В політичному житті нашої країни під кінець 1971 року відбулися видатні зміни. Процес оновлення, який почався серед керівництва передової сили політичного життя в нашій країні — в ПОРП, протягом 1971 року охоплював щораз більший обсяг і поширився на різні ділянки політичного й економічного життя. Одначе, ще багато справ чекає на вирішення у зв'язку з існуванням у Польщі української національної меншости.

Представники української національної меншости з Лемківщини, колишні партизани лемківських відділів Гвардії Людової (ГЛ) і Армії Людової (АЛ), колишні добровольці Червоної армії й учасники національно-визвольної боротьби з фашизмом і гітлерівським окупантом зверталися з проблемами українського населення в Польщі до V З'їзду ПОРП листом з 2 листопада 1968, а потім, листом з 15 січня 1971 року до провідних керівників ПОРП. Але ще й досі адресати не дали жодної відповіді.

З прикрістю стверджуємо, що в «Напрямних ЦК ПОРП на VI З'їзд Партії» нема жодних вказівок і постулатів відносно національної політики, як рівнож ясного становища відносно заспокоєння культурно-освітніх потреб громадян Польської Народної Республіки (ПНР) непольської національності. Ми хочемо зокрема підкреслити, що з-поміж усіх національних меншин в ПНР передусім українці є найбільш покривджені щодо можливостей уживати і розвивати рідну культуру, особливо в ділянці плекання рідної мови і цінних народних традицій. Це постало в наслідок акції «В» — розселення українського населення і розпорошення його на територіях західних і північно-західних воеводств ПНР.

Цілі і методи акції «В» є з'ясовані в праці Казімежа Пудли п. н. «Лемківське населення на Долішнім Шлезьку в 1947—1969 роках» («Весь Дольношльонська», В-во ПТЛ, 1970), де автор на стор. 91 стверджує: «Треба було при тому змагати до рівномірного розміщення його (українського населення) в цілому повіті, уникати скупчень більших як 10% загального населення»... і на стор. 90: «Акції переселення мусіли піддатися усі українці, навіть старі комуністи, працівники партійного апарату, службовці Уряду Безпеки (УБ) і учасники змагань партизанських відділів ГЛ і АЛ та інші»... А в примітках до стор. 90 автор пише: «Лемки брали участь в боротьбі з гітлерівською Німеччиною, як члени відділів ГЛ і АЛ. Перша ланка Польської Робітничої Партії (ПРП) була створена весною 1942 року в Устю Руськім (тепер Усте Горлицьке). Від 1944 р. лемківські гвардисти співпрацювали з радянською партизанкою Золотаря, Антоновича і Квітинського. В серпні

1944 року, разом зі словацькою партизанкою, як одна бригада, лемки помагали словацьким повстанцям». Треба додати, що кількадесят тисяч молодих українців з південно-східніх земель ПНР воювало в 1944—1945 рр. як добровільці Червоної Армії проти фашистських наїзників.

У світлі тих подій виходить одзначно, що акція «В» і її методи не були виразником класової політики партії, а що її метою було створити умови для якнайскоршої денаціоналізації українського населення в ПНР. Доказом цього м. ін. є те, що під час акції і після неї в'язнено без судового присуду в ізольованому таборі в Яворні велику кількість українців, в тому жінок та навіть дітей та старих, а також колишніх учасників боротьби з фашизмом. Багато з них загинуло в таборі. Решту звільнено рішенням військової прокуратури в Кракові, що є доказом їх безвинности. Вони зазнали в таборі багато кривд і терпінь, багато з них втратило там здоров'я. Акція «В» була проведена брутальними засобами, що нагадують військової пацифікаційні акції, санації і ген. Пашкевіча на теренах Західної України до 1939 року.

В згаданій праці К. Пудли, на стор. 88—89 говориться: «Переселенню на Західні землі підлягало все українське населення, в тому також лемки та частина населення, що її зараховувано до етнографічної групи бойків і долинян, що ще були залишилися на території Польщі, а також приналежні до руської шляхти. Через помилку також переселено невелику кількість польського населення, але їм скоро уможливлено повернення на їх землі. Під час переселенної акції (від квітня до кінця 1947 року) мешканці кількох межуючих зі собою сіл діставали приблизно 24—48 годин часу, щоб приготувитися до виїзду... Дозволялося скласти майно на два вози: живий і рухомий інвентар, зерно і харчі». На стор. 94 говориться про умови поселення: «Забудування призначені для лемків були частинно зруйновані (від 50 до 70 відсотків). В такому самому стані, як господарства, були і мешкальні приміщення (брак дверей, вікон, зірвані підлоги, знищені печі і т. п.). Траплялося, що поселенці відмовлялися поселюватися на частинно знищених господарствах і верталися на залізничну станцію, звідки треба було їх знову скеровувати в інше місце. На стор. 91, пишучи про вигляд транспорту, який прибув на станцію в місцевості Г., автор подає, що «приїхало ним 51 родина (213 осіб), що привезли вони з собою 45 корів, 37 кіз, 13 коней, вози і невелику кількість іншого устаткування». Як відомо, лемки мали добре розвинуте тваринництво. Одна родина мала кілька, а то і кільканадцять штук худоби. Постає питання, куди поділася та відносно велика кількість худоби? Враховуючи грабіжницьку діяльність окупанта, треба одначе з болем згадати, що виселюваних грабували з майна і з худоби також військо і польське населення (що творило банди грабіжницькі) сусідніх сіл. Переселення супроводилося фізичним насильям і пониженням людської гідности. Нищено і палено українські і російські книжки шкіль-

них і клубових сільських бібліотек. Така доля стрінула твори Т. Шевченка, І. Франка, О. Пушкіна, Н. Толстого й інших світової слави поетів і письменників. Власників портретів Т. Шевченка чи І. Франка запроторювано до табору в Яворні, як пропагандистів українського націоналізму. Під час акції «В» шовіністичні і націоналістичні елементи мстилися на українському населенні за свою поразку з удару зі силами прогресу і соціалізму, які, головне на Лемківщині, а також на Холмщині й у Влодавщині були глибоко вкорінені і мали там свою широку соціальну і політичну базу. На тих теренах КПП і КПЗУ мали велику підтримку. Тут вже в перших днях гітлерівської окупації з успіхом роблено спроби відновити діяльність марксистсько-ленінської партії, організувати антифашистський рух спротиву — про що свідчить партійна і наукова література і м. ін. такі публікації: «Спогади вояків ГЛ і АЛ (ВІВ)», де на стор. 486 п. Карп, кол. секретар округи ПРП пише:

«Лемківське населення, яке жило в гірських теренах повітів Горлиці, Ясло і Кросно, тісно співпрацювало з нами і брало активну участь в боротьбі з німцями. Випадки колаборації з окупантом належали дійсно до виїмкових. Багатьох діячів ПРП і щирих польських патріотів, багатьох хоробрих командирів і вояків ГЛ і АЛ походило з Лемківщини».

В публікації «З поля боротьби», ч. 4/16, 1961 на стор. 304 Ядвіга Людвінська — член ініціативної групи ПРП, парашутист ЗПП, відома діячка польського і міжнародного робітничого руху і перший секретар Ком. Округи ПРП на Підкарпатті пише:

«Проблематика Підкарпатської округи була більш складна, як проблематика інших округ. В ту округу входила Лемківщина з населенням, яке вважало себе „руським” і тяготіло до України. Села, в яких мені приходилося бувати: Перепримка, Клопітниця, Воля Цеклинська, Тилява, Усте Руське та багато інших, були в більшості заселені лемками (ці села були заселені виключно лемками — доповнення наше). Незалежно від своєї національної окремішності, лемки жили в згоді з польським населенням. Натиск і різні спроби українських націоналістів і фашистів настроїти лемків проти поляків і спонукати їх до мордування польського населення — як це було в Західній Україні — натрапляли на спротив. Бо тут були живі традиції боротьби селян, що нею керувала КПП, і жива була діяльність ПРП і Гвардії Людової. З-поміж лемківського населення вийшли такі визначні активісти Підкарпатської округи ПРП, як брати Ян, Михайло і Тимофій Донські, Степан Пейко, Григорій Водзік, Ян і Теодор Серняки, Єва Драл, Олександра Вісловська, Ян Ромцьо, Губик і багатьох інших».

Акція «В» не пощадила навіть таких надзвичайно заслужених лемківських сіл, як Зиндранова, Барвінок в повіті Кросно, що їх в 1969 році уряд Чехо-Словаччини відзначив найвищим військовим відзначенням — «Орденем Червоної

Зірки» за особливу допомогу, якої зазнали чехо-словацькі війська від лемківського населення під час боїв за Дуклянський перевал.

Отже, в світлі вищесказаного, а також в світлі марксистсько-ленінських принципів пролетарського інтернаціоналізму методи, що їх стосовано в акції «В», є порушенням підставових принципів і напрямних ПОРП в ділянці національного питання в нашій країні. Ті напрямні були визначені на VII Пленумі ЦК ПОРП в липні 1956 року: «Партія мусить з подвійною силою поборювати всі прояви націоналізму і дискримінації у відношенні до громадян непольської національності, гарантувати їм справжню рівноправність у всіх ділянках життя; мусить докласти зусиль направити всі шкоди, які в тій ділянці поправити можна, щоб заінтересовані набрали переконання, що наша політика є справедлива і правильна, і щоб ми здобули їх повне довір'я».

Ми є переконані, що акція «В» і її наслідки є ділом польських шовіністів і націоналістів, вороже і дискримінуюче настронені до українського населення. Дискримінація українського населення в ПНР ведеться й надалі шовіністами і націоналістами, які не шанують постанов і напрямних партії і центральних адміністративних органів країни.

Становище українського населення в ПНР надалі тяжке, зокрема в суспільній і культурно-освітній площині. Для кращої наглядности ми розглянемо, як розв'язується національне питання в сусідніх соціалістичних державах.

В ЧССР, де живе понад 150 тис. українського населення, українці мають громадсько-культурну організацію Культурний Союз Українських Трудящих (КСУТ), що об'єднує понад 7 тис. членів. Повітові управління цієї організації диспонують п'ятьома платними працівниками, мікробусом і особовим автотом. КСУТ видає: тижневик «Нове життя», місячник «Дружно вперед» з додатком «Школа», місячник для дітей «Веселка», кварталник «Дукля» і ряд репертуарних матеріалів для багаточисельних українських народних ансамблів. Головне управління КСУТ має театр поезії, два ансамблі пісні і танцю — вони аматорські, але мають відповідні дотації і тим самим умови для досягнення високого мистецького рівня, що дає їм кваліфікації на виступи за праницею. Кожного року КСУТ проводить великі центральні святкування: Свято пісні і танцю українського населення в Свиднику, Драматичні фестивалі ім. А. Духновича в Межиляборцях, Фестиваль української естради в Камінці. В тих фестивалях бере участь велика кількість аматорських мистецьких гуртків з різних місцевостей, в яких живе українське населення.

Для задоволення культурних, освітніх і громадських потреб українського населення існують клітини державного порядку. В Пряшеві постійно виступає український державний театр. Державний Український Народний Ансамбль пісні і танцю — ПУНА — не тільки плекає і розвиває побутову культуру українців в ЧССР, але гідно репрезентує ту куль-

туру поза межами своєї країни. Музей Української Культури в Свиднику є поважним науковим осередком дослідження української культури в ЧССР. В музеї працює 26 працівників; видається річник «Науковий збірник». Крім того в ЧССР існує український відділ при Педагогічному Інституті, українська філія при Спілці Письменників Словащини, відділ української літератури при Словацькому Педагогічному Видавництві; Українська Редакція при ЧССР Радіо, що zatrudнює 26 працівників, приготує близько 15 радіових програм тижнево в українській мові. Українське населення в ЧССР має своїх представників в партійних і адміністративних органах всіх ступенів, включно до центрального комітету. Такі самі права має також угорське і польське населення. Там виходить, наприклад, польський щоденник.

В НДР, як подає «Політика» ч. 3/69 від 18 січня 1969 року, «лужицьким сербам» — слов'янській національній меншості — на території Саксонії за часів Гітлера грозилася цілковита денационалізація, а то й фізична загибель. На території НДР залишилося було лише 3 серболужицьких вчителів, сьогодні їх число збільшилося до 1700. Мову національної меншості викладають в 90 школах. Видавництво «Домовіна» видало 539 різних шкільних підручників. Чотири представники лужицьких сербів обороняють їхні права в Народній Палаті. Національне життя лужицьких сербів правно гарантується їм «Великою картою лужицької вольности», затвердженою саксонським парламентом на внесок Соціалістичної Партії Єдності, 23 березня 1948 («Закон про гарантію прав серболужицького населення»).

Автор праці «Доля і недоля лужицьких сербів» стверджує на стор. 248, що «закон про гарантію прав серболужицького населення і виконавчі розпорядження треба вважати зразком правильної розв'язки національних питань, що є можливе лише в соціалістичних державах або в тих, які соціалізм будують. Доказом того є не тільки зміст тих юридичних актів, але і спосіб проведення їх в життя державною владою: обов'язок дати моральну і матеріальну підтримку». На стор. 253 цієї ж книжки автор пише: «Перший раз в історії Лужиць діти лужицьких сербів мають свій дитячий садок. Мають також кілька народних шкіл із рідною мовою навчання і понад сотку таких, де їх мова викладається як один з предметів. В цих школах вчить кілька сот серболужицьких вчителів і вчає до них більше 8 тис. дітей. В Будзешині і Хоцебю є дві добре влаштовані середні школи, які підготовляють серболужицьку молодь до університетських студій.

«В Радворжі є школа для провідниць дитячих садків, на вчителів вчає в двох школах в Будзешині... працює також дві професійні школи: сільсько-господарська в Будзешині і рибальська в Ракеці... В Ляйпцігу і Дрездені є сербськолужицькі студентські дома. Серболужицькі студенти в Ляйпцігу і Дрездені зобов'язані вивчати, крім предмету своїх студій, рідну мову, історію, літературу й етнографію свого

народу. Університет Карла Маркса в Ляйпцігу є також вогнищем сорабістичних студій, зосереджених в Інституті Сорабістики». На стор. 255 читаємо: «Незалежно від того, в Будзешині працює Інститут Серболужицького Народознавства, що є організаційно зв'язаний з Німецькою Академією Наук».

«Культурне життя лужицьких сербів увійшло у нову стадію», — пише далі автор згаданої книжки на стор. 257. — «Колись треба було задовольнятися лише аматорськими мистецькими ансамблями. Сьогодні поважну роллю відіграють ансамблі професійні... В половині 1950 року, під час відвідин у Будзешині президента Піка, перед ним виступив ансамбль співу і танцю, зложений з 1 000 осіб... В 1953 році Вінар створив Серболужицький Державний Ансамбль Пісні і Танцю в числі 100 осіб. Від 1948 року (стор. 258) існує професійний пересувний театр, який обслуговує 25 місцевостей. Лужицька тематика (стор. 259) перший раз в історії країни увійшла на оперну сцену... Окрема редакція в Хоцебвю (стор. 260—261) передає також літературні і музичні радіопередачі. Звичаї і народну ношу рятують від забуття прозірки і науково-популярні фільми».

«Домовіна» це м. ін. поважна видавнича інституція. Вона має кількадесят працівників... Видала більше 50 книжок для дітей і молоді... Процентом до заопотребування це найслабше поставлена ділянка серболужицької письменницької діяльності. Також наукову літературу репрезентує коло 50 видань.

Подібну національну політику ведуть також партійні й адміністративні органи в Югославії.

Ситуацію українського населення в Польській Народній Республіці найкраще може з'ясувати інформація Комісії для справ культурних національних меншостей Міністерства Культури і Мистецтва з виїздової сесії до Ряшівського воеводства 9—11 червня 1960, в якій читаємо:

«До недоліків треба зарахувати те, що народові ради не досить стараються підтримати розвиток народного мистецтва національних меншостей і охороняти їх культурні пам'ятки. Недостатньою є праця народних рад і громадських організацій в ділянці виховання і підвищення кваліфікацій культурно-освітніх кадрів. Відчувається потреба розгорнути ширшу акцію, яка б з'ясувала політику партії й уряду у відношенні до національних меншостей. Немає ясного спрямування культурної роботи серед національних меншостей».

Комісія мала можливість ствердити, що процес асиміляції національної меншости поступає вперед... В деяких мішаних середовищах польська суспільність й надалі квестіонує право українського населення на плекання і ширення народної культури, релігійної практики в церкві і т. п. Стверджено, що вчителі, які працюють в середовищах національних меншостей, проявляють повну байдужість і не цікавляться культурно-освітнім життям села...

Недостачі кадрів у школах і дитячих садках спричинюються до посилення денационалізації молодого покоління.

Від того часу ситуація українського населення в ПНР ще погіршилася. Як виходить з пресових інформацій «Нашого слова» (орган ЦК РСКТ), ч. 43/71 від 24 жовтня 1971, «в шкільному році 1971—1972 в осередках навчання (української мови) і в двох середніх школах українську мову вивчало 850 учнів. Порівняно з минулим роком таких осередків стало на 10 менше. За даними «Календаря» УСКТ на 1971 рік, кількість учнів, що вивчали українську мову в роках 1969—1970, становила 2 341. За інформаціями «Нашого слова» від 3 жовтня 1971, у Гданському воеводстві «кількість осередків навчання української мови зменшилася (за звітний час) наполовину. Це відноситься, як відомо, до 3—4 осередків і, скажім собі щиро, відповідальність за теперішній стан справи в ділянці навчання української мови падає передусім на повітові шкільні органи . . .»

В «Нашому слові», ч. 31 від 19 вересня 1971, підтверджується: «Недавно осередок УСКТ в Зеленій Горі (Зельона Гура) робив багато заходів, щоб створити пункт для навчання дітей (українських) рідної мови. Батьки склали 27 заяв, які були доручені Відділові Освіти в Зеленій Горі. Тепер кількість заяв збільшилася. Проте, Відділ Освіти відповів середовищу УСКТ, що він не може полатодити справи до кінця календарного року з огляду на брак коштів (200 зл. місячно), а також з огляду на потрібну в цій справі згоду Відділу Внутрішніх Справ. З того виходить, що Інспекторат (Освіти) не обізнаний з ухвалою Міністерства Освіти від 4 грудня 1956 року». На думку редакції, «Інспекторат Освіти не обізнаний», але, здається, що він якраз не хоче бути обізнаним з тими справами! А вже найбільш знаменний є факт, що Відділ Освіти спрямовує справи, які є в його компетенції, до Відділу Внутрішніх Справ.

А вже найбільш трагічна ситуація на відтинку навчання української мови існує у воеводстві Ряшівському, зокрема в лемківському районі, де, незалежно від неодноразових заходів батьків, взагалі немає ані одного осередку для навчання українських дітей їх рідної мови. Батьки склали прохання і заяви м. ін. в таких селах: Ганчова, Ждиня, Граб, Біланка, Поляни, Зиндранова та інших. Були і є такі факти дискримінації, як, наприклад, в селах Біланка, Лосе, Ганчова, Зиндранова, Поляни, де учителі в школах забороняють дітям говорити на перервах українською мовою.

Хочемо пригадати на цьому місці, що негайно після визволення наших земель Червоною армією в січні 1945 року в Горлицях створився Сільсько-Робітничий Комітет Лемківщини, який дістав пряме доручення від міністра освіти організувати на Лемківщині початкові школи з українською мовою навчання. Особисту відповідальність за цю справу ніс уповноважений міністра, гrom. Михайло Донецький.

В книжці «Над річкою Ропою» (Історичні нариси, Літературне В-во, Краків, 1968) на стор. 782 читаємо: «В квітні 1945 року працювало (в Горлицькому повіті) близько 110 шкіл, в тому 62 польські і 48 „лемківських”».

На жаль, школи з українською мовою навчання довго не проіснували. Польські шовіністи і націоналісти вже в шкільному році 1945—1946 зліквідували українські школи, залишаючи в них українську мову як один з предметів. А в шкільному році 1946—1947 зліквідовано взагалі навчання української мови.

В цілій державі тоді була діюча березнева конституція з 1921 року, лише в відношенні до українського населення застосувалися засади фашистівської конституції з травня 1935.

Гітлерівський окупант, заволодівши нашою територією в 1939 році, забрав нашому населенню її громадську власність — бурси й інтернати, що їх провадили лемківські культурно-освітні товариства (Сянік, Горлиці, Новий Санч). Після визволення наших земель місцеві шовіністи скористали з того факту і позбавляють українське населення до сьогоднішнього дня тієї громадської власности.

В ділянці культури, а також розвитку культурно-освітньої праці і мистецьких ансамблів українського населення ситуація цілком краще не виглядає. В минулих роках в нашому районі існувало 12 мистецьких ансамблів в селах Команьча, Туринськ, Новиця, Бортне, Лосе, Висова, а також в Сяноку і Горлицях. Ці ансамблі через брак фінансової, а також і фахової допомоги з боку УСКТ, як рівнож і відділів культури народних рад — перестали існувати. На листи до властей, що їх писано в справі допомоги, не отримано навіть відповіді. Зараз на нашому терені існує властиво один аматорський ансамбль, до якого входять аматори з чотирьох сіл. На ціле Ряшівське воєводство УСКТ має лише одного інструктора в ділянці музики (на етаті), але нема засобів транспорту, і йому важко в гористому терені задоволювати всі потреби. Як відомо, аматорські мистецькі ансамблі сьогодні вже, незалежно від усього, не можуть задовольнити культурні потреби українського населення в матірній мові на відповідному мистецькому рівні.

Про ситуацію в ділянці охорони пам'яток матеріальної культури нашого району найкраще говорить в статті, яка була поміщена в тижневику «Політика», ч. 42 від 16 жовтня 1971, п. н. «Вздовж великого і малого обводу», на території, що тепер входить в склад Ряшівського воєводства, було 529 церков, в тому 374 дерев'яних і 155 мурованих. Більше 50 відсотків з тих 374 об'єктів можна зарахувати до цінних і цікавих старовинних пам'яток... В 1939—1956 роках 175 церков перестало існувати. В серпні 1956 рішенням Воєводського Комітету ПОРП і Воєводської Народової Ради стримано акцію розбирання церков... Проте шкоди, зроблені в 1947—1956 роках, були багато більші, бо вони не скінчилися тільки на вже зруйнованих об'єктах. Багато церков «присто-

совано» до потреб нового вжитку, ними користувалися, але ніхто не робив навіть найбільш необхідних ремонтів.

Нищено також стародавні каплиці і хрести при дорогах; руйновано цвинтарі. Безпосередню роль в тих дискримінаційних супроти українського населення практиках шовіністів і націоналістів відіграла Римо-католицька церква.

За джерелами «Новін Жешовських» від 11 березня 1968, виходить, що «серед кільканадцяти більших віросповідань в нашій країні найбільшої зухвалости, легковаження законів і державних розпоряджень допускаються ієрархії Римо-католицької церкви. Та їх роль неслухняного Дизя примушує задуматися і викликає несмак навіть серед слухняних і ревних віроісповідників. Ілюстрацією такого свавілля може бути справа безправного привласнення Перемиською Дієцезією більше 100 церков і інших сакральних об'єктів».

«Церковний Вістник», ч. 11 від 1967, на стор. 15 подає: «8 листопада православні вірні знову зібралися біля своєї святині (в селі Р., Горлицького повіту) на богослуження. Незабаром з'явився римо-католицький священник з юрбою своїх вірних і почав лаятись, кричати... «можете відправляти собі на купі гною, а не коло святині... Тут не було православних і не буде... Забирайтеся до Радянського Союзу, до колгоспів на кукурудзу»... А з юрби летіли вигуки: ... «ваші єпископи хай забираються до турків, тут для них немає місця». А хтось з юрби підскачив до православного священника і, погрожуючи кулаками, піднесено кричав: «Утікай, коли ще цілий, бо може скінчитися погано і будеш нарікати». Подібні випадки, включно з тяжким побиттям церковного робітника православного обряду, мали місце в селі Поляни, Кроснянського повіту 16 квітня 1971. Були намагання побити православного священника, який був змушений втікати з церкви — об'єкту, якого він є господарем. Коментарі тут зайві».

Параграф 7, точка «Ф» статуту УСКТ стверджує, що одним із завдань товариства є «розвивати і охороняти регіональну українську культуру, а зокрема культуру лемків».

З ініціативи активу УСКТ зорганізовано Палату Пам'яток лемківського району. Створено Музейну Раду при Воеводському управлінні УСКТ. Головне управління УСКТ не тільки що не допомогло в цій справі, але цілковито її знехтувало (порушуючи цим постанови IV З'їзду і Пленуму Головного Правління УСКТ) і не зацікавувалося музеєм — Палатою Пам'яток, — який знаходився в селі Зиндранова, відзначеному, як вже було згадано вгорі, чехо-словацьким урядом. Велике зацікавлення викликає військовий відділ Палати Пам'яток. Чехо-словацьке радіо присвятило йому окрему передачу в липні 1971 року. В 1969 року відділ відвідав аташе Радянської Амбасади у Варшаві, а недавно його постем був ген. Чехо-словацької Армії Францішек Бедзік, учасник боїв за визволення села Зиндранова і здобуття Дуклянського перевалу, герой Чехо-словацького Корпусу.

Палата Пам'яток надалі чекає на опіку і допомогу з боку відповідальних державних органів і Головного Правління УСКТ.

Наше населення не має матеріальної бази для ведення культурно-освітньої роботи. Наша суспільно-культурна організація УСКТ не розпоряджає достатніми фінансовими фондами, а також не має приміщень для культурно-освітньої діяльності і її розвитку. За даними «Українського Календаря» за 1971 рік в цілій країні існує тільки 16 клубів УСКТ. В лемківському районі немає ані одного.

Це тяжке під культурним оглядом, а навіть трагічне становище, в якому знаходиться українська національна меншість в ПНР, є наслідком того, що наглядає і піклується цим єдиним культурним товариством українців в Польщі Міністерство Внутрішніх Справ, яке до справ культури відношення не має.

Кадрова політика УСКТ (яке є на бюджеті МВС), — не впливає з дійсних потреб розвитку культурно-освітньої праці серед українського населення. Як доказ цього є факт, що державні відзначення визнало «діячам» УСКТ, які не мають жодних осягів в культурно-освітній праці серед українського населення, в розбудові товариства, тим більше в його організаційній роботі. Навпаки, деякі з них є відомі як порушники статуту УСКТ і зі своєї розбивацької роботи, зокрема у воеводствах Зеленогорському, Люблінському, Вроцлавському, а останньо Ряшівському. Рівночасно з тим відмежовується від праці в товаристві його активних культурно-освітніх членів, які є віддані прогресивним традиціям нашої суспільності. Доказом цього може послужити найсвіжіший факт явного порушення статуту УСКТ на Воеводській Конференції УСКТ в Перемишлі (17 жовтня 1971) керівником Головного Правління УСКТ, гром. М. Корольком; колишнім секретарем ПП УСКТ, а теперішнім головним редактором «Нашого Слова», гром. Г. Боярським і секретарем воеводського правління УСКТ в Ряшові, гром. Я. Стечею. Вони безцеремонно, хоч їм звертали увагу делегати, порушували правила статуту — точку положення про вибори — аби лише провести згори намічені особисті вигоди — виєлімінувати нелюблених ними, але заслужених для товариства діячів нашого лемківського району. Нам прикро, що представник Уряду Внутрішніх Справ ПВНР (Повітовий Виділ Народних Рад) в Ряшеві гром. Генрик Жак не протиставився тим потягненням, але активно їх підтримував.

Ми вважаємо, що УСКТ повинне підлягати Міністерству Культури і Мистецтва, яке є компетентне в культурно-освітній праці.

Порушення принципу рівності громадян у відношенні до українського населення існує не тільки в площині шкільництва і культури, але також і в господарській ділянці.

В нашій державі приватна і кооперативна власність є гарантовані конституцією, але це право, у відношенні до укра-

їнського населення, порушено і обмежено. Земля, нерухомий маєток і ліси, що були власністю приватною, кооперативною і громадською, декретом від 27 липня 1949 (Дзеннік Устав Ржечпосп. Поль., ч. 46, поз. 339) перейшли на власність Державного Скарбу. Основою видання такого декрету був принцип, що у державну власність переходить майно, яким дотеперішній власник перестав фактично володіти. Алеж виселені (примусово) в акції «В» власники не могли фактично володіти своєю власністю, бо кожна їх спроба вернутися в 1947—1949 роках з західніх земель на свою батьківщину кінчалася засланням до табору в Яворні.

В 1956—1958 роках деяка частина виселених людей вернулася, але їм не привернено повних прав на їх власність. Зокрема дуже вперто відмовляється повернути ліси, які для господарств в гористих теренах є частиною їх існування і розвитку.

Поворотці послідовно цілими роками стараються, щоб їм вернули ліси, покликаючись на право спадковости. Негативна настанова до цієї справи є пересторогою для тих, що хотіли б вернутися, і доказом обмеження в правах українського населення, яке живе в гірських теренах.

Ми вважаємо, що це є засіб економічного тиску на українське населення. Одному з українців, який від років старався, щоб йому повернули ліс (хоч він фактично ним володів) в Міністерстві Рільництва і Лісництва заявили: «Ми вам лісу не віддамо на тій самій основі, що і німцям на Західніх землях, бо ви підпадаєте під ту саму ухвалу, що і німці на Західніх землях. Зверніться до послів, нехай вони змінять рішення, тоді ми вам зможемо віддати вашу власність».

В південно-східній Польщі сотки тисяч гектарів землі лежать облогом. Акція поселення осадників з Краківського, Кельського й інших воєводств, себто поселення поляків на давніх українських етнічних теренах для їх спольонізування, не принесла сподіваних вислідів. До Саніцького повіту спроваджено навіть поляків з ЧССР. Мільйонові кредити, призначені на осадництво, у дуже великій мірі розтратили «осадники» комбінатори. В нашій державі не вистачає харчів і паші для худоби, їх імпортується з-за кордону за девізи.

Найкращими осадниками на згаданих землях буде населення, яке вишло з тих околиць, яке має досвід покоління, як господарити в гірських теренах, яке має сантимент до рідних сторін і яке має бажання вернутися. На жаль, в акції «В» вперто відмовляється права на поворот, а ВНР (Виділ Народових Рад) в Кракові формально заборонив приписувати українців і циганів в повітах Нового Торгу і Нового Санчу. Це є явним порушенням 69 параграфу Конституції ПНР та доказом, що тих громадян трактується як громадян нижчої категорії. Це є нарешті явною національною дискримінацією.

Сільськогосподарські органи дуже часто висловлюються з визнанням і про господарність і громадську поставу українських хліборобів, які хазяйнують на західніх землях в гір-

ських теренах. Згадує про це К. Пудло у наведеній вище науковій праці на стор. 103: «Більшість лемків на селі займається тепер, крім хліборобства, ще скотарством. Під тим оглядом вони часто перевищують інших осадників».

Ми є переконані, що ніхто краще не розведе годівлі худоби, не обробить землі південно-східних районів ПНР, яка до сьогодні лежить облобом, ніхто не дорівняє колишнім мешканцям тих земель — українському населенню, яке по суті хоче вернутися в рідні сторони.

В минулому терени Лемківщини і Люблінщини були широкою базою для комуністичного і революційного руху КПП і КПЗУ. Вони мали в українському населенні тих районів, яке гноблено національно і економічно, природного союзника і соціально підложжя для дії і боротьби проти фашистського режиму санації.

Від перших днів гітлерівської окупації українські комуністи тих районів організували антифашистський рух спротиву і всенародну визвольну боротьбу за соціально і національно визволення. В праці «Історія боротьби ПРП, ГЛ і АЛ з гітлерівським окупантом на Підкарпатті (1942—1945 рр.)», В-во Референтури історії Партії при ПОРП, Ряшів, В. Госьцімінський на стор. 31—32 пише: «Після втечі Водзік переїсся в лемківські терени до села Клопітниця, де замешкав у тов. Степана Пейка і Серняка. Хоч переслідований (зн. „по-за грою”), працює далі, добирається до віддалених місцевостей у повітах Ясло і Горлиця (Клопітниця, Воля Цеклинська, Перегримка, Пакошівка, Мацина, Розділля), нав'язує контакти з багатьма товаришами: Степаном Пейком, Степаном Климашем, Іваном Серняком, Константином Бодаком, Яном й Михайлом Донським й іншими. Ці товариші вже в 1940 році почали організувати на терені Перегримка—Клопітниця партійну організацію на взірці бувшої Комуністичної Партії Польщі, створили місцеве керівництво, втягнули до організації товаришів з Розділля, Мацини й інших місцевостей. Товариші Пейко, Серняк, Оленич, Климаш й інші зробили червоний прапор з емблемою «Молот і серп», печатки, а також опрацювали організаційну структуру. Ознайомившись з тією організацією, Водзік разом з місцевими товаришами переіменував її на «Спілку Комуністів Підкарпаття». Прапором, який переховувано під час окупації, в дні визволення вітали Радянську армію. Організації «Комуністи Підкарпаття», «Спілка Комуністів Підкарпаття» і «Робітничо-селянський Подвиг» пізніше, коли організувалася Польська Робітничя Партія, увійшли до її складу. Далі на стор. 33 автор пише: «Під кінець червня 1942 року до села Клопітниця (пов. Ясло), з огляду на безпеку, перенісся тов. Владислав Гомулка. Він замешкав у тов. Степана Пейка. В 1942 році відбулося під керівництвом тов. Владислава Гомулки кілька засідань і конференцій Підкарпатського Комітету ПРП з участю ширшого активу. Конференції і засідання відбувалися в селі Клопітниця у тов. Пейка і в Горлицях в мешканні Михайла Донського. В тих

конференціях брали участь: Еміль Дзедзіц, Ядвіга Людвинська, Гжегож Водзік, Густав Міцал, Ян Капала, Павел Карп, Ян Донський, Міхал Донський, Степан Пейко, Іван Серняк, Базиль Бленіч й інші. А на стор. 111—123 названі лемківські села, де були клітини ПРП, і подані прізвища лемківських комуністичних діячів. Згадані такі лемківські села: Сквіртне, Баниця, Пеатна, Новиця, Квятонь, Розділля, Боднарка, Мацина Велика, Криниця, Богуша, Солотвини, Тилич, Петроша Воля, Мисцова, Перегримка, Воля Цеклинська, Березів, Рута Перегримська, Явіря, Дошниця, Крампна, Жидівське, Граб, Пстружне. Це далеко не всі місцевості, де існували клітини ПРП.

В праці «З думкою про Народну Польщу» (В-во ВК ПОРП в Ряшеві — Реферат Історії Партії) на стор. 283—285 вираховані прізвища деяких видатних діячів революційного руху на Підкарпатті, що згинули в боротьбі з гітлерівським окупантом. На 45 поданих прізвищ діячів комуністичного руху — 23 це прізвища лемківських комуністів. Це є доказом участі лемків у боротьбі проти гітлерівського окупанта і власної реакції за національне і соціальне визволення.

В минулих роках (60-их) появилася наукова і партійна література, в якій бралось під увагу участь українського населення в боротьбі польського народу за соціальне і національне визволення. В останніх роках в подібних виданнях навмисне і тенденційно замовчуються прізвища навіть видатних лемківських діячів, а тим самим зменшуються заслуги і розмір принесених жертв в боротьбі за народну владу в Польщі. У читача постає неповний образ (однобічний, деколи навіть фальшивий) про українське питання в Польщі, тим більше, що коли про нього говориться, то змальовуються лише банди УПА.

У зв'язку з недалекими роковинами 30-річчя заснування Польської Народної Республіки і VI З'їзду ПОРП, ми вважаємо це письмо громадським голосом в загальній дискусії над «Напрямами ЦК ПОРП на VI З'їзд Партії».

З нагоди 30-річчя ПНР треба чесно насвітлити вклад патріотичних сил українського населення Польщі в загальнонаціональну боротьбу з гітлерівським окупантом за соціальне і національне визволення.

Треба також показати подвиги десятків тисяч добровольців Червоної армії, які походили з теренів ПНР, що їх досі промовчується.

Висновки з аналіз і порівнянь, поданих в цьому листі, повинні бути ясні. Вони чітко з'ясовані в листі комуністів і безпартійних лемківського району від 12 листопада 1968 до V З'їзду Партії.

Ми послідовно підтримуємо внески і постуляти того листа.

Ми глибоко переконані і віримо, що нове керівництво Партії й Уряду в своїх зусиллях поправити ситуацію в дер-

жаві, докладно проаналізує і розгляне всі наведені нами питання і займе відповідну, справедливу поставу, що вплине на покращення становища українського населення в ПНР, принесе економічні, культурні і соціальні користі нашій вітчизні.

Отримують:

1. I-ий Секретар ЦК ПОРП, гом. Едвард Герек
2. Голова Ради Міністрів гом. Пйотр Ярошевіч
3. Міністер Культури і Мистецтва
4. Міністер Освіти і Вищого Шкільництва, гом. Генрик Яблонський
5. Міністер Внутрішніх Справ, гом. Францішек Шляхціц
6. Комісія Внутрішніх Справ Сейму ПНР
7. Комісія Культури і Освіти Сейму ПНР
8. I-ий Секретар ВК ПОРП в Ряшеві, гом. Станіслав Шкраба
9. Головне Правління УСКТ
10. Радянська Амбасада у Варшаві.

(Це письмо підписали всі осередки УСКТ, названі на 1-ій сторінці. Печатки прибили також Повітові Правління УСКТ в Горлицях і Сяноці).

З польської переклала *Н. І.*

Післямова до „Пам'яткової записки“ акад. А. Сахарова

Видатний радянський учений-фізик акад. Андрій Д. Сахаров, «батько радянської атомової бомби», як його визначають, і водночас ініціатор і голова створеного в листопаді 1970 року у Москві Комітету прав людини в СРСР, надіслав у березні 1971 року свою «Пам'яткову записку» ген. секретареві ЦК КПРС Леонидові Брежнєву. У своєму меморандумі акад. Сахаров з'ясував сучасне становище в Радянському Союзі, заторкуючи при цьому ряд актуальних і пекучих проблем внутрішньої і зовнішньої політики СРСР і висловлюючи низку вимог про кінечність таких чи інших реформ і змін в радянській дійсності. Відповіді на свою записку від Л. Брежнєва акад. Сахаров не одержав і, згідно із своєю заявою, передав її текст редакціям радянських газет. Не дочекавшись ні опублікування, ні навіть згадки про цей меморандум у радянській пресі, акад. Сахаров написав у червні 1972 року післямову до своєї «Пам'яткової записки». Опубліковані самвидавним способом тексти цієї післямови, як і самої записки, були одержані за кордоном і розповсюджені для преси російською та іншими мовами. Нижче передаємо текст післямови в українському перекладі. — Редакція.

«Пам'яткова записка» була скерована на ім'я генерального секретаря ЦК КПРС 5 березня 1971 року. Вона залишилась без відповіді. Я не вважаю, що маю право далі відкладати її публікацію. «Післямова» написана в червні 1972 року. В ній подані деякі доповнення, і вона частково заступає згаданий у тексті записки додаток «Про переслідування з політичних мотивів».

Я почав громадську діяльність яких 10—12 років тому, усвідомивши злочинний характер можливої термоядерної війни і повітряних випробувань термоядерної зброї. З того часу я переглянув багато чого в моїх поглядах, особливо починаючи з 1968 року (для мене особисто початок того року ознаменувався працею над «Міркуваннями про прогрес», а кінець, як і для всіх, гуркотом танків по вулицях непокореної Праги).

Алеж основа моїх поглядів все таки залишилася та сама, що й раніше.

Як і раніш, я не можу не цінувати великих добродійних змін (соціальних, культурних, економічних), які відбу-

лися в нашій країні за останніх 50 років, проте, здаю собі справу з того, що аналогічні зміни відбулися в багатьох країнах і що вони є виявом загальносвітового прогресу.

Як і раніше, вважаю, що подолати трагічні суперечності і небезпеки нашої доби можна тільки через зближення і взаємну деформацію капіталізму і соціалістичного ладу.

В капіталістичних країнах цей процес має супроводитися далшим посиленням елементів соціального захисту прав трудящих, послабленням мілітаризму та його впливу на політичне життя. У соціалістичних країнах також конечним є послаблення мілітаризації економіки та месіаністичної ідеології; життєвопотрібним є послаблення крайніх проявів централізму і партійно-державної бюрократичної монополії і в економічній ділянці виробництва та споживання і в галузі ідеології та культури.

Як і раніше, я визнаю вирішальне значення за демократизацією суспільства, за розвитком прилюдности (гласности), дотримуванням законности, забезпеченням основних прав людини.

Як і досі, я покладаю надію на еволюцію суспільства в тих напрямках під впливом технічно-економічного прогресу, хоч і мої прогнози стали сьогодні більше стримані.

Нині мені в більшій мірі, як передше, здається, що єдиною справжньою гарантією збереження людських вартостей в хаосі некерованих змін і трагічних потрясень є свобода переконань Людини, її моральна спрямованість до добра.

Наше суспільство заражене апатією, лицемірством, міщанським егоїзмом, прихованою жорстокістю. Більшість представників його вищого прошарку — партійно-державного апарату управління, вищих забезпечених прошарків інтелігенції — цупко тримається за свої явні і таємні привілеї і є глибоко байдужою до порушень прав Людини, до справ прогресу, до безпеки і майбутнього людства. Інші, стурбовані у глибині душі, не можуть дозволити собі на жодне «вільнодумство» і засуджені на болючий розлад самих із собою. Розмірів національного лиха набрало пияцтво. Воно є одним із симптомів моральної деградації суспільства, яке все глибше поринає в стан хронічного алкогольного отруєння.

Щоб духово оздоровити країну, треба ліквідувати умови, які витворюють в людях лицемірство і пристосуванство, викликають в них почуття безсилля, незадоволення і розчарування. Треба ділом, а не словами забезпечити всім однакові можливості щодо просування на праці, в освіті і культурному рості, конечна ліквідація системи привілеїв у всіх ділянках споживання. Доконечна більша ідеологічна свобода, цілковите припинення всіх форм переслідування за переконання. Необхідна докорінна реформа освіти. Ці думки покладено в основу багатьох пропозицій «Пам'яткової записки».

У записці зокрема згадано проблему поліпшення матеріального становища і самостійності двох найбільш численних і соціально-важливих груп інтелігенції — вчителів та медичних працівників. Жалюгідний стан народної освіти й охорони здоров'я приховується дбайливо від закордонного ока, проте для всіх, хто хоче бачити, він не є секретом. Безкоштовний характер охорони здоров'я й освіти — не більше, як економічна ілюзія в суспільстві, де всю додаткову вартість експропріює і розподіляє держава. В цих ділянках особливо згубно позначилася ієрархічна класова структура нашого суспільства з його системою привілеїв. Стан освіти й охорони народного здоров'я — це злиденність загальнодоступних лікарень, убогість сільських шкіл, переповнені класи, злидні і пригніченість народного вчителя, казенне лицемірство у викладанні, яке заццеплює молодому поколінню байдужість до моральних, мистецьких і наукових вартостей.

Окреме місце серед передумов оздоровлення суспільства посідає припинення переслідувань з політичних мотивів, і в судових, і в психіатричних формах, і в усіх інших виглядах, на які здатна наша бюрократична задубіла система з її тоталітарним втручанням держави в життя громадян (звільнення з праці, виключення з вузів, відмова щодо приписування в тій чи іншій місцевості, обмеження у просуванні на праці тощо).

Паростки морального відродження народу й інтелігенції, які виникли після обмеження крайніх проявів сліпої терористичної системи сталінізму, не зустріли належного розуміння в керівних колах. Основні класово-соціяльні та ідеологічні риси ладу не зазнали суттєвих змін. З болем і з тривогою я примушений відзначити, що слідом за ілюзорним у великій мірі лібералізмом знову посилюється обмеження ідеологічної свободи, змагання припинити неконтрольовану державою інформацію, переслідування з політичних й ідеологічних мотивів, навмисне загострення національних проблем. П'ятнадцять місяців, які минули від моменту подання (моєї Пам'яткової) записки, принесли нові тривожні свідчення про розвиток цих тенденцій.

Особливо тривожить хвиля політичних арештів, проведених у перші місяці 1972 року. Численні арешти відбулися на Україні. Відбулися вони також в Москві, в Ленінграді, і в інших районах країни.

Увагу громадянства в ці місяці привернули суди над Буковським у Москві, над Строкатою в Одесі та інші.

Незвичайно загрозливим своїми наслідками для суспільства і цілковито неприпустимим порушенням прав людини є використання психіатрії в політичних цілях; відомі багаточисленні протести і виступи з цього приводу. Сьогодні, як і раніше, у тюремній психіатричній лікарні перебувають Григоренко, Гершуні і багато інших; невідома доля Файнберга та Борисова; заїснували й нові факти психіатричних репресій (наприклад, справа поета Лупиноса на Україні).

Переслідування та нищення релігії, що проводиться вперто й жорстоко протягом десятиріч — без сумніву одне з найбільш серйозних своїми наслідками порушень прав Людини в нашій країні. Свобода релігійних переконань і релігійної діяльності — невідривна частина інтелектуальної свободи взагалі. На жаль, останні місяці позначилися новими фактами релігійних переслідувань, зокрема у Прибалтиці та в інших місцях.

Я не зупиняюся в цій післямові над низкою важливих проблем, викладених мною у «Пам'ятковій записці» та в інших документах — у відкритих листах до членів Президії Верховної Ради СРСР «Про свободу виїзду з країни» і міністрові внутрішніх справ «Про дискримінацію у відношенні до кримських татар».

Не зупиняюся також і на більшості міжнародних проблем, заторкнених у «Записці». Виділяю з-поміж них питання обмеження перегонів у озброєннях. Мілітаризація економіки кладе глибокий відбиток на міжнародну і внутрішню політику, призводить до порушення демократії, прилюдності і законності, створює загрозу для миру. Добре вивчена роль військово-промислового комплексу в політиці США. Аналогічна роль таких же факторів в СРСР і в інших соціалістичних країнах мало досліджена. Проте, треба зауважити, що ні в одній країні частина військових витрат — стосовно до національного доходу — не досягає таких розмірів, як в СРСР (понад 40%). В атмосфері взаємного недовір'я окрему роль відіграє проблема контролю, що її заторкнено у «Записці».

Пишу цю післямову невдовзі після підписання важливих договорів про обмеження протиракетної оборони і стратегічних ракет. Хочеться вірити в почуття відповідальності перед людством політичних керівників і діячів військово-індустріальних комплексів в США і в СРСР. Хочеться вірити, що ці домовлення мають не тільки символічне значення, але й призведуть до реального скорочення перегонів у озброєннях і до дальших кроків, які злагіднюватимуть клімат у нашому страдницькому світі.

На закінчення вважаю за потрібне особливо підкреслити те значення, що його я кладу на пропозицію створити міжнародний консультативний орган «Міжнародний Союз Експертів», який мав би право рекомендацій з обов'язковим розглядом їх національними урядами (пункт Б, 3 в/ «Записки»). Я вважаю цю пропозицію реальною — за умови широкої міжнародної підтримки, якої я прошу.

Звертаюся не тільки до радянських, а й до закордонних читачів, сподіваючися на їх активну допомогу в боротьбі за права Людини. Сподіваюся також, що мій голос «із середини» соціалістичного світу якоюсь мірою допоможе зрозумінню історичного досвіду останніх десятиріч.

Із спогадів нотаря (II)

У БРОДАХ

Володимир Рудницький

До Бродів я попав випадково. З кінцем червня 1925 року я закінчив (як було перед тим умовлено) однорічне заступництво нотаря Каліневича в Березові та виїхав до Львова, щоб після кількох днів відпочинку розглянутись за новим «варстатом праці». Але скоріше, як сподівався, я одержав пропозицію від нотаря Вольніка у Бродах (він спеціально приїхав до Львова), щоб бути його постійним заступником тому, що він сам «не має часу» вести канцелярію, бо є комісаром Повітового Виділу, а крім цього має до полатоджування ще й «інші справи». Як я пізніше довідався, ті «інші справи» — це була тиха спілка з послом Андрієм Вітосом, братом провідника «людовців» і кол. польського прем'єра Вінкентія Вітоса, в доставах сіна для війська. Незвичайно «відповідне» зайняття для нотаря! — На мій запит, чому він вибрав на свого заступника саме мене, він відповів, що звернувся в тій справі за порадою до Нотаріальної Палати та що президент Шелєвський і заступник президента Маєр гаряче порадили йому — мене. Вольнік, якого я досі не знав, справив на мене позитивне враження, ми скоро дійшли до порозуміння відносно моєї винагороди та моєї «вільної руки», тобто його невтручання в ведення канцелярії. Ми розійшлися з тим, що найдалі за тиждень я приїду до Бродів, а він до того часу подбає про номінаційний декрет для мене з Окружного Суду та про знайдення для мене відповідного приміщення.

Бродів я не знав. Я тільки раз переїжджав через це місто ніччю восени 1914 року, коли мене відіслали разом з іншими з т. зв. «волинського фронту» під Ясеновом до шпиталю у Львові. Я знав, що перед війною Броди було містом багатим, торговельним і промисловим, з більшістю жидівського населення, містом, в якому була митна станція й Торговельна Палата, та що Броди й повіт були твердиною москвофільства під проводом посла до австрійського парламенту Дмитра Маркова, відомого україножера, який разом із послом Володимиром Дудикевичем у Коломиї не вважали себе навіть «старорусинами», а таки «русскими». Мене цікавили не тільки вигляд міста, але й відносини та зміни, що могли статися після війни серед української громади.

Після короткого часу, в якому я був зайнятий ознайомленням з канцелярією та всякими «офіційними» візитами по урядах, я почав шукати зв'язків з нашими громадянами.

Першою моєю «діяльністю», як заступника нотаря, було завішення на фронті кам'яниці, в якій містилася наша канцелярія, під офіційною овальною таблицею з державним орлом і написом «Нотар Ян Вольнік», подовгастої таблиці, на якій «стояло» польською й українською мовою мое ім'я і прізвище і внизу «Заступник нотаря». Це викликало обурення серед наших «приятелів», а навіть другий нотар у Бродях вшехполяк Фастнахт пожалівся на мене й Вольніка перед Нотаріяльною Палатою, але безуспішно, бо ми не зробили нічого протизаконного. Я не мав сумніву, що згода Вольніка на завішення моєї таблиці не виходила з його сантиментів до мене чи українців, але з чистої калькуляції, що моя таблиця збільшить нам українську клієнтелю та що цим поб'є свого «приятеля» Фастнахта з яким не говорив, а канцелярія останнього була сильніша. «Розрахунок» Вольніка здійснився вже в наступному році.

Мені було дуже приємно зустрітися з моїм давнім знайомим адвокатом д-ром Володимиром Чировським, дружиною якого була з роду Рудницьких, і з професором гімназії Зеноном Лопатинським, моїм шкільним колегою з бережанської гімназії, з гімназійним катехитом о. Михайлом Осадцою, з яким я опісля заприятелював на тлі спільних містецьких зацікавлень, зі суддями Панасом і Вилнцем, який був одружений зі сестрою мого шкільного колеги (також з бережанської гімназії), і приятелем та товаришем за фахом Мироном Мосорою, адвокатом д-ром Теодором Жолнірчуком, його конципіентом Сірком (дуже гарний тенор), кооперативними діячами Володимиром Чубатим і Качором, власником м'ясарні Грицем Швалюком та деякими студентами, як Баванчук і Олексішин. Я сердечно втішився, коли зустрічався з о. Фенчинським (не пам'ятаю вже, в якому селі він був парохом) та його дружиною Генею з дому Пюрко, що була племінницею мого дядька каноніка о. Богдана Пюрка. Їх обох я знав ще в молодих передвоєнних роках.

Згодом я пізнавав все більше наших видатніших громадян духовних і світських, прізвища яких здебільша затерлися, на жаль, у моїй пам'яті, але всі вони були щирими українськими патріотами, які спричинилися до занепаду «кацапщини» на Брідщині та до поширення української національної свідомости. Але ще сьогодні бачу перед собою обличчя о. Володимира Кармазина та господарів Олександра Вислоцького і Михайла (?) Кізя, з якими ласкава доля дозволила мені тісно співпрацювати на громадському полі.

Я свідомо вжив вислову «занепаду кацапщини». Хоча Маркова вже в Бродях не було, «москвофільство» ще не було викорінене. Воно існувало, причаївшись під новою фірмою «сельробізму», що був експозитурою московського більшовізму. Хоч у місті «кацапщина» не мала інтелігентного активного проводу, зате по селах мала ще багато прихильників, розагітованих демагогічним провідником, господарем Назаревичем, який, на щастя, після свого провалу при соймових ви-

борах втратив свій авторитет і зійшов зі сцени. Тоді українська національна стихія чимраз більше поширювалася, все більше охоплювала селян брідської землі.

Із внутрішньої потреби і за намовою моїх нових знайомих і приятелів я включився в громадське життя. Став членом усіх організацій, вже восени обрано мене головою Української Бесіди, а на весну 1926 року головою Повітового Народного Комітету. Я боронився проти останнього вибору тому, що не почував себе на силах виконувати як слід цей важкий обов'язок. Я не знав ще добре повіту, не знав у більшості громадських діячів по селах; ведення нотаріальної канцелярії забирало мені багато часу, а й моя офіційна фахова позиція в'язала мені руки й унеможлиблювала частіші об'їзди повіту. Та знайшлися добрі люди, як Володимир Чубатий, який став заступником голови, та згадані вище о. Кармазин, Вислоцький і Кізь, що взяли на свої плечі тягар «чорної роботи», залишаючи за мною плянування праці, зв'язок із Крайовим Народним Комітетом та конференції з місцевими представниками. Вищеназваних я зберіг у своїй пам'яті з милими сантиментами і вдячністю за їхню щирю співпрацю.

За мого понад трирічного перебування у Бродях пережив я чимало, як людина і як громадський діяч. Але хочу спинитися на кількох подіях, які вважаю великим досягненням української громади в місті й повіті, досягненням, яке треба завдячувати зрозумінню ваги спільної праці для спільного добра. Я гордий, що міг бути одним із колішат цієї громадської машини та що наша спільна праця завершилася успіхом.

Першою справою були вибори до громадських рад і ради міста в 1927 році. Виборами у сільських промадах керували Чубатий, Вислоцький і Кізь, а проведення міських виборів стало обов'язком д-ра Жолнірчука та моїм.

Вибори до Міської ради мали відбутися ще за старим австрійським законом, себто в 4 куріях. Національне відношення в місті було таке, що переважну більшість мали жиди, в малій кількості були поляки (переважно урядовці) і найменше було українців — отож, щоб здобути відповідну кількість мандатів для українців, треба було переконати жидів і поляків про конечність компромісу. (Давніше українці мали тільки одного представника в міській раді, який визнавав себе «русином», і щойно наші визвольні змагання зробили з нього українця). Переговори від українців вели д-р Жолнірчук і я. У висліді створено спільний виборчий комітет, що складався з чотирьох жидів, трьох поляків і двох українців. Вшехполяки відмовилися від участі в комітеті. Незабаром комітет однодушно схвалив компроміс, на підставі якого в міській раді жиди мали отримати тридцять місць, поляки чотирнадцять й українці чотири. Ми вирішили також склад майбутньої ексекутиви міської ради, себто бурмістра, заступника бурмістра й п'ятьох асесорів, яких мала вибрати вже сама рада. Бурмістром мав стати поляк, його за-

ступником жид, першим асесором жид, другим українець, третім поляк, четвертим і п'ятим жида. Комітет прийняв за-саду, що в кожній курії мають бути поставлені кандидати на радних та їх заступників з кожної національності та що треба поставити в кандидати також і вшехполяків на доказ, що комітет не керується ніякими політично-партійними мо-гивами, є органом аполітичним, який прагне до вибору такої міської ради, що мала б працювати єдино на базі діловости і добра міста.

Очевидно, на засіданнях були різниці думок щодо по-одиноких кандидатів (головне поляків), але вкінці вдалося пе-реконати опонентів, що найкращим доказом доброї волі ко-мітету буде, коли на списку кандидатів поляків будуть прі-звища сімох вшехполяків або, як вони себе звали, «національ-них демократів». Та це був «рахунок без господаря». Вирі-шено вислати до їх провідника нотаря Фастнахта пред-ставника комітету для спонукання його до участі в комітеті та до «спільного фронту» у виборчій кампанії. Вибір впав на мене. Я проти цього рішення боронився, кажучи, що я буду поганим делегатом тому, що Фастнахт ставиться до мене во-роже не тільки як до українця, але також як його профе-сійного конкурента. Прохав, щоб вислати когось іншого та ніхто не хотів взяти на себе тягару неприємної інтервенції. Поляки про це навіть слухати не хотіли, а жида викрочу-валися, що він «більший антисеміт, як україножер». Тоді я прийняв це завдання, але застерігся, щоб ніхто не мав до мене ніяких претенсій на випадок невдачі моєї місії.

Ще цього самого вечора я пішов до нотаря Фастнахта. Коли я сказав йому, що я є представником виборчого комі-тету й хочу з ним поговорити про вибори, він чемно запро-сив мене до свого кабінету. Не буду переповідати докладно нашої майже тригодинної розмови, але кінцевий її вислід був такий, що Фастнахт погодився на список кандидатів з ма-лими змінами стосовно його партійних товаришів і своєї влас-ної особи. Комітет поставив його кандидатуру в курії першій, в якій голосували виборці з вищою освітою, а він зажадав, щоб поставити його прізвище на списку четвертої курії, т. зв. загальної, до якої належали всі виборці, що не входили до перших двох курій, і тому ця курія мала найбільше управ-нених до голосування. Я впевнив його, що комітет задоволить його бажання, й ми розійшлися в повній згоді. З висліду моєї інтервенції я був дуже радий. Та я скоро переконався в своїй наївності в оцінці характеру Фастнахта, про що — пізніше.

На другий день на засіданні комітету я зreferував ви-слід моєї місії, — комітет з вдовolenням прийняв мій звіт до відома та вирішив видрукувати негайно список кандидатів на радних з кожної курії окремо та кольпортувати їх між ви-борцями, а для курії третьої й четвертої влаштувати окремі віча, на яких мали б промовляти кандидати й члени коміте-ту. Мене призначили кандидувати в курії третій (середне

купецтво й ремісництво), в якій було понад вісімсот виборців, а промовляти мав я також на вічу четвертої курії.

Вибори пройшли спокійно в найбільшому порядку, і всі кандидати виборчого комітету були обрані величезною більшістю голосів (я отримав 790 голосів). З українців були вибрані о. парох Демчинський, д-р Жолнірчук, Швалок та я. Це перший раз в історії Бродів у міську раду обрано чотирьох українців.

На превелике наше здивування, два дні перед виборами та під час них, появився в місті другий анонімний список, на якому не було українських прізвищ, крім о. Демчинського, не було й Вольніка та інших людовців, а на їх місце вставлено однодумців Фастнахта, а також кільканадцять жидівських кандидатів заступлено іншими. Нам було зразу ясно, що це підризна робота вшехполяків, але ми не вірили, що сам Фастнахт приклав до цього свою руку. Після виборів Чубатий приніс мені чотири картки, писані рукою Фастнахта з прізвищами кандидатів, які стояли на анонімному списку. Чубатий сказав, що ті картки одержав від знайомого складача в друкарні, який був вражений поведінкою Фастнахта. Це обурило мене та всіх членів комітету. Були такі, які вимагали негайного скреслення прізвища Фастнахта із списку і публічного його натаврування. Я проти цього заперечив. Хоч, на мою думку, Фастнахт повівся нечемно, все таки він був моїм старшим колегою за фахом, а публічний скандал міг мати для нього прикрі наслідки. Але я зробив одну помилку. У розмові з одним моїм знайомим, який також став радним міста, а належав до гурту, близького Фастнахтові, я сказав, що Фастнахт зламав компроміс, і вияснив йому справу списку. Мій співрозмовець повторив Фастнахтові мої слова. Незабаром я одержав листа з Нотаріальної Палати з повідомленням про донесення нотаря Фастнахта проти мене, що «розсіваю по місті проти нього неправдиві й образливі вісті». Палата зажадала від мене виправдання. Я негайно докладно і річезо списав цілу справу, залучив картки, писані рукою Фастнахта, і листи, видані виборчим комітетом, а що Фастнахт був членом управи Нотаріальної Палати, я побоювався, щоб те все на «пропало» в секретаріяті Палати, тому рішився особисто поїхати до Львова, щоб вручити справу самому президентові палати і дати йому ще й усні пояснення. Старенький президент уважно читав моє письмо, оглядав картки Фастнахта і збентежено, наче не вірив своїм очам, крутив головою. Опісля слухав уважно моїх вияснень, знову крутив головою, а вкінці сказав: «Так, це неприємна справа, але вертайтеся, колего, спокійно до ваших Бродів. Вам нічого злого не станеться». Згодом я отримав листа з Палати, в якому стверджено, що обвинувачення Фастнахта виявилися безпідставними, але (мабуть, як «цукерка» для нього) Палата радить мені в майбутньому не виявляти моїх навіть слухних критичних зауваг про другого нотаря перед «чужими». Пізніше я довідався, що на засіданні Палати Фастнахт мусів ви-

слухати чимало гірких слів від президента та інших членів Палати.

Цей неприємний епізод мав несподіваний для мене наслідок. Фастнахт змінив своє ставлення до мене, став чемним, ввічливим. Але я йому вже не вірив і був певний, що він знову «встругне якусь штуку». Мої передбачення здійснилися скоріше, ніж я думав.

Прийшло перше засідання новообраної міської ради. Засідання відкрив староста, привітав нову раду, як першу від часу війни виборну громадську репрезентацію та після кількох стереотипових фраз про працю для добра міста й держави передав дальший провід засідання д-р Ріттелеві, довголітньому передвоєнному бурмістрові та послові до австрійського парламента, а тепер новообраному членові міської ради. Д-р Ріттель почав процедуру вибору бурмістра, його заступника та асесорів. Ми, себто члени виборчого комітету, які стали радними, мали вже цілий список готовий і домовилися, що пропозицію на вибір бурмістра-поляка ставитимуть українець і жид, а на інші пости: на українця — поляк і жид, на жидів: поляк і українець. Так і сталося. О. парох Демчинський і аптекар Каліш поставили внесення на вибір бурмістром поляка Гурку, міщанина, власника бляхарської робітні, людину з характером, поважну, розумну, але й скромну, кандидатуру адвоката д-ра Глясберга на заступника бурмістра запропонували нотар Вольнік і д-р Жолнірчук, а внескодавцями на першого асесора аптекаря Каліша були Вольнік і я. Однодумець Фастнахта, його канцелярійний урядовець-соліцитатор Берднарівський, поставив пропозицію на вибір бурмістром д-ра Ріттеля, але той рішуче заявив, що кандидатури не приймає. Отож, при окремому голосуванні за кожного кандидата усі три «наші» були обрані без ніяких труднощів, з тим, що сім радних вшехполяків стрималися від голосування. Але коли при виборі другого асесора директор банку жид Кутін і директор Повітової Каси Ощадности поляк Кін проголосили мое прізвище, тоді Фастнахт і його шість однопартійців-вшехполяків піднялися зі своїх місць та остентаційно почали виходити зі залі. Спершу всі були збентежені, але за хвилину у залі зчинився сміх і сецесіоністи виходили при акомпаньяменті вигуків «політикани», «ребеліянти», «виходіть скоріше, скоріше» і т. д. Після їх виходу вибори продовжувалися далі, і всі пропоновані були вибрані одностайно. По проголошенні д-ром Ріттелем вислідів голосування в залі залунали грімкі оплески членів міської ради й зібраної публіки. Признаюся, що я був зворушений цим виявом довір'я і в душі радів, що це вперше українець став міським асесором.

Фастнахт зробив велику помилку. Кинений у бік українців і в мене особисто бумеранг — вдарив його. У місті було обурення, його престиж перед громадянством впав дуже низько. Це відбилося також від'ємно на його канцелярії: давніші клієнти почали його покидати, нові не прибували, кіль-

кість справ і прибутки зменшувалися так, що Фастнахт, щоб рятувати ситуацію», прийняв на свого заступника д-ра Беганського, кол. майора польської армії, «пілсудчика», в надії, що цей вирятує його з халепи. Але Беганський, не повініст і дуже культурна, спокійна і приємна людина, критично дивився на всі «скоки» свого шефа й обмежувався тільки сумлінним виконанням своїх урядових обов'язків. З ним я мав дуже добрі товариські взаємини, і мене дуже пригнобила в перших місяцях 1929 року, коли я був вже у Щирці, вістка про його несподівану, передчасну смерть. Після мого виїзду з Бродів доходила до мене вісті, що Фастнахт веде далі свою деструктивну роботу, доносить на людей і що він став у місті одіозною постаттю. Своєю безхарактерною поведінкою пошкодив тільки сам собі та стягнув на себе важку, хоч заслужену кару. У т. зв. «чорному місяці» для нотаріату, в грудні 1933 року, з проголошенням вже польського нотаріального закону, Фастнахт був одним із перших, які, рішенням міністра справедливості, втратили свої посади. Фастнахт може бути клясичним прикладом, як нетолерантність, мегаломанія й егоцентризм можуть знівечити людину і якою правдивою є стара китайська приповідка, що «хто хоче спочивати на лаврах, часто оліноється на кактусах».

На першому засіданні нового «магістрату» посадник Гурка повідомив нас, що сецесіоністи (разом із своїми заступниками) подали зречення з вибору на радних, тому треба покликати на їх місце заступників з виборчого списку, що й зроблено. Після цього Гурка представив свій проект праці та її розподіл між нами. Мені призначено правний реферат. Але крім цього я виконував інші доручення бурмістра, головне в ділянці т. зв. «зовнішніх зв'язків». Він цими справами не любив займатися, думаючи, що він не «репрезентативний» (малий на зріст, лисавий, з розкудланим вусом та великими окулярами), а не хотів віддавати репрезентації міста своєму заступникові Глясбергові, якого вважав ще більше нерепрезентативним. З праці я був вдоволений. Атмосфера на наших засіданнях була приємною, діловою, ми працювали у повній гармонії та тишилися довір'ям міської ради і населення, а наші пропозиції приймалися радою без ніяких поважних труднощів, хоч і не всі радні стояли на відповідному інтелектуальному і культурному рівні.

Другою важливою справою були вибори до варшавського союму в 1928 році. До того часу Брідщина не мала українського посла, — за Австрії послом був запеклий москвофіль Марков. Перші вибори за польської адміністрації в 1922 році українці збойкотували на доручення політичного проводу; отож, тепер український повітовий актив вирішив усіми зусиллями подбати про вибір українця як посла до союму. Я одержав, як голова Повітового Народного Комітету, листа від секретаря Краєвого Комітету д-ра Володимира Целевича, мого на рік молодшого колеги з гімназії й університету, з проханням приїхати до Львова для обговорення справи вибо-

рів у моему повіті. Після обговорення політичної ситуації на Брідщині і можливостей вибору нашого посла, Целевич заявив мені, що ця справа була предметом нарад Крайового Комітету, що остаточно рішення стримано до часу розмови Целевича зі мною і що за інформаціями, які він одержав з Брідського повіту, єдиним успішним кандидатом на посла може бути — я. Я був заскочений. Правда, мої брідські приятелі не раз висловлювали таку сугестію, але я не брав її серйозно до уваги і ніколи не сподівався, що на таку думку може власти централя у Львові. Я відповів Целевичеві, що він і члени Крайового Комітету та їхні місцеві інформатори помиляються. Ні я, ні який інший інтелігент не можуть на Брідщині виграти виборів. Сельроби виставляють як свого кандидата селянина Назаревича, що має серед сільського населення ще багато прихильників і його підтримують колишні москвофіли-інтелігенти та що проти демагогії Назаревича і його агітаторів не встоїть ніякий український інтелігент. Тому, щоб виграти вибори, ми мусимо виставити кандидата селянина. Також із особистих причин не можу прийняти мандату тому, що не маю амбіції робити політичної кар'єри, тим більше, що я завжди ще тільки заступник нотаря, який мусить заробляти на хліб, а не самостійний нотар, що диспонує своїм часом і має відповідні матеріальні засоби. Целевич наполягав на зміні моїх поглядів, а коли я не поступився, спитав: «А чи є у нас, на місці, відповідний кандидат?» Я відповів, що на місці ми справи кандидатури ще не обговорювали, але я маю на думці такого кандидата. Є це молодий господар, з закінченими семи гімназійними класами, енергійний, добрий промовець і з дуже добрим виглядом. Він має всі прикмети, щоб бути членом нашої соймової репрезентації. Це — Олександр Вислоцький. Правда, деякі закидають йому, що «від хлогів відстав — до панів не пристав», але в такій характеристиці грає велику роллю людська заздрість. Я висловив надію, що вдасться переломити це упередження до нього. Целевич подумав і сказав: «Добре, пришли його найскоріше до нас, щоб ми могли його пізнати. Але пам'ятай, що ми все таки не викреслюємо тебе з наших плянів».

Негайно після повороту зі Львова я через післанця попросив Вислоцького найскоріше мене відвідати. Зараз другого дня він прийшов, і ми мали довгу розмову. Я розповів йому про мої відвідини в Целевича та що я запропонував його (Вислоцького) на посольського кандидата. Я бачив, що мої слова були для нього несподіванкою, збентежили його, але рівночасно в його очах заблестіла радість. Спершу Вислоцький боронився своєю невідготованістю до такої поважної ролі й праці, але вкінці погодився. Ми домовилися, що він найпізніше за два дні поїде до Львова, а після повороту негайно (просто з залізниці) заїде до мене. Я ще зобов'язав його до абсолютної мовчанки про поїздку до Львова та її ціль, щоб не було з боку його противників якоїсь протиакції. Вислоцький з'явився у мене третього дня радісний, але й частинно

зажурений заявою Целевича, що кожний кандидат на посла муситиме скласти в Крайовому Народному Комітеті кавціний векселі (не пам'ятаю вже, на яку суму). Але я заспокоїв його запевненням, що я радо такі векселі разом з ним підпишу. Незабаром я одержав від Целевича повідомлення про затвердження Крайовим Комітетом кандидатури Вислоцького.

Головною моєю теперішньою турботою було, чи й як вдасться мені створити за Вислоцьким однодушний, суцільний фронт нашого промадянства. Я втаємничив у мій плян мого найближчого товариша праці Чубатого, а опісля д-ра Жолнірчука, окликав спершу на засідання управу Повітового комітету, яку я докладно поінформував про мою поїздку до Львова, розмову з Целевичем й опісля з Вислоцьким і прочитав листа про затвердження кандидатури Вислоцького. Після дискусії присутні односторонньо прийняли до відома рішення Крайового комітету та на моє прохання зобов'язалися тримати все в таємниці аж до скликання наради представників кожного села. На цю нараду з'явилося більше півтори сотні людей. Спочатку ми обговорювали можливості вибору нашого посла, і представники промад звітували за свій терен. Народи відбувалися дуже ділово, але відчувалося напруження і цікавість серед присутніх хто має бути кандидатом на посла. Деякі промовці висловлювали не тільки надію, але й певність, що я буду цим кандидатом, і запевняли велику перемогу при виборах. Але я прохав відкинути всякі особисті комбінації та закликав до підтримки кандидатури, яку вирішить Крайовий Народний Комітет тому, що він є нашою верховною політичною владою та що нашим національним обов'язком є віддати всі наші сили у виборчій акції, щоб перший раз в історії Брідщини послом став — українець. Я бачив, що моя довга (може, задовга) промова справила помітне враження, і тоді я поставив формальну пропозицію, щоб усі присутні зобов'язалися підтримати кандидата Крайового Комітету. Пропозицію прийнято гучними оплесками, а на запит, хто є проти, не піднялась ні одна рука.

Коли зала заспокоїлася, я прочитав листа д-ра Целевича, що кандидатом на посла з нашої виборчої округи призначено Олександра Вислоцького. У залі запанувала тиша, опісля присутні почали оплескувати, але й чути було вигуки, «як це сталося», «з ним ми не виграємо» і т. д. Я знову взяв слово, спершу подякував зібраним за їх довір'я до мене, а потім спокійно представив виборчу ситуацію й мотиви, які заважили на моєму рішенні не прийняти кандидатури і запропонувати на моє місце Вислоцького. Промову я закінчив словами: «Не ми маємо виграти з Вислоцьким, але Вислоцький має виграти з нами. Не забуваймо, що він не гірший український патріот, як кожний з нас. Йдеться не про особи, не про Вислоцького, чи Рудницького, чи кого іншого, а ставкою є українська справа, і в ній нам не вільно керуватися нічим іншим, як тільки її добром, її перемогою. А передумовою перемоги є наша наполеглива праця і безоглядна

солідарність. Тому, в ім'я Боже, всі як один ставаймо до праці! Хай живе перший український посол брідської землі — Олександр Вислоцький!» Заля знову загула оплесками, а зворушений Вислоцький виголосив палку промову з запевненням віддати всі свої сили на користь народу й своїх виборців. Відспіванням молитви «Боже єдиний...» закінчилася нарада.

Прийшли вибори і з них вийшов перший український посол Брідщини.

Як довго я був у Бродах, посол Вислоцький після соймової сесії часто відвідував мене й оповідав про свою працю та відносини серед нашої соймової репрезентації. Був гордий (і я з ним), що його обрали до делегації на міжпарламентарну конференцію в Берліні. Я радів, коли чув похваляти від інших послів на його адресу. На жаль, після мого виїзду з Бродів я втратив з ним контакт, але завжди щиро й сердечно згадував його як доброго друга.

Щораз більший розвиток нотаріальної канцелярії і моя праця як міського асесора забирали мені все більше часу, і я почувався все більше втомленим. Після закінчення успішної виборчої кампанії в переконанні, що сумлінно виконав свій громадський обов'язок, а відійшов від головування в Повітовому Народному Комітеті, передавши його провід у досвідчені енергійні руки Володимира Чубатого.

Третя справа, що мала важливе значення для нашої спільноти на Брідщині, було створення Повітового Союзу Кооператив. Головну заслугу треба визнати невтомному, молодому, повному енергії, симпатичному ентузіястові кооперативного руху — Романові Кочержукові, який став головним директором Союзу. В організації Союзу я грав маленьку роль, але все ж таки мене обрано першим головою Надзірної Ради.

У жовтні 1927 року сталася велика зміна у моєму житті — розпочався новий етап. Я покинув парубоцький стан і одружився.

Виринають у пам'яті ще деякі епізоди з менш серйозним, а радше гумористичним забарвленням.

Як відомо, Броди межували з Волиною, а містечко Радивилів було віддалене тільки на кілька кілометрів. На Волині існували також нотаріати, але нотарями були не фахівці-юристи, а люди, які одержували нотаріят як синекуру (наприклад: у Радивиліві нотарем був — аптекар?!). Діяв на Волині давній російський «Свод законів», не було судових ґрунтових книг і катастральних мап. Сільське населення, не мавши довіря до аптекарських нотарів, полагало, що свої земельні купна-продажі з допомогою вїттів чи секретарів, але звичайно такі «акти» не мали правного значення. Одногo понеділка (в цей день відбувалися у Бродах ярмарки) я та мої бюрові співробітники були здивовані, коли побачили крізь вікна, як кілька рядів кременезких селян, одягнених, як не в нашому повіті, йшли вулицею, затрималися пе-

ред нашою канцелярією та ввійшли до брами кам'яниці. За хвилину ми почули стук у наші двері, і до середини ввійшла ціла група. Перший, мабуть, їх провідник, спитав: «Чи тут нотаріус?». «Тут», — відповів старший канцелярист. «А де він?». — «Ось тут», — і вказав на мене. Вони з цікавістю глянули на мене, а провідник сказав: «Ми хочемо з вами поговорити». «Будь ласка, зайдіть до моєї кімнати, але не всі, бо в ній всі не помістяться». Вони щось між собою пошепотіли, і за мною пішло п'ять чоловіків. «Сідайте, тепер можемо спокійно говорити. Бачу, що ви не тутешні. Чим можу вам служити?» — спитав я українською мовою. «Ми з Радивилівщини. Довідалися, що в Бродах є нотаріус наш чоловік, тож врадили піти до міста, розвідати, чи це правда, поглянути на нього та спитати, чи він захоче писати для нас контракти. Ми продаємо і купуємо землю, тому хочемо мати все в порядку, по закону, щоб наші діти не мали колись мороки». Почали мені розказувати про хаотичні умови, що панують зараз у тій ділянці на Волині. «Ще за москалів, за царя, був якийсь порядок, а тепер, чорт зна, що зробилось. Купуєш землю, кажуть йти до аптекаря, а до кого йти як чоловік або худобина захворіє? Таж аптекар до масти, а не до контрактів. Ми раді, що вас знайшли, і скажіть: візьмете у ваші руки наші справи? Візьмете?» Мої гості дуже мені сподобалися. Говорили чистою українською мовою, їхня поведінка була вільна, без сліду меншевартості, що не раз проявлялася між галицькими селянами-бідняками. Вони очікували моєї відповіді і з неспокоєм дивилися один на одного. Я спитав: «Ви курите?». — «Та куримо, пане нотаріусе». Я почаствував їх цигарками і сам закурив. Вони взяли цигарки, подякували й вдоволено всміхнулися. Ту усмішку я зрозумів, що вони впевнилися, що я «їх чоловік» та що між мною й ними немає психічної різниці «хлопа і пана», з якою часто стрічався наш селянин в урядових бюрох. Я впевнив їх, якщо мають до мене довір'я, я радо бачитиму їх моїми клієнтами і сам буду займатися їхніми справами. Але прохав їх не приходити в ярмаркові дні з великою кількістю справ, бо ми маємо ще інших, яких треба обслужити, а годі до півночі працювати. Вони на це погодилися, і ми умовилися, що в найближчому тижні прийдуть знову вже як мої клієнти. Ми щиро стиснули руки, я ще вийшов з ними до дершої кімнати і на коридор, щоб попрощатися з іншими. При відході я почув слова провідника: «Все в порядку, ходімо додому». Так, — все було в порядку, бож ми всі були задоволені.

За тиждень з'явилися знову мої знайомі. Я взяв інформації щодо їхніх трансакцій, і цього дня вони підписали шість нотаріальних актів. Таких приемних клієнтів я рідко коли стрічав. При відчитанні актів вони уважно і з повагою прислухувалися до не знайомих їм, ще й у польській мові, правничих висловів і були дуже раді, коли я дав точні пояснення українською мовою. Я був зворушений їх довір'ям до мене, коли

після подання їм коштів справи вони без словечка почали рахувати гроші. З легким збентеженням запитували, чи я прийму за плату в російських передвоєнних золотих рублях, бо вони ще «до польських злотих не привикли». У цьому запиті виявилася їхня щирість і наївність, бо чи знайшлася б тоді яка людина, що таку оферту відкинула б? Я їх заспокоїв позитивною відповіддю, сказав, що сьогодні можуть мені за платити тільки половину коштів, а решту вирівняють за тиждень при відібранні випису актів та ще порадив, щоб ці виписи добре зберегли до часу, коли в їхньому районі будуть закладати ґрунтові книги. Таке бувало кожного тижня. І за кожним разом ті й інші щиро дякували мені, а найкращою винагородою для мене були їхні слова: «Ось, це справді наш чоловік, оцей н а ш нотар».

Одного разу трапилася мені така пригода: в суботу я поїхав до Львова і вертався в неділю нічним поїздом. Був дещо втомлений і попрохав кондуктора (з п'яткою у руці), щоб мене, якщо задрімаю, збудив перед Бродами. Але я не задрімав, а вколосаний одноманітним туркотом коліс твердо заснув. Як довго я спав — не знаю, але нараз пробудився під враженням тиші. Поїзд стояв на станції. Я глянув крізь вікно і з переляком побачив напис — Дубне. Глипнув на годинник — перша година ночі. Значить, я опинився яких дві години їзди поза Бродами. Вибіг з поїзда і зайшов до станційного бюро спитатися, коли відходить найближчий поїзд до Бродів. «О годині десятій» — була відповідь. «Чи є в місті готель, в якому я міг би затриматися?». «Є, навіть звідси недалеко, але не будьте розчаровані, коли він вам не сподобається. Він не дуже чистий, тому вважайте, щоб чого не набралися». Та мені було однаково, я був роздратований. Мав бути в бюро о годині дев'ятій ранку, ярмарковий день, канцелярія буде повна клієнтів, між ними мої приятелі радивилівці, а я можу бути в Бродах щойно біля полудня. Та на це не було ради. Знайшов «готель», для якого замітка начальника станції була великим компліментом. Була це брудна, огидлива, вонюча спелюнка, і я, замість покластися до ліжка, сів на крісло, проклинаючи себе й кондуктора, який «забув» мене збудити. Ранком я вмився, попрохав грубу, патлату, неохайну власничку готелю принести снідання й опісля пішов на станцію. О годині дев'ятій я розповів начальникові станції про мою пригоду і прохав його пов'язати мене телефонічно з моїм бюрою у Бродах. Увічливий начальник змилосердився, і за кілька хвилин я почув у слухальці голос Воляніка. Коли я йому сказав, що я в Дубні й як воно сталося та що приїду у полудні, він розсміявся. «Добре, що приїдете», — каже, — «а то ми побоювалися, що вас щось гірше зустріло. Тут вже очікує вас ціла волинська компанія, і маємо з ними мороку. Не хочуть з нами говорити, тільки з вами. Добре, що ви задзвонили, тепер вони заспокояться. До побачення», — я ще почув знову його сміх.

Приїхавши до Бродів, я, не вступивши до свого помешкання, пішов зразу до бюро. В сінях, яких двадцять кременезних селян сиділи на долівці спинами об стіні. Побачивши мене, піднялися, й я почув: «Слава Богу, що ви вже тут. А то без вас такий б... що нема з ким по-людськи говорити». Цього дня канцелярія працювала до години одинадцятої ночі (я без обіду й вечері), але я потінався тим, що мої клієнти також були голодні, а мали перед собою ще довгу дорогу додому. Все таки я був радий, що день не був змарнований і що я мою працю не підірвав довір'я моїх клієнтів, яким вони досі мене обдаровували.

До моїх волиняків я набрав великого сантименту і мав повну приемність у розмовах з ними. Вони щиро висловлювали свої погляди на різні теми, від своїх злободенних турбот почавши, а на політиці кінчаючи. Я їх пізнав як прегарну вітку нашого народу, твердого характеру, прив'язання й любов їх до рідної землі та національної свідомости. Цього не зуміли знівечити російський і польський уряди, і я вірю, що не зломлять і більшовики. Згадували з жалем короткий період нашої державности і наш програш, але не втратили віри у відновлення української самостійної соборної держави. З-поміж цих волиняків виросли великі наші патріоти самостійники, як теперішній владика Української Автокефальної Православної Церкви митрополит Мстислав Скрипник та адвокат Сергій Підгірський, обидва колишні послы до варшавського сойму.

Пригадується мені також одна рівночасно зворушлива й комічна історія. Як відомо, польська влада прагнула до послаблення українського сільського населення і тому заселювала «креси» польськими осадниками із західньої Галичини, на куплених Парцеляційним Банком від дідичів землях. Злакомившись низькою ціною землі та довгореченцевими кредитами також і на господарське зняряддя, західні поляки радо покидали свою рідну землю і переселялися на схід. У Брідському повіті було вже кілька сот родин також осадників, для яких створено окремі промади з атрактивними назвами, як, наприклад, «Варшавка». Тому що нотар Вольнік був також «людовцем» і походив із Заходу, всі осадники були нашими клієнтами, а не другого нотаря Фастнахта, якого не любили також через його прубу поведінку і за те, що він не цікавився їхніми справами, а відсилав їх до свого соліцитатора Беднарівського, також запеклого вшехполяка. Я поводився з цими осадниками, як із всіма клієнтами, ввічливо, звичайно брав сам перші інформації і щойно опісля приділював працю котромусь з працівників.

Одного дня, перед виборчою кампанією до сойму, ввійшло до моєї кімнати кілька осадників. По їх обличчях я пізнав, що їх ціллю є «щось інше». Заки я встиг щось сказати, один із них, поважний господар, відіззався: «Пане нотарю, ми мали вчора зібрання й всі вирішили, що ви маєте бути на-

шим послом». Мене «заткало». «Дуже дякую вам за честь, але це неможливе. Поперше, я не кандидую, подруге, ви знаєте, що я українець, а ви маєте кандидата поляка, дотеперішнього посла Єнджея Вітоса, а потрете, я хотів би знати, як ви прийшли на таку думку?». «Справа проста. Ми чули від наших сусідів українців, що ви маєте бути кандидатом. Ми вас знаємо більше двох років, знаємо, що ви людина безстороння, справедлива і тому будете добре заступати інтереси усіх виборців, без ніякої різниці. Вітоса більше не хочемо. Він не зважає, що добре для нас, тільки дбає про свою кишеню. Просимо вас, погодіться». Признаюся, я був зворушений їх щирістю й довір'ям до мене, але рівночасно усвідомив собі комізм ситуації, що польські селяни звертаються до українця бути оборонцем їхніх прав. «Ні, дорогі, повірте, що мені дуже прикро відмовити вам, але моє сумління не дозволяє мені дати вам викрутну відповідь. Не гнівайтесь на мене, і будьмо далі приятелями». Я побачив їх розчарування й жаль, що було для мене доказом, що й серед польських селян-осадників є чесні характери, які не дають себе заманювати агітаторськими гаслами національного шовінізму й ненависти й оцінюють інших тільки за характером людини. Без дальших слів ми дружньо стиснули собі руки, а після їх відходу я задумався: яке краще було б життя, коли всі були б такі, як ті, що ось покинули мою кімнату.

У сусідній кімнаті, від якої двері були відкриті, Вольнік слухав мою розмову з осадниками, а після їх відходу ввійшов до мене та сміючись сказав: «Що ви робите з людьми, колего? Тепер готова приходити до вас кожного дня якась делегація, — навіть від Фастнахта, ге, ге». «Я нічого не роблю з людьми, а це вони, бозна чого хочуть від мене. Хай приходять, тоді всі дістануть таку саму відповідь, як осадники». Вольнік сміявся, був здоволений, бо знав, що популярність його заступника спричиняється до збільшення клієнтелі і водночас і прошових прибутків.

У Бродах пережив я ще один епізод, який залишив у мене найглибше враження. Це була зустріч і розмова з генералом Мироном Тарнавським, колишнім начальним командантом Галицької Армії. Але цей епізод залишаю до дальшого циклу моїх спогадів під заголовком «Якими я їх знав», якщо Всевишній дозволить мені їх написати.

Час плив скоро. Я й не стямився, як зблизився кінець 1928 року, себто моє вже понад трирічне перебування у Бродах. Мені навіть на думку не приходило, що це може змінитися. Я мав дружні взаємини з моім шефом, мав вироблену позицію серед громадянства, мав професійну і громадську працю, що дала мені повне вдоволення, і думав, що залишуся в Бродах до часу, коли отримаю номінацію на самостійного нотаря. Так, «Індик думав...». Одного дня в половині грудня задзвонив в бюрі телефон, що був у кімнаті шефа. Я чув, як Вольнік досить довго щось говорить, опісля відчинив двері

й сказав, що це телефон до мене. Я побачив на його обличчі збентеження. У слухальці я пізнав голос віцепрезидента Нотаріальної Палати у Львові Маєра: «Пане колего, нотар Райнер у Щирці смертельно хворий. Негайно, найпізніше завтра ранком їдьте до Щирця та візьміть від Райнера підпис на письмі, що вас іменує своїм заступником. Це рішення Президії Палати. Опісля зайдіть до мене. Спішіть. До побачення». Я остовпів і ледве вимовив: «Добре, дякую».

На другий день я був у Щирці та, на жаль, зі стареньким Райнером, з яким я був добре знайомий, не міг говорити. Він був вже в агонії. Я повернувся до Львова, зголосився у Маєра й оповів йому про мої відвідини у Щирці. Він телефонічно з'єднався з президентом окружного суду Обертинським, представив йому справу та після розмови велів мені негайно написати прохання до суду про найменування мене заступником нотаря в Щирці, він (себто Маєр) це прохання заопініює, і щоб я з цим проханням завтра зголосився у президента Обертинського. Я так і зробив, але президент не міг мені зараз видати декрету, бо тим часом прийшла вістка про смерть нотаря Райнера. Треба було ще виконати деякі формальності, і я мусів чекати декілька днів, заки одержав номінацію вже не як заступник нотаря Райнера, але т. зв. «посмертну субституцію», себто на самостійне ведення нотаріату в Щирці до часу найменування нового нотаря, що тривало щонайменше один рік. Після одержання декрету, я негайно поїхав до Щирця, щоб познайомитися з канцелярією та знайти для неї і для себе відповідне приміщення. Покійний Райнер був неодружений, не дбав про свої вигоди, і його бюро та мешкання складалося з двох невеличких кімнат. В цих справах я мав велику поміч від директора банку в Щирці Володимира Могильницького, мого товариша з 24 полку піхоти. Я зателеграфував до моєї дружини в Бродях, повідомив її про корисне поладження моєї номінації та прохав негайно приїхати до Львова. Та «як пех, то пех». Після мого повороту зі Щирця до Львова почав падати густий сніг і потиснув сильний мороз. За кільканадцять годин увесь край покритвся глибоким снігом, всі поїзди зупинилися, і життя завмерло на кілька тижнів. Я зі Львова не міг дістатися ні до Щирця, ні до Бродів, дружина не могла приїхати до Львова, телеграф і телефон не діяли. Все було спаралізоване. Щойно після кількох тижнів життя почало поволі знову налагоджуватися, приїхала дружина, ми поїхали разом до Щирця, щоб оглянути наше нове помешкання. У Львові полагодили з експедитором справу перевозу меблів з Бродів, але я вже не міг туди вернутися, бо мусів пильнувати праці в канцелярії. Ціла морока впала на плечі моєї молодой дружини. Я вже більше до Бродів не вернувся і не міг особисто попрощатися з близькими мені людьми. Але вони й місто збереглися на-завжди в моїй вдячній пам'яті, а мое перебування у Бродях уважаю одним із найкращих періодів мого життя.

З Бродів я виніс одну велику правду, яку, на жаль, у нас часто легковажать. У громадській праці не вільно імпровізувати. Все мусить бути наперед передумане, заплановане і — виконане. Передумовою успіху є: точне, з повною посвятою й відданістю виконання своїх обов'язків, дисциплінованість і солідарність, базовані на взаємному порозумінні й виrozumінні з відкиненням всяких особистих фальшивих амбіцій. Громадські діячі мають мати тільки одну-єдину амбіцію: невтомно своєю працею здобути найкращі успіхи для народу й української справи. Українська брідська громада, керуючись такими засадами, — на це здобулася.

«Література» Павла Филиповича

Павло Филипович, ЛІТЕРАТУРА. Статті, розвідки, огляди. Українська вільна академія наук у США. Серія: З нашого минулого, ч. 3. Нью-Йорк—Мельборн, 1971, 581 стор.

Появу збірника вибраних літературознавчих праць відомого поета-неокласика і вченого Павла Филиповича, який на 46 році життя згинув під час сталінського терору у східносибірських північних таборах, українська громада завдячує групі ентузіастів, що згуртувалися в «Товаристві приятелів творчости М. Зерова в Австралії». Від 1950-их років вони розшукували по бібліотеках світу українські видання 1920-их років, в яких були надруковані праці і статті Павла Филиповича.

Через скромні фінансові спроможності товариства не могли бути надруковані всі розшукані статті, є однак надія, що й решту праць буде змога згодом опублікувати.

Павло Филипович (1891—1937) був учнем відомого літературознавця Володимира Перетца, що поклав напередодні першої світової війни основи нового напрямку в літературознавстві на Україні: естетичної формально-поетикальної методи.

Від 1917 року Павло Филипович брав активну участь у літературному і науковому житті України. У відносно вільній творчій атмосфері 1920-их років на Україні були паралельно можливі різні методи дослідження в літературознавстві. Павло Филипович був прихильником порівняльно-історичної методологічної школи, що він і висловив у вступі до збірника «З новітнього українського письменства» (Київ, 1929), однак

він узгляднював також формальні елементи творчости, без чого неможлива всебічна оцінка літературних явищ.

Переважна частина збірника — це літературознавчі статті, надруковані в двох більших розділах «Шевченко і його доба» (стор. 11—180) та «На межі двох сторіч» (183—490). Далі йде огляд «Українське літературознавство за 10 років революції», який знайомить з діяльністю кївських та інших інститутів, в яких провадилися досліди над українською літературою, з їх працівниками і їх опублікованими чи й розпочатими працями. Після нотатки В. М. Отроковського про померлого літературознавця йде бібліографія праць самого П. Филиповича і післямова Григорія Костюка «Поет-учений».

Шевченкознавчі статті П. Филиповича присвячені різним питанням творчости Шевченка, вони розглядають його відношення до романтиків першої половини 19 ст. Автор наświetлює Шевченкові стосунки з Гребінкою, аналізує ранній український романтизм і дає врешті широкий огляд, своєрідну соціологічну студію — «Соціяльне обличчя українського читача 1830—40 років». Висновки автора базуються на ґрунтовних дослідах всього йому приступного матеріалу і віддзеркалюють національне, культурне й економічне життя першої половини 19 ст. на Україні. У своїй студії Павло Филипович перший, мабуть, зумів так широко від-

творити атмосферу доби, в якій кладалися основи нашого нового письменства, познайомити читача з тими прошарками, що були його носіями та споживачами.

Другий цикл статей «На межі двох сторіч» розглядає творчість новітніх українських письменників (Франко, Леся Українка, Кобилянська, Коцюбинський, О. Олесь). У цих статтях Филипович розглядає різні літературні мотиви і теми, наявні в окремих творах письменників, досліджує їх джерела, впливи європейських течій та їх носіїв на окремих поетів. Глибока ерудиція П. Филиповича уможливила йому при застосуванні порівняльної методи куди ґрунтовніше ширше проаналізувати творчість обговорюваних ним письменників. Оцінки Филиповича й сьогодні актуальні. Вони показують, що українську літературу не можна розглядати як відокремлене явище, вона тісно пов'язана з російською літературою (коли йдеться про авторів з централь-

них земель) та з польською і німецькою, навіть скандинавською у випадку авторів з Галичини та Буковини. Без глибокого ознайомлення з літературою наших сусідів і літературною ситуацією даного періоду в Європі, всі наші праці про українську літературу залишаться неповними.

Треба сподіватися, що українська громадськість спроможеться на другий том збірника Филиповичевих дослідів, що їх так важко було упорядникам відшукати. Вона вшанує не тільки наукову працю непересічного вченого і дослідника, що його втрату, як і сотень інших відданих українській культурі людей, кожен українець завжди згадуватиме з глибоким болем, але зверне увагу і чужого культурного світу, в якому ми живемо, на той культурний і науковий потенціал, що ним диспонувала Україна в роки відродження.

А.-Г. Г.

Міжнародна преса про становище на Україні

Від часу арештів діячів української культури в січні і в наступні місяці в міжнародній пресі періодично появляються інформації, огляди та аналізи сучасного становища на Україні.

Газета «Нью-Йорк Таймс» надрукувала в числі від 7 червня статтю свого кореспондента з Москви Т. Шабада «Совети підтверджують неспокій на Україні», в якій пишеться, що діячі української культури «вже довгий час чинять опір політиці, яку вони розглядають як надмірну русифікацію і позбавлення свободи культурної діяльності, що вони борються за більш активне вживання української мови в їхній республіці». У статті згадуються арештовані Іван Світличний, Вячеслав Чорновіл, Святослав Караванський, а також голосна афера українського студента з Белгії Ярослава Добоша.

6 червня ц. р. «Нью-Йорк Таймс» надрукував передову п. н. «Русифікація». Стаття присвячена в основному недавнім подіям у Литві, себто масовим протестам литовського народу проти політики Москви. Стаття кінчається таким висновком: «Так довго, як довго литовці протестують самі, Москва має досить сили, щоб здушити їхній опір. Але є усі підстави думати, що подібні націоналістичні почування виявляються на Україні, у Грузії, Азербайджані, Узбекистані, Казахстані та в інших неросійських республіках, якщо вже не говорити про ще дві балтицькі республіки, себто про Латвію й Естонію. Якщо неросійські народи будуть спроможні об'єднати свої

дії і виступити спільним фронтом проти русифікації, це створить серйозну небезпеку для Москви».

Нью-йоркський тижневик «Тайм» від 31 липня ц. р. надрукував два ширші коментарі про становище в Чехо-Словаччині, у зв'язку з тамошніми політичними процесами, та про самоспалення молодого литовця Каланті і протести в Литві. В обох статтях згадується також про дисидентський рух та репресії на Україні.

Лондонський щоденник «Таймс» помістив у червні ц. р. дві статті видатного дослідника СРСР Пітера Редевей про сучасний опозиційний рух у Радянському Союзі. Перша стаття від 13 червня має назву «КГБ посилює кампанію проти дисидентів». У ній автор м. ін. пише, що на Україні очікують процесу Вячеслава Чорновола, Євгена Оверстюка, Івана Світличного та його сестри Надії, що органи КГБ будуть намагатися використати справу Добоша проти арештованих. У другій статті від 28 червня, п. н. «Росіяни починають найбільший наступ проти опозиції від часу смерті Сталіна», Редевей розповідає про процес Ніни Строкатої та Олексія Резнікова, що відбувся в Одесі від 14 до 19 травня ц. р. Редевей пише, що Строкату судили за те, що вона відмовилася зректись свого чоловіка Святослава Караванського і підтримувала з ним листовий зв'язок, навіть відвідувала у Володимирській в'язниці. За це минулої осені Строкату заатакувала газета «Прапор комунізму» в Одесі, а відтак її обвинувачували в «ан-

тирадьянській діяльності». У цій статті автор згадує також українця Анатолія Решетника, викладача діалектичного матеріалізму з Свердловська, якого засудили на два роки таборів примусової праці за критику політики партії.

Англійський щоденник «Дейлі Телеграф» подав 27 червня ц. р. кореспонденцію з Москви п. н. «Секретна поліція арештує українських націоналістів». У статті згадується звернення групи українців до Верховної ради УРСР і до газети «Известия», в якому, у зв'язку з переслідуванням діячів української культури, автори пригадують, що терор 1937 року в цілому СРСР був попереджений масовим розгромам у неросійських республіках.

Щоденник «Вашінгтон Пост» від 26 травня ц. р. надрукував ширшу статтю, в якій дається оцінка увільнення Шелеста від обов'язків першого секретаря ЦК КП України. Газета пише, що послаблення позиції Шелеста на Україні стало помітне ще тоді, коли без його відома призначено на шефа КГБ України ген. Федорчука, що безпосередньо підпорядкований наказам з Москви. Крім того, Шелест є, на думку газети, сильною індивідуальністю, і він часто стинався з Брежневим на форумі московського політбюро. Щоб позбутися Шелеста, Москва почала обвинувачувати його, ніби він не досить сильно поборював ті українські сили, які обороняють права української мови, культури тощо. «Історично, — читаємо в статті, — націоналізм серед українців, що є найбільшою меншістю в СРСР (50 мільйонів), є постійно одною з

найбільш складних проблем для радянських керівників». (Варто зазначити, що на Заході постійно вживають поняття «націоналізм» на означення всякого народного визвольного руху чи й боротьби народу за основні права розвитку мови, культури, літератури тощо. На Заході також вживається поняття «меншість» тоді, коли йдеться про розмежування народу-більшости, від народу-меншости, навіть як та меншість має десятки мільйонів).

Широкий розголос у міжнародній пресі здобуло т. зв. «Післяслово» академіка Сахарова до його меморандуму, яке він вислав ще в березні 1971 року до Брежнева, протестуючи проти порушень законів в СРСР. У післяслові Сахаров продовжує свої міркування, вказуючи також на арешти на Україні, зокрема Ніни Строкатої і поета Анатолія Луциноса. Текст «Післяслова» надрукувала м. ін. німецька газета «Ді Вельт», що появляється в Гамбурзі.

Французький щоденник «Ле Монд» від 13 червня ц. р. широко коментував усунення Шелеста з Києва, вказуючи на те, що Шелест ніби тримався дуже незалежно на Україні і його усунення пов'язане також з боротьбою Москви проти українських вільнодумців.

Багато уваги останнім подіям на Україні присвячує також бразилійська преса, зокрема газети «Хорналь де Бразіль» та «О Радар». У цій другій широко з'ясована справа листа творчої молоді Дніпропетровського та критики Олеса Гончара за його «Собор», що в свій час була ведена на сторінках радянської преси.

«На уходах» А. Чайковського німецькою мовою

У німецькому видавництві Kolibri, Wuppertal-Elberfeld появився переклад відомої пригодницької повісти з козацьких часів Андрія Чайковського «На уходах» під назвою

VERWEGENE STEPPENREITER

Книжка у полотняній оправі з кольоровою сорочкою (288 стор.), мапою України і 12 ілюстраціями. Ціна 12,80 нм. Її можна замовляти в німецьких та українських книгарнях.

Перекладачка, Анна-Галія Горбач, подала вступ про українських козаків і малий словничок незвичних у німецькій мові виразів та прізвищ й імен цієї повісти, достосованої до вимог сучасної молодіжної літератури. В-во Колібрі вже випустило невеличку серію перекладів з українських молодіжних книжок: «Цупке життя» (Das zähe Leben) В. Кархута, «Лісові казки» (Ukrainische Waldmärchen) О. Іваненко, «За сестрою» (Ritt ins Tatarenland) А. Чайковського, «За чарівною квіткою» (Wasja und der Schatz am Dnepr) О. Бердника. Готується до друку збірка українських карпатських казок п. н. «Іванко — цар звірів» (Iwanko — der Tierkönig) та «Козацька помста» (Kosakenrache) А. Чайковського.

ВІД ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

До відома зацікавлених нашими книжковими виданнями повідомляємо:

1. Наклад книжки *Юрія Лавріненка «Зруб і парости»* випроданий.

2. Також випроданий наклад *«Панорами найновішої літератури в УРСР»* (упорядник *Іван Кошелівець*). З уваги на тривалий попит на цю книжку упорядник працює над другим, зміненим і значно доповненим її виданням. Про час її появи в продажу буде окреме оголошення.

3. Наклад книжки *Івана Кошелівця «Микола Скрипник»* у твердій оправі випроданий. До диспозиції зацікавлених ця книжка є лише в картонній оправі.

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Орест Власов*. Повний подих.
- 9 *Емма Андіївська*. Роман про добру людину (IV).
- 38 Із сербської поезії.
- 42 *Д. Козій*. Стефаникова людина в межових ситуаціях.
- 55 *В. Ревуцький*. Михайло Тагаїв (1885—1972).

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 57 *Роман Ільницький*. Центральна Рада і більшовики восени 1917.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 67 *Богдан Кравців*. Прогресування русифікації в Українській РСР.
- 75 *І. Коропецький*. Чому славісти-українці на еміграції мало цікавляться українськими темами?
- 79 Лист Юрія Смолича до редакції «Вітчизни» й уточнення редакції «Сучасности».

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 82 Документ про виселювання литовців, латвійців і естонців.
- 88 Становище української меншости в Польщі.
- 103 Післямова до «Пам'яткової записки» акад. А. Сахарова.

СПОГАДИ

- 107 *Володимир Рудницький*. Із спогадів нотаря (II).

РЕЦЕНЗІЇ

- 123 «Література» Павла Филиповича (А.-Г. Г.).

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 125 Міжнародна преса про становище на Україні.

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** Mr. S. Wasytko
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüslikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ місячника «СУЧАСНІСТЬ» на 1972 рік

одно число: річно:

Австралія	0.90	9.— дол.
Австрія	26.—	260.— шил.
Англія	0.40	4.— фун.
Аргентина	1.80	18.— пез.
Бельгія	55.—	550.— бфр.
Бразилія	1.80	18.— н. круз.
Венесуела	1.50	15.— ам. дол.
Голляндія	4.—	40.— гул.
Канада	1.50	15.— к. дол.
Німеччина	4.—	40.— нм
США	1.50	15.— ам. дол.
Франція	6.—	60.— ффр.
Швейцарія	4.80	48.— шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 8.— дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.

8 München 2, Promenadeplatz

Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München

Kto Nr.: 22278

НОВІ КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Емма Андiевська

ГЕРОСТРАТИ

(роман)

Книжка має 500 сторiнок. Цiна 7 доларiв;
у Нiмеччинi — 25 нiм. марок.

Збiрка документiв про русифiкацiю на Украiнi:

**МОЛОДЬ ДНIПРОПЕТРОВСЬКОГО
В БОРОТЬБИ ПРОТИ РУСИФIКАЦIЇ**

Збiрка мiстить «Лист творчої молодi Днiпропетровського»
i три статтi з днiпропетровських газет.

Цiна: 1 доляр; у Нiмеччинi — 3,50 нiм. марок.

З перекладної поезiї появилася друком поема

Пабльо Неруди

ВЕРХIВ'Я МАЧУ ШЧУ

У перекладi Вiри Вовк, з iлюстрацiями Слави Геруляк.

Цiна: 2,80 доларiв; у Нiмеччинi — 9 нiм. марок.
Цiни в iнших краiнах — рiвновартiсть амер. доляра
з перерахунку на мiсцеву валюту.

З замовленнями звертатися до видавництва.
Книгарням даємо опуст.